

**Espai Ebre. Proposta de projecte
per a la dinamització del patrimoni
a Móra d'Ebre.**

Aloma Masip Cubells

Tutoria: Dr. Xavier Roigé

Universitat de Barcelona

Màster en Gestió del Patrimoni Cultural i Museologia

Curs 2022 - 2023

**«Ebre amunt, ciutats antigues,
entre torres i campanes,
guarden les pedres dels ibers,
les monedes dels romans,
les cançons i l'art dels moros
i les cases dels cristians.»**

«De la terra de l'Ebre (DO)»¹

¹ Cançó de l'àlbum *Vinguen Quan Vulguen* de Quico el Célio, el Noi i El Mut de Ferreries.

ÍNDEX

1. Introducció.....	6
1.1 Presentació i justificació	7
1.2 Objectius del projecte	9
1.3 Metodologia	10
2. Diagnòstic	11
2.1 Anàlisi externa.....	12
2.1.1 Geografia i paisatge.....	12
2.1.2 Demografia.....	15
2.1.3 Economia	16
2.1.4 Turisme.....	17
2.1.5 Història.....	21
2.2 Anàlisi interna.....	22
2.2.1 Equipaments culturals, museus i centres d'interpretació ..	22
2.2.2 Esdeveniments i festes principals.....	29
3. Anàlisi de referents	34
3.1 Casos de referència	36
3.1.1 Il Centro di Interpretazione del Paesaggio del Po	36
3.1.2 Museu del Ter.....	37
3.1.3 Priorat PRIORITAT	38

3.1.4 Volga, Volga, Volga	39
3.2 Resum aspectes a destacar	41
4. Proposta de projecte	44
4.1 Objectius	45
4.1.1 Objectius generals	45
4.1.2 Objectius específics:.....	46
4.2 Missió, visió i valors	47
4.3 Públic	49
4.4 Descripció del projecte.....	50
4.4.1 Reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre	51
4.4.2 L'Ebre	52
4.4.3 Desenvolupament sostenible	54
4.4.4 Autoestima	56
4.4.5 Idees principals	57
4.5 Programes	58
4.6 Equipament	60
5. DAFO	64
6. Proposta organitzativa.	66
6.1 Dependència.....	67
6.2 Organigrama.....	68

6.3 Estructura de funcionament	69	10. Implementació	120
6.4 personal	71	10.1 Pressupost i pla de finançament	121
6.5 Col·laboracions amb entitats locals	72	10.2 Pressupost funcionament anual	124
7. Proposta de programes.....	73	10.3 Cronograma.....	125
7.1 Centre d'interpretació <i>Espai Ebre</i>	79	11. Conclusió.....	126
7.2 Maleta didàctica	81	12. Bibliografia.....	128
7.3 Activitats	84	13. Annex.....	133
7.4 Rutes temàtiques.....	87		
7.5 Senyalització	91		
7.6 Museu digital.....	96		
8. Projecte museològic i museogràfic	98		
8.1 Línies bàsiques	99		
8.2 Proposta d'exposició permanent	101		
8.2.1 Continguts	101		
8.2.2 Propostes museogràfiques	109		
9. Màrqueting, comunicació i difusió	114		
9.1 Imatge corporativa	115		
9.2 comunicació: web, xarxes socials	116		
9.3 Publicitat i difusió de la proposta.....	118		

ÍNDEX DE FIGURES

Fig.1. Mapa d'ubicació de la comarca	13	Fig. 16. Carrer de la Barca, 9 de Móra d'Ebre	61
Fig. 2. Mapa físic de la Ribera d'Ebre	13	Fig. 17. Casa Montagut	62
Fig. 3. Mapa físic reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre	14	Fig. 18. La Farinera	62
Fig. 4. Gràfic evolució de la població de la Ribera d'Ebre (1998-2022)	15	Fig. 19. Mapa de la ubicació dels edificis proposats	63
Fig. 5. Vista del castell i el poble de Miravet	24	Fig. 20. Dues dones omplint el pitxell a la font	82
Fig. 6. Mapa Equipaments culturals, museus i centres d'interpretació a la Ribera d'Ebre	27	Fig. 21. Clotxa ©Aloma Masip	85
Fig. 7. Mapa polític de Catalunya: Ribera d'Ebre, Terra Alta i el Priorat	29	Fig. 22. Mapa ruta Móra d'Ebre històrica	88
Fig. 8. EbreLumen 2023 a Vinebre	30	Fig. 23. Mapa ruta de Beanta: Ebre i literatura	89
Fig. 9. Il Centro di Interpretazione del Paesaggio del Po	37	Fig. 24. Mapa ruta de la pedra seca	89
Fig. 10. Activitat coneguem el Priorat	39	Fig. 25. Mapa ruta de la cubeta de Móra	90
Fig. 11. Objectius de desenvolupament sostenible	46	Fig. 26. Proposta cartel la senyalització de les rutes	90
Fig. 12. Logotip Reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre	52	Fig. 27. Mapa punts senyalització	91
Fig. 13. Pas d'un llagut estirat per sirgadors. Font: Miscel·lània del CERE 23	53	Fig. 28. Pont de les arcades de Móra d'Ebre ©Millennials	93
Fig. 14. Pagès collint olives ©Júlia Viejobueno	55	Fig. 29. Proposta disseny senyalització «El pont de Móra»	95
Fig. 15. Antiga fàbrica tomaquera	61	Fig. 30. Anjub de Julian Masip	102
		Fig. 31. Llagut al seu pas per Móra d'Ebre	104
		Fig. 32. La Plaça de Baix de Móra d'Ebre durant la riuada de 1907	105
		Fig. 33. Wagner (1912), Julio Antonio	108
		Fig. 34. Proposta colors pel disseny del logotip	115

1. INTRODUCCIÓ

Imatge ©Millennials

1.1 PRESENTACIÓ I JUSTIFICACIÓ

Aquest projecte consisteixen en la presentació de 6 programes per impulsar i dinamitzar el patrimoni natural i cultural de Móra d'Ebre i el conjunt de la comarca de la Ribera d'Ebre. Molta gent es fa la pregunta «i on queda això?, allí baix pel Delta, no?». Doncs sí, però no; com el mateix nom ens confirma, ens ubiquem a les Terres de l'Ebre, ara bé, uns quilòmetres més amunt dels arrossars i la desembocadura del riu. Tot i que es tracta d'una comarca desconeguda que sovint ha estat ignorada pels mapes i els circuits turístics, disposa d'un gran potencial cultural, natural i gastronòmic; aquest darrer basat en els productes locals de primera qualitat com bé són l'oli d'oliva o la fruita dolça. El projecte vol servir per a la dinamització de la Ribera d'Ebre donant a conèixer els seus racons esbalaidors i fomentant el turisme responsable i sostenible així com la col·laboració amb els actors locals per impulsar el desenvolupament econòmic i social de la comarca.

L'any 2013 la meitat sud de la Ribera d'Ebre es va incloure sota la protecció de la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre, una distinció única que en valora la riquesa de paisatges, un mosaic agrari d'arbres fruiters clarament influenciat i modificat per la presència i l'acció de l'ésser humà. Malgrat això, no tothom n'aprecia el seu gran valor i, sovint, marcats per la tendència general, els riberencs en som els primers. Dues pinzellades són suficients per entendre'n els motius: en no massa quilòmetres s'hi acumulen una central nuclear amb dos reactors, un important abocador de residus, una fàbrica electroquímica i diversos aerogeneradors. Així, si

el que el moviment NIMBY² rebutja acaba recaient sobre nosaltres, és ben complicat reivindicar que allò que ens fa únics és rellevant, significatiu i de vàlua. És evident que ens trobem enfront una denotada manca d'autoestima donada, sovint, per la desinformació i el desconeixement. Amb aquest projecte, doncs, pretenem revertir aquesta situació posant a l'abast dels visitants, però sobretot de la població local, una eina de coneixement i difusió.

Alhora, el projecte ofereix l'oportunitat de generar un impacte positiu a la zona i de garantir que les pròximes generacions puguin gaudir de tot el que la Ribera d'Ebre té per oferir. Per aquest motiu cal començar a avançar per construir una comarca que esdevingui un exemple de desenvolupament sostenible i turisme responsable: volem crear oportunitats per al creixement i el benestar de les comunitats locals, preservant alhora la nostra riquesa natural i cultural per a les generacions futures.

² En anglès, *not in my back yard*; que es podria traduir com «no al meu pati».

L'objectiu principal del projecte és proporcionar un seguit d'eines i iniciatives per a la dinamització i l'empenta del patrimoni natural i cultural a la comarca de la Ribera d'Ebre; una comarca rica, però desconeguda que sovint queda apartada dels principals mapes i circuits turístics.

Presentem, a continuació, els objectius secundaris d'aquest projecte:

1. Establir les bases per la creació d'un Centre d'Interpretació a Móra d'Ebre centrat en el riu Ebre i tots els trets culturals i identitaris que se'n desprenen; presentar l'Ebre més enllà d'un simple accident geogràfic.
2. Reforçar la capitalitat de Móra d'Ebre i posicionar el municipi com una destinació turística clau dins la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre tenint present el patrimoni, el paisatge i el teixit social i econòmic relacionats. Fer un pas endavant cap al turisme sostenible.
3. Avançar cap a l'Agenda 2030 pel desenvolupament sostenible cuidant l'entorn natural i incrementant la consciència de la importància de la biodiversitat de l'Ebre; i generant beneficis socials i econòmics per a la població local així com les futures generacions.

1.2 OBJECTIUS DEL PROJECTE

1.3 METODOLOGIA

La metodologia que seguirem per al correcte desenvolupament d'aquest projecte es troba estretament relacionada amb l'objectiu principal i els objectius secundaris acabats de plantejar. S'han dut a terme les següents tasques:

- Recerca i formació bibliogràfica tot aprofitant els estudis i publicacions duts a terme des del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i recollits en diversos volums de la *Miscel·lània del CERE*, anualment dedicada a un poble diferent de la comarca.
- Ordenació i valoració de la informació obtinguda.
- Anàlisi del context social, cultural i econòmic en què es troba la Ribera d'Ebre actualment.
- Cerca de referents amb la seva deguda anàlisi i valoració.
- Determinació del tipus de projecte i centre que es vol plantejar tot establint-ne els objectius, la missió, la visió i els valors.
- Definició i desenvolupament d'una proposta concreta i pertinent.
- Elaboració d'un pla d'implementació.

2. DIAGNÒSTIC

Imatge ©Aloma Masip

2.1 ANÀLISI EXTERNA

2.1.1 Geografia i paisatge

Móra d'Ebre és la capital de la comarca de la Ribera d'Ebre, situada al sud-est de Catalunya i integrada a l'Àmbit de les Terres de l'Ebre ocupa una superfície total de 827,3 km². Geogràficament, limita al nord amb el Segrià i les Garrigues; a l'oest, amb el Baix Aragó-Casp (Aragó) i la Terra Alta; al sud, amb el Baix Ebre; i, finalment, a l'est, amb el Baix Camp i el Priorat. El principal eix vertebrador n'és el riu Ebre, ja que la travessa verticalment i la comarca s'hi estén a banda i banda; alhora, queda subdividida en dues zones, la Ribera d'Ebre nord i la Ribera d'Ebre sud, delimitades pel pas de l'Ase, el punt més estret de l'Ebre al llarg del seu pas per la comarca.

Així mateix, entre el pas de l'Ase i el Pas de Barrufemes hi trobem l'anomenada Cubeta de Móra, una depressió tectònica delimitada per les Serres de Pàndols-Cavalls, Llaberia, Tivissa-Vandellos, Cardó i el Tormo. S'hi estén un territori pla i regat per l'Ebre; unes 9.000 hectàrees, el 65% d'elles ocupades per conreus d'arbres fruiters, olivers i ametllers tot aprofitant les terrasses fluvials. Les poblacions que inclou són Garcia, Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Ginestar i Miravet.

Tota la producció d'oli d'oliva de la Ribera d'Ebre es troba sota Denominació d'Origen Protegida (DOP); d'una banda, els municipis de Flix, Ascó i Riba-Roja d'Ebre formen part de la DOP Terra Alta mentre que, d'altra banda, la resta de la comarca s'inclou en la DOP Siurana. Endemés, part dels termes municipals de Garcia,

Móra la Nova i Tivissa (concretament les poblacions de Darmós i la Serra d'Almos) formen part de la DO de vi Montsant.

Alhora, diversos espais naturals de la Ribera d'Ebre es troben integrats al PEIN, el Pla d'Espais d'Interès Natural reeditat per la Generalitat de Catalunya el 1996, així com a la Xarxa Natura 2000, una iniciativa europea per la protecció dels espais naturals (Casadó & Anguera 2008). A més a més, el maig del 2013 la UNESCO declarà les Terres de l'Ebre reserva de la biosfera, és a dir, un espai natural de valor únic on les relacions que s'estableixen entre la conservació de la diversitat biològica i cultural i el desenvolupament econòmic i social són clau (Terres de l'Ebre. Reserva de la biosfera s.d). Ja que la Ribera d'Ebre nord es troba fortament industrialitzada amb activitats de poc respecte cap al medi natural —per exemple, la fàbrica de Flix ERCOS i la Central Nuclear d'Ascó—, ha quedat exclosa d'aquesta declaració de Reserva de la Biosfera.

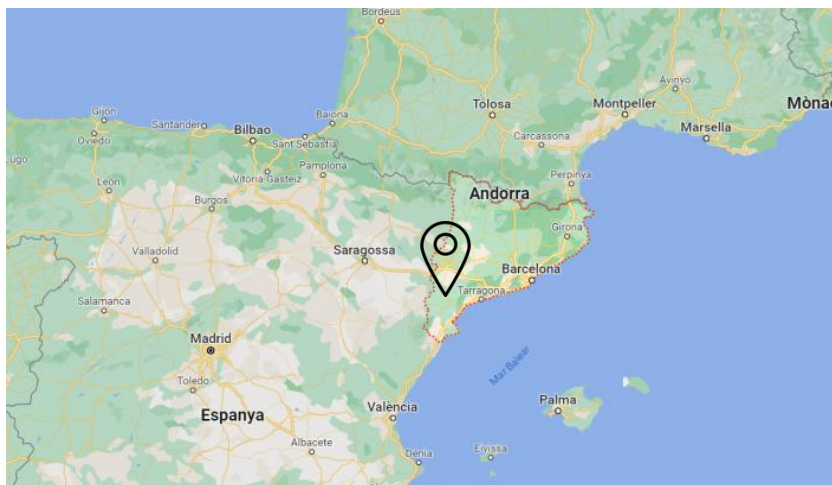

Fig. 1. Mapa d'ubicació de la comarca. Font: Google maps.

Fig. 2. Mapa físic de la Ribera d'Ebre. Font: Etsy.

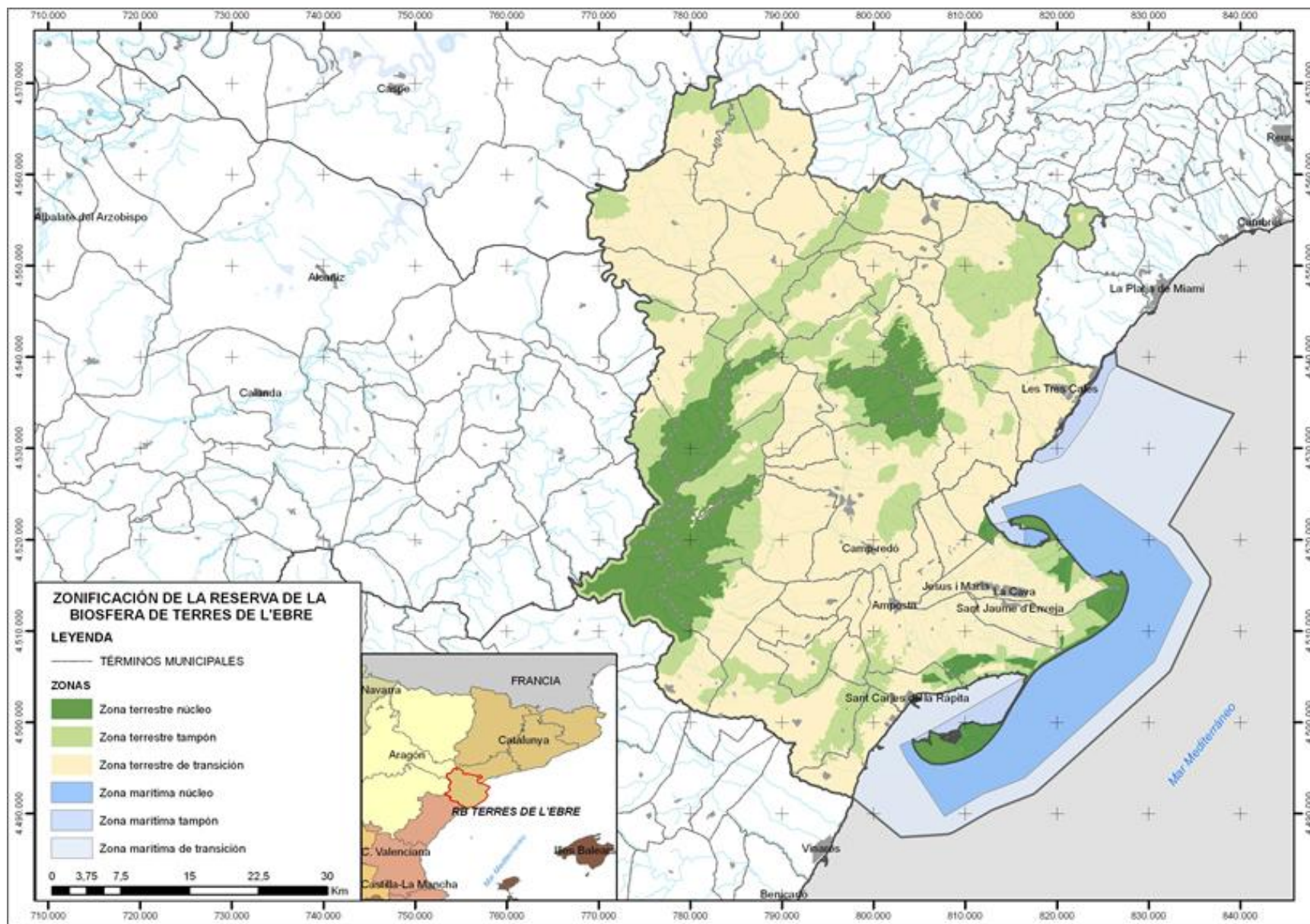

Fig. 3. Mapa físic reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre. Font: RERB.

2.1.2 Demografia

Pel que fa a les dades demogràfiques, l'any 2022 la població de la Ribera d'Ebre fou de 21.635 habitants (IDESCAT 2022). La dinàmica general que s'ha anat repetint durant les darreres dècades és d'estancament i regressió: després de períodes amb petits augments poblacionals, la comarca va endarrere demogràficament i retorna a xifres anteriors (OCJ 2006). Aquest cercle és causat per una emigració continuada i processos d'immigració puntuals (Pinyol Alabart 2020). A més a més, ens trobem enfront una comarca en procés d'envelliment perquè el gruix de població es troba entre la franja dels 40-60 anys, són molts els joves que han de marxar per manca d'ofertes educatives i d'oportunitats laborals. La manca d'oci i d'oferta cultural atractiva tampoc són un factor que propici l'establiment dels joves a la comarca.

Entrant en dades més concretes i fixant-nos en els darrers 25 anys, veiem dues tendències: d'una banda, la pèrdua contínua de població de dos nuclis industrials, ja en decadència, com són Flix i Ascó. D'altra banda, l'augment moderat dels habitants de les poblacions ubicades al centre de la comarca: Móra d'Ebre, capital de comarca que comptà aquest 2022 amb 5.585 habitants; Móra la Nova i Benissanet amb 3.198 i 1.169 habitants respectivament (INE s.d.).³

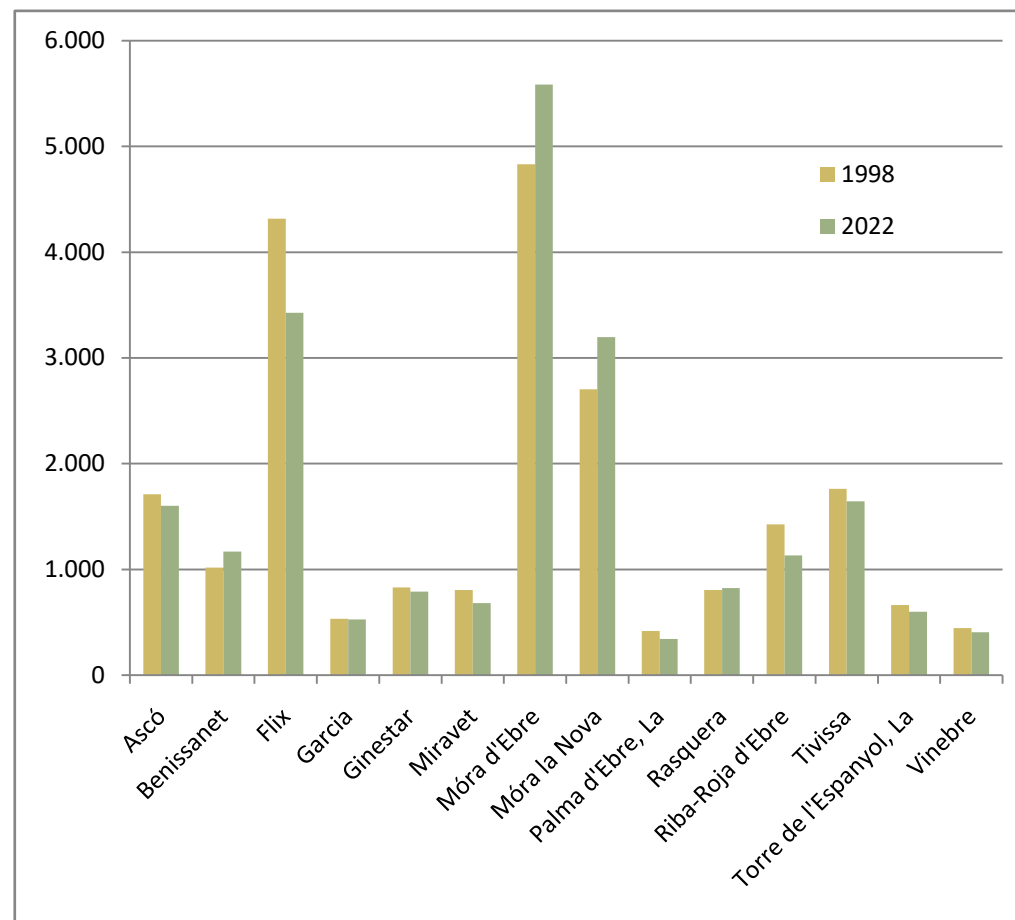

Fig. 4. Gràfic evolució de la població de la Ribera d'Ebre (1998-2022). Font: elaboració pròpia.

³ Veure Annex 1.

2.1.3 Economia

Seguint Milian Nebot (2019), a la Ribera d'Ebre hi trobem un model d'economia perifèria, és a dir, que depèn i, per tant, es troba subordinada, de l'economia central (de ciutats com Barcelona o Tarragona).

L'hegemonia de què gaudia el sector primari queda desplaçada per l'impuls de la indústria i la consegüent degradació del territori. En destaquem les centrals hidroelèctriques de Riba-Roja d'Ebre i Flix, la fàbrica química de Flix Ercros —que cessà la seva activitat de forma definitiva el 31 de desembre de 2022—, la central nuclear d'Ascó, els grans polígons industrials a Móra d'Ebre, Móra la Nova, Flix i Ascó; etc.

El conjunt d'aquestes infraestructures fa que el PIB de la Ribera d'Ebre sigui un dels més elevats de Catalunya mentre que la mitjana de la renda per càpita es troba just per sota de la mitja catalana (IDESCAT 2022). Amb altres paraules, aquesta indústria i malmetició del territori no té cap retribució sobre la població local. La Ribera d'Ebre acull una gran quantitat d'activitats i indústries que malmeten el medi ambient i els beneficis d'aquestes no es veuen plasmats ni econòmicament ni social vers la població local, sinó que tot el benefici recau sobre aquestes empreses privades.

Pel que fa als serveis, la Ribera d'Ebre veu cobertes totes les primeres necessitats. Compta amb un ampli servei sanitari: un Hospital Comarcal ubicat a Móra d'Ebre que abasta habitants de localitats de les comarques veïnes, diversos ambulatoris i farmàcies a to-

tes les poblacions. Així mateix, pel que fa a l'oferta educativa, tots els municipis disposen d'escola pública fins a 6è de primària; a Móra la Nova també es pot cursar l'ESO i els IES de Móra d'Ebre i Flix també ofereixen, a més de l'ESO, Batxillerat i FP. En aquests dos darrers municipis també hi trobem llars d'infants. L'activitat comercial es veu principalment agrupada als municipis de Móra d'Ebre, Móra la Nova i Flix. Cal comentar que el comerç local dedicat al sector alimentari s'ha vist tocat amb la instal·lació dels hipermercats Mercadona i Bon Preu Esclat.

Respecte als allotjaments turístics a la comarca, en trobem un total de 83. La tipologia d'allotjament que trobem amb més gran mesura són els habitatges d'ús turístic amb un total de 40; seguits, de lluny, pels establiments de turisme rural, 25; i els hotels, que n'hi ha 12. També trobem un parell de càmpings, albergs i cases de colònies. Si ens centrem en la capital de comarca, veiem que a Móra d'Ebre només hi trobem un total de 6 allotjaments turístics repartits en 3 llicències d'habitatge d'ús turístic i 3 hotels.

La Ribera d'Ebre compta amb una bona xarxa de carreteres on destaquem el pas de la Nacional-420 per la capital de comarca i l'eix C-12 o Eix Occidental que segueix el curs del riu Ebre. També cal destacar el servei de ferrocarril a diversos municipis de la comarca (Móra la Nova, Ascó, Flix i Riba-Roja). Pel que fa al transport públic, aquest no es torba gaire desenvolupat, ja que compta amb una xarxa d'autocars que travessen la comarca verticalment, però passen amb molt poca freqüència. Així, la principal forma de transport dels habitants de la comarca és amb vehicle privat.

Veiem, doncs, que Móra d'Ebre recalca la seva capitalitat amb una àmplia oferta de serveis que també proveeix habitants de les comarques veïnes com bé són el Priorat i la Terra Alta.

2.1.4 Turisme

El turisme a la Ribera d'Ebre gira, sobretot, al voltant del riu Ebre, que n'és el principal atractiu. Alhora, la població de Miravet sobresurt com a destinació turística fins tal punt que l'any 2021 el Castell de Miravet fou el conjunt patrimonial més visitat de Catalunya. En destaca, a banda de la postal idíl·lica de l'entramat de carrers del nucli antic i el mateix castell que s'aixeca sobre el poble vell i el riu, l'activitat dels canterers i la fruita dolça, cireres majoritàriament.

A banda de l'excepcionalitat de Miravet, el conjunt de la Ribera d'Ebre no es troba pas entre les principals destinacions turístiques de Catalunya. Vegem els principals plans de desenvolupament turístic que afecten la Ribera d'Ebre:

Ajuntament de Móra d'Ebre

L'Ajuntament de Móra d'Ebre disposa d'un «Anàlisi-diagnòstic per al Pla de Desenvolupament Local de Móra d'Ebre» dut a terme entre els anys 2011 i 2012 i que actualment encara és vigent. A partir d'una anàlisi i el consegüent diagnòstic es proposen línies estratègiques i d'actuació i diversos objectius entorn el comerç, els serveis públics i privats, el turisme i altres sectors d'activitat. L'ajuntament no compta amb un pla propi de dinamització patrimonial-cultural ni turística.

El web «Móra d'Ebre. Amb l'Ebre al cor» arreplega els principals atractius turístics de la població. Hi trobem un recull d'aquells imprescindibles entre els quals s'hi destaca el pont d'arcades, el parc de l'aubadera, el castell i el nucli antic, etc. així com una recopilació d'aquelles activitats més característiques: baixar pel riu amb piragua o kayak, rutes de senderisme, rutes de ciclisme resseguint el GR-99, etc. Hi trobem un apartat on s'anuncien les principals activitats culturals —Móra morisca, Fira del Llibre Ebrenc i Literarum, festa del riu, etc.— i també els principals productes gastronòmics —l'oli, el préssec i la clotxa—. Finalment, hi ha un espai dedicat als serveis que ofereix el municipi.

Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre

A la pàgina web del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre trobem que les accions que es duen a terme relacionades amb la promoció turística són, principalment, l'edició de material promocional —fulletons, plànols turístics, guies, etc.—, la participació en fires locals i internacionals i la col·laboració amb l'Agència Catalana de Turisme i el Patronat de Turisme de la Diputació de Tarragona.

L'any 2011 es va fer un «Pla de Promoció turística» a partir del que s'han desenvolupat diverses accions relacionades, sobretot, amb el desenvolupament turístic del GR-99 enfocat al senderisme i ciclisme.⁴ Aquest pla s'ha acompanyat del projecte Ribera d'Ebre VIVA, «un projecte integrat d'abast territorial que combina accions de promoció de l'ocupació i desenvolupament local, coordinat pel Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre i amb el suport dels ajuntaments, entitats i empreses de la comarca» (Ribera d'Ebre VIVA s.d.). Així, arran de la pandèmia provocada per la COVID-19, va sorgir el projecte Aixequem la Ribera d'Ebre, que partint del «Pla de Promoció turística» de l'any 2011 ha establert un pla d'acció per al període 2012-23: el «Pla de reactivació socioeconòmica de la Ribera d'Ebre» (octubre de 2021). En destaquem els següents projectes:

- 6. Pla de Sostenibilitat Turística
Enfocat a continuar impulsant el senderisme i cicloturisme del GR-99 i el turisme esportiu i de natura, aprofitar i redirigir

⁴ Veure Annex 2.

el flux turístic que rep Miravet, potenciar l'agroturisme així com l'obertura de negocis que puguin establir sinergies entre el turisme, les fires, les activitats culturals, etc.

- 14.XENPRE – Xarxa d'Espais Naturals Protegits de la Ribera d'Ebre

Aquest projecte pretén assentar les bases per una economia sòlida que no depengui de les decisions externes i que, alhora, faci valdre els atractius naturals de la comarca: desenvolupar un model econòmic innovador basat en el medi ambient.

D'aquí en sorgeix la iniciativa de crear l'Escola de Riu, un centre educatiu i formatiu relacionat amb els aspectes mediambientals del riu.

- 25. Primavera a la Ribera d'Ebre.

Crear una oferta conjunta d'activitats durant els mesos de primavera amb el fi d'aprofitar els mesos de floració dels arbres de la fruita dolça.

Diputació de Tarragona

Des de la Diputació de Tarragona s'impulsen dues marques turístiques: Costa Daurada i Terres de l'Ebre, on s'inclouen les comarques de la Ribera d'Ebre, la Terra Alta, el Baix Ebre i el Montsià.

El Patronat de Turisme de la Diputació de Tarragona dona suport a la comercialització de les dues marques «amb l'objectiu de contribuir a l'estructuració i la qualificació de l'oferta turística, a més d'afavorir el desenvolupament del sector en col·laboració amb els agents públics i privats del territori»; en dona a conèixer la marca turística, però no n'aporta fons. Els objectius principals giren entorn la difusió i el coneixement de la marca així com de la seva comercialització; en prenem com a exemple la participació en la Fira Internacional de Turisme (FITUR).

A partir del gener de 2023 la gestió de la marca turística Terres de l'Ebre passà a ser gestionada pel Consorci de Polítiques Ambientals de les Terres de l'Ebre (COPATE), que ja es feia càrrec de la marca Terres de l'Ebre – reserva de la biosfera. Al llarg dels darrers anys aquesta petició havia estat un tema recurrent que ha acabat esdevenint una realitat. Que ambdues marques siguin coordinades per la mateixa entitat permet desenvolupar simbiosis i establir línies estratègiques i d'acció unitàries i, per tant, més focalitzades i efectives. Tot i això, el Patronat de Turisme de la Diputació de Tarragona manté la promoció de la marca turística Terres de l'Ebre en els mercats nacionals i internacionals: a més de la participació en fires,

també manté el domini de la pàgina web de turisme a les Terres de l'Ebre, on es mostren els principals atractius i activitats de la zona.

ConSORCI de Polítiques Ambientals de les Terres de l'Ebre (COPATE)

L'any 2014, de la fusió de cinc consorcis preexistents, neix el Consorci de Polítiques Ambientals de les Terres de l'Ebre amb «la voluntat de donar continuïtat i consolidar les accions que els Consells Comarcals de les Terres de l'Ebre han desenvolupat durant els darrers 25 anys» (COPATE s.d.).

El COPATE impulsa un pla de sostenibilitat turística de la reserva de la biosfera (2022-2024) gràcies a l'obtenció dels fons europeus Next Generation; s'han atorgat un total de 3 milions d'euros per tur a terme aquest projecte. Inclou un total de 22 actuacions centrades en les zones rurals de les Terres de l'Ebre «per tal de permetre que incrementen els beneficis derivats de les activitats recreatives i turístiques, que actualment es concentren més en les zones litorals» (CCRE).

Així, un terç del pressupost s'invertirà en la comarca de la Ribera d'Ebre seguint, sobretot, l'eix de transició verda i sostenibilitat: es recuperaran vies de riu als municipis de Móra d'Ebre, Móra la Nova i Garcia, s'habilitaran trams pedalables, es connectarà el GR-99 amb la Via Verda, es milloraran les infraestructures i equipaments de la reserva natural de Sebes així com alguns trams del GR-7 i el camí de sirga, etc. En relació amb els altres eixos, en destaquem, en la transició digital, l'expansió del festival de videomapatge EbreLu-

men, que a hores d'ara se centra a la Ribera d'Ebre, a la resta de comarques de les Terres de l'Ebre amb el fi, entre d'altres, de reduir l'estacionalitat turística.

Aquesta és una molt bona notícia perquè el darrer pla de dinamització turística de les Terres de l'Ebre, elaborat l'any 2004, centrava gairebé totes les seves accions a la zona costanera i, amb especial atenció, al parc natural del Delta de l'Ebre i el parc natural dels Ports.

2.1.5 Història

La presència humana a l'actual comarca de la Ribera d'Ebre ve d'antany, ja hi trobem restes arqueològiques que daten del paleolític com per exemple les pintures rupestres ubicades al terme de Tivissa. Les restes arqueològiques són més destacades i abundants a partir de la presència dels Il·lervans, una tribu ibera que podem ubicar entre els segles VI i I aC. En destaquem els jaciments de Sant Miquel (Vinebre) i del Castellet de Banyoles (Tivissa).

El següent moment clau ja és l'inici del domini àrab a partir de l'any 714 i que durà més de 400 anys. Gràcies al seu potencial agrícola l'actual zona de la Ribera d'Ebre esdevé una de les zones més densament poblades on es comencen a construir fortaleses per defensar-se dels atacs cristians. Finalment, l'any 1153 es produeix la conquesta cristiana i el territori queda repartit entre la baronia dels Entença (Móra d'Ebre) i l'Orde dels Templers (Miravet i Ascó). A principis del segle XIV els templers, a causa de sospites infundades d'heretgia, es dissolen i les seves possessions passen a mans de l'Orde de l'Hospital. El s. XVI i segles pròxims són un període de conflictes, tensions i guerres on en destaquem la guerra dels Segadors (1640-1652), la guerra de Successió (1701-1714) o la guerra del Francès (1808-1814).

Amb el procés d'industrialització a Catalunya a mitjan segle XIX tant la Ribera d'Ebre com les seves comarques veïnes, el Priorat i la Terra Alta, es queden enrere fet al qual se suma la crisi de la fil·loxera, un insecte que atacava les arrels dels ceps afectant for-

tament els cultius de vinya. L'any 1898 hi trobem un punt d'inflexió amb la construcció de la fàbrica de Flix. Aquest procés d'industrialització queda truncat per la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) i, sobretot, la Batalla de l'Ebre (1938) i no es produeix un boom fins a la 2a meitat del segle XX, moment en què l'hegemonia del sector primari de la Ribera d'Ebre queda a poc a poc desplaçada per l'impuls de la indústria.

Els anys 80 són coneguts com la dècada nuclear, moment en què es construeixen i s'inauguren els reactors Ascó I i II i moment també en què comença el transvasament de l'aigua del riu Ebre cap al Camp de Tarragona; la dècada dels 90 es construeixen abocadors als municipis de Flix i Tivissa, aquest segon de gran capacitat; durant els anys 2000 destaquen els projectes fracassats —diverses fàbriques, el cementiri nuclear, etc.—, el mal funcionament de la Central Nuclear d'Ascó i la contaminació del riu Ebre per la fàbrica de Flix; finalment, al 2010 s'enceta la dècada dels parcs eòlics amb les instal·lacions de molins de vent als termes municipals de La Torre de l'Espanyol, Ascó i Móra d'Ebre.

2.2 ANÀLISI INTERNA

2.2.1 Equipaments culturals, museus i centres d'interpretació

2.2.1.1 Ribera d'Ebre

Museu del Ferrocarril, Móra la Nova

El Museu del Ferrocarril es troba al costat de l'estació de tren de Móra la Nova i ocupa els edificis de l'antic complex ferroviari. Ens permet conèixer els diferents espais que conformen l'estació, les antigues connexions ferroviàries així com algunes locomotores i trens antics. El museu forma part del MNACTEC, una xarxa de 27 centres arreu del territori català per tal d'explicar el procés d'industrialització a Catalunya. Fins als anys 70 del segle passat i des de l'any 1890, es va desenvolupar al municipi un ampli complex industrial al voltant del ferrocarril i el correcte funcionament de les locomotores.

El museu és gestionat pels voluntaris de l'Associació per a la Preservació del Patrimoni Ferroviari i Industrial. S'organitzen diverses activitats entre les quals destaquem els passeigs amb locomotores antigues, les visites guiades i les visites teatralitzades i la Festa del Tren.

No disposem de les dades de visitants, però sabem que durant la Setmana Santa del 2022 es va arribar a un nou rècord amb un total de 745 persones, un 80% més respecte a les mateixes dates de l'any 2019 (FACF 2022).

Centre d'informació de l'energia, Ascó

El Centre d'Informació de l'Energia, inaugurat el setembre del 2011, depèn de l'Associació Nuclear Ascó-Vandellòs II (ANAV) i se situa dins del recinte de la central nuclear d'Ascó. El seu objectiu principal és la «divulgació de l'energia», és a dir, donar a conèixer el funcionament de la central i entendre així el cicle de l'energia nuclear.

L'any 2019 va rebre més de 2.300 visitants; dos terços «van acudir atrets pel seu valor divulgatiu, mentre que el 33% restant van dur a terme activitats de caràcter professional, aprofitant la versatilitat de l'espai» (ANAV 2020). Es tracta d'un espai interactiu i de divulgació científica que disposa de més de 1.000m². S'ofereixen visites adaptades als diferents nivells educatius així com un tour virtual.

Reserva natural de Sebes, Flix

La reserva natural de Sebes és un espai natural situat al terme municipal de Flix marcat per la formació de l'accident geogràfic del meandre de Flix. A més del riu *per se* també engloba zones d'aiguamolls, boscos de ribera, galatxos i illes fluvials que acullen diverses espècies de fauna i flora. Des de l'any 1993 i més especialment a partir del 1999 amb la gestió de la reserva per part del Grup Natura Freixe, ha esdevingut un espai clau per la conservació de la biodiversitat.

S'hi han dut a terme una sèrie d'accions que inclouen un seguit d'infraestructures habilitades perquè l'espai sigui accessible

per tots els públics. Hi destaquem panells informatius i, concretament, el Centre d'Interpretació del Camí de Sirga centrat en donar a conèixer la història dels camins de sirga així com recordar els llagutgers que pujaven per l'Ebre, clau pel transport de mercaderies.

La reserva natural de Sebes ofereix diferents activitats enfocades a públics diversos: veiem, per exemple, la possibilitat de dur a terme visites educatives pensades per tots els nivells de l'educació obligatòria així com visites tècniques-formatives per a públics especialitzats.

Castell de Miravet, Miravet

Es tracta d'una gran fortalesa templera del segle XII que domina l'Ebre en el seu pas per la cubeta de Móra. Les primeres restes d'assentaments al turó sobre el que s'alça el Castell de Miravet daten de la prehistòria. Actualment i des dels anys 80 depèn de la Generalitat de Catalunya, que hi ha dut a terme diverses tasques de rehabilitació i manteniment.

Segons les dades oficials de la Generalitat de Catalunya, l'any 2021 va rebre un total de 64.977 visitants (ACPC 2022), uns 12.000 més que l'any 2019, el darrer any sense cap mena de restriccions. El gruix dels visitants es concentra durant la Setmana Santa i els mesos d'estiu —juliol i agost. Així, constitueix el principal atractiu turístic no només del municipi, sinó també de la comarca.

L'única activitat didàctica que s'ofereix són visites guiades en català i castellà durant els períodes de més afluència.

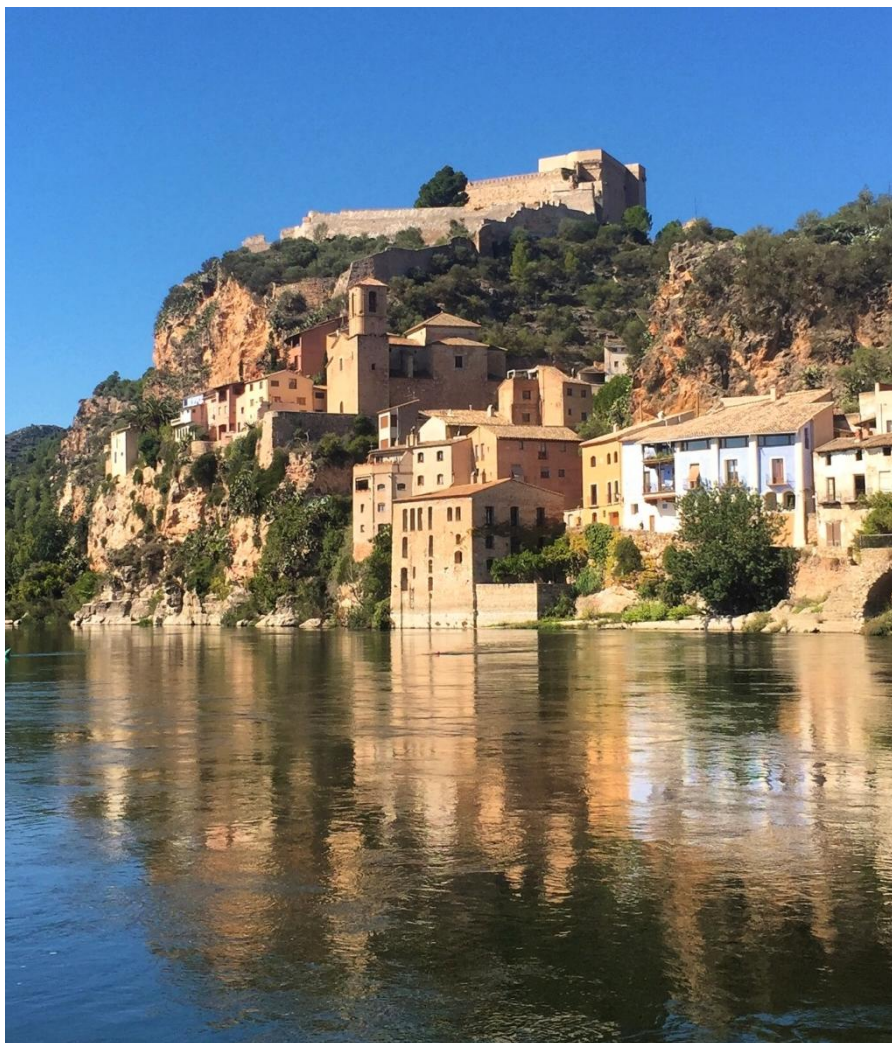

Fig. 5. Vista del castell i el poble de Miravet. Font: Wikimedia Commons.
https://es.wikipedia.org/wiki/Miravet#/media/Archivo:Miravet,_Ribera_d'Ebre,_Tarragona.jpg

Refugi antiaeri de Flix i de la Font Gran, Flix i Benissanet

En una zona on la Guerra Civil Espanyola va tenir un gran impacte, sobretot durant la batalla de l'Ebre l'estiu del 38, hi destaquem 2 refugis antiaeris: el de Flix i el de la Font Gran a Benissanet. Ambdós refugis estan museïtzats i es poden visitar mitjançant una visita guiada prèviament concertada i amb un cost de 3€.

Al refugi antiaeri de Flix una sèrie de plafons informatius situen el visitant. Alhora, gràcies a la reproducció d'un audiovisual amb el so de les sirenes, les bombes i els avions, es pot imaginar les sensacions d'aquells qui s'hi hagueren de resguardar. A Benissanet, en canvi, hi trobem un seguit d'imatges de la guerra acompanyades d'un audiovisual on testimonis vius expliquen com varen construir el refugi.

Poblat de Sant Miquel i Castellet de Banyoles, Vinebre i Tivissa

El poblat de Sant Miquel, al terme municipal de Vinebre, i el Castellet de Banyoles, pertanyent a Tivissa, són jaciments arqueològics de poblats ibers. Ambdós espais compten amb panells informatius que contextualitzen el visitant.

Sant Miquel, situat sobre un turó, gaudeix d'unes excepcionals vistes sobre l'Ebre i el pas de l'Ase; per aquest motiu, fou emprat com a trinxera durant la Guerra Civil. Correspon a l'última etapa ibera, entre l'últim quart del segle II aC i la segona meitat del segle I aC, i s'hi ha trobat varies restes, sobretot de ceràmiques.

El Castellet de Banyoles també es troba ubicat sobre un turó amb vistes úniques sobre l'Ebre, en aquesta ocasió sobre el seu pas per la cubeta de Móra, i es tracta d'un dels poblats ibers més extensos de Catalunya que ja podria haver existit al segle VI aC. S'hi han trobat diverses restes que se conserven al Museu Arqueològic de Catalunya i l'anomenat Tresor de Tivissa, format per diverses peces d'una vaixela de luxe, joies i monedes.

L'any 2018 l'Ajuntament de Tivissa, amb el fi de donar a conèixer el patrimoni històric i cultural iber del municipi, inaugurarà l'Espai llercavònia. Aquest espai obre d'11 a 13h i, durant algunes temporades, ha ofert visites guiades i visites teatralitzades.

Sala expositiva Julio Antonio, Móra d'Ebre

La Sala d'exposicions Julio Antonio es troba ubicada als baixos de la que fou la casa del prolífic escultor Julio Antonio, al nucli antic de Móra d'Ebre. Aquesta sala la gestiona l'Associació Cultural La Riuada i compta en moltes ocasions amb la col·laboració de l'Ajuntament de Móra d'Ebre així com de l'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre.

S'hi organitzen, entre altres, exposicions d'artistes locals o exposicions de fotografia antiga que, sovint, es poden visitar en un horari molt reduït, de poques hores i durant pocs dies. Prenem com a exemples «Activitat agrària», un recull de fotografies de temàtica diversa sobre els treballs al camp, les collites, la maquinària agrària, etc., que es va poder visitar el dia 18 de gener de 2019 de 19:30 a

21h i els dies 17 i 19 de gener de 12 a 14h; o "Carrers i places", una selecció de fotos de l'arxiu de La Riuada accessible entre el 13 i el 17 de gener de 2023 en aquest mateix horari.

A la Ribera d'Ebre també trobem altres equipaments d'interès cultural com ara el pas de barca de Miravet, Ca don Joan a Vinebre, els Castells Castell de Flix, Ascó, Riba-roja d'Ebre i Móra d'Ebre; la casa museu d'Enric d'Ossó (Vinebre) i l'església i el poble vell de Miravet.

Projecte Centre d'Interpretació del riu, Aldover, Tivenys, Xerta i Móra d'Ebre

Cal tenir en compte que l'any 2009 Aguas de las Cuencas Mediterráneas (AcuaMed), una societat estatal espanyola que depèn del Ministerio por la Transición Ecológica, decidí obrir quatre centres d'interpretació relacionats amb l'aigua i el riu Ebre al darrer tram del riu, a les localitats de Xerta, Tivenys, Aldover —totes tres pertanyents a la comarca del Baix Ebre— i Móra d'Ebre. El principal objectiu era el de difondre «al público información relacionada con las dinámicas fluviales, galachos, islas, meandros y playas fluviales existentes en el bajo Ebro» (AcuaMed s.d.).

El centre de Xerta es troba dedicat als usos de l'aigua; el de Tivenys, repassa el sistema de la pesca de la saboga i la infraestructura de l'assut; i el d'Aldover, parla de la fauna i la flora i de la platja fluvial més gran que té el riu a les Terres de l'Ebre. En tots ells també destaquen les particularitats de cada municipi. Aquests tres centres

es van construir i obrir al públic entre els anys 2009 i 2011 mentre que el projecte de Móra d'Ebre no va continuar endavant.

Trobem una notícia del mes de juny del 2009 on s'explica que l'any 2010 Móra d'Ebre comptarà amb un centre d'interpretació sobre el paper de l'Ebre a la història anomenat «Les civilitzacions de l'Ebre». Les obres havien de començar el juliol del mateix any amb el fi d'obrir les portes al públic al mes de maig de 2010. El projecte impulsat per AcuaMed estava completament finançat pel govern espanyol amb una inversió de gairebé un milió d'Euros. Sis mesos més tard, el desembre de 2009, trobem una segona notícia on s'anuncia que encara s'està treballant amb el projecte i que a més a més es construirà un pas i una plataforma per poder contemplar el riu. Les obres començarien l'any 2010 i obriria al públic un any més tard.

Gràcies a Google Maps veiem que, mínim, fins a l'any 2014, allí on s'havia de construir aquest centre, hi havia un cartell que n'anunciava l'obra i la subvenció: «Restauración hidrológica de la continuidad del río Ebro. Construcción del Centro de Interpretación de Móra de Ebro».⁵

Aquesta obra mai tirarà endavant perquè l'any 2011 hi va haver un canvi de govern a l'Ajuntament. L'any 2007 el PSC-IC, amb Josep Solé al capdavant, va guanyar les eleccions i va tirar endavant el projecte. L'any 2011 entra a l'alcaldia Joan Piñol, de CiU, i es decideix tallar amb tot el que s'havia començat a impulsar

durant l'anterior legislatura. Així doncs, tot i tenir el projecte finalitzar, haver rebut la subvenció i haver signat un conveni de cessió d'espai per 50 anys amb la Penya Ciclista de la Ribera d'Ebre, propietaris de l'espai on s'havia de construir, el centre d'interpretació no va tirar endavant.

Els tres centres que sí que es van construir arrosseguen problemes fins al dia d'avui. L'any 2011 es va signar un conveni amb AcuaMed que s'ha prorrogat dues vegades (els anys 2015 i 2019) per quatre anys més i que impedeix cedir els centres als Ajuntaments. Tot i no disposar-ne de la gestió i, per tant, no poder decidir sobre els usos que es dona a aquests centres, el conveni obliga els Ajuntaments a tenir assegurances i fer tasques de manteniment costoses (EbreDigital 2022).

En resum

En resum, al conjunt de la Ribera d'Ebre no hi trobem un nombre elevat d'equipaments culturals —sobretot si ho comparem, per exemple, amb la comarca veïna del Priorat— que, consegüentment, no suposen un gran flux de visitants. La població de Miravet n'és una excepció, ja que tant el Castell com el poble vell i la proximitat amb l'Ebre són un gran atractiu turístic.

Veiem que majoritàriament parlem d'equipaments senzills que, si ho fan, compten únicament amb el suport d'algunes cartelles o panells informatius. Alhora, també trobem altres elements d'interès cultural que no es troben en condicions adequades: po-

⁵ Veure Annex 3.

dem prendre com exemples el castell d'Ascó o les cases del nucli antic de Móra d'Ebre. Gran part dels equipaments no se'ls acaba d'explotar el seu potencial perquè obren al públic en un horari molt reduït: podem prendre a tall d'exemple la Sala d'exposicions Julio Antonio.

Majoritàriament trobem equipaments culturals relacionats amb punts històrics al bell mig d'un entorn rural i natural: la reserva natural de Sebes, els poblats ibers de Sant Miquel i el Castellet de Banyoles, els refugis antiaeris de la Font Gran i Flix o el Castell de Miravet. El centre projectat per AcuaMed que mai es va acabar fent també havia de seguir aquesta tònica d'explotar el potencial del medi natural de la comarca. Dos dels equipaments de més envergadura, emperò, es troben relacionats amb el món de la indústria: el Centre de l'energia i el Museu del Ferrocarril.

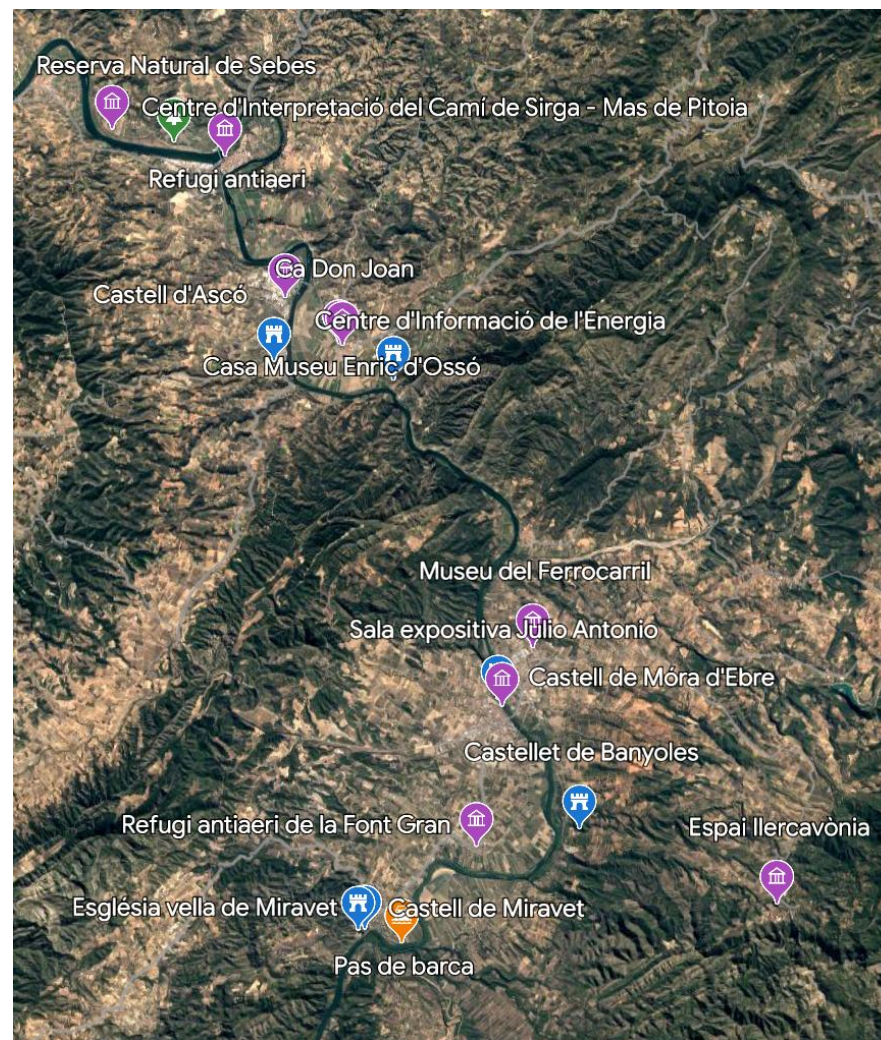

Fig. 6. Mapa Equipaments culturals, museus i centres d'interpretació. Font: elaboració pròpia.

2.2.1.2 Comarques veïnes de la Terra Alta i el Priorat

Analitzar quins són els equipaments culturals, museus i centres d'interpretació de les comarques veïnes de la Terra Alta i el Priorat ens és d'interès, ja que es tracten de territoris limítrofs que presenten un passat comú i, per tant, un paisatge i patrimoni molt semblant. Alhora, responen a un model comarcal similar basat en l'explotació agrícola i del producte local, l'oli i el vi.⁶

A la Terra Alta hi trobem, principalment, espais de memòria històrica relacionats amb la Batalla de l'Ebre. El poble vell de Corbera d'Ebre n'és l'espai més destacat, però també cal tenir en compte, entre d'altres, el conjunt de Centres d'Interpretació de la Batalla de l'Ebre distribuïts en 5 municipis de la comarca —115 dies a Corbera d'Ebre, Soldats a les trinxeres a Vilalba dels Arcs, Hospitals de Sang a Batea, Les veus del front al Pinell de Brai i Internacionals a l'Ebre a la Fatarella— o el Memorial de les Camposines construït sobre una antiga trinxera.

A banda, cal destacar l'anomenada Catedral del vi, el celler cooperatiu d'estil modernista del Pinell de Brai construït entre 1910 i 1920 i projectat per Cèsar Martinell, un deixeble de Gaudí. Des de l'any 2010 hi ha un restaurant i s'ofereixen visites guiades acompanyades d'un tast de vins de producció local.

La comarca veïna del Priorat, malgrat no formar part de la marca turística Terres de l'Ebre, ens és d'interès per proximitat. L'oferta cultural de la comarca es basa en la posada en valor del paisatge prioratí, que combina la naturalesa i el treball de l'ésser humà. Així, l'enoturisme a les bodegues i cellers locals i el sendersme i l'escalada al parc natural de la Serra del Montsant en són alguns dels principals atractius. Alhora, també cal destacar els equipaments culturals de la Cartoixa d'Escaladei, que actualment la gestiona l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya; el Museu de les Mines de Bellmunt (MNACTEC) a Bellmunt del Priorat; i el Centre d'interpretació de l'oli i les economies productives de Montsant a la localitat de Margalef.

En resum, en la gran majoria ens trobem, de nou, amb equipaments culturals relacionats amb la natura o la història de la zona i situats en un entorn rural. Tant el Priorat com la Terra Alta es tracten de comarques que no han patit un procés d'industrialització com el de la Ribera d'Ebre —malgrat a la Terra Alta hi trobem un gran nombre de parcs eòlics— i que han mantingut la seva base agrícola tot conservant els seus valors naturals i paisatgístics. El major exponent n'és la candidatura *Priorat-Montsant-Siurana. Paisatge cultural agrícola de muntanya mediterrània* que busca el reconeixement de la UNESCO en base «la mil·lenària interacció entre l'home i la natura i l'evolució del paisatge i de la societat al voltant de l'explotació agrícola» (PRIORITAT 2018).

⁶ Amb les seves respectives Denominacions d'origen: D.O.Terra Alta, D.O.Montsant, D.O.Q.Priorat i D.O.P.Siurana.

Fig. 7. Mapa polític de Catalunya: Ribera d'Ebre, Terra Alta i el Priorat. Font: elaboració pròpia.

2.2.2 Esdeveniments i festes principals

La Ribera en Flor, a gran part dels pobles de la Ribera d'Ebre

La Ribera en Flor és una iniciativa impulsada pel Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre que, amb motiu de la floració dels arbres fruiters, programa un seguit d'activitats i experiències, des de finals de febrer fins a principis d'abril, per poder-ne gaudir. S'organitzen sortides a peu o en bicicleta per poder observar el color rosat que pren la comarca i, sovint, s'acompanyen de tastos de productes locals o d'altres activitats.

Aquestes visites es duen a terme els caps de setmana a gairebé tots els municipis, són de pagament i generalment cal cita prèvia. L'interès per les activitats a l'aire lliure i l'auge del turisme local els darrers anys ha resultat quelcom positiu per aquesta activitat, ja que les dues últimes edicions han esdevingut tot un èxit.

Festa de la Clotxa, Itinerant

La clotxa és el plat per excel·lència de la comarca, que té el seu origen en els pagesos que anaven al camp i, per esmorzar o dinar, barrejaven aquells ingredients que tenien a mà: pa, tomaca, all i ceba acompanyats d'arengada o llonganissa amb un bon raig d'oli d'oliva.

Anualment, el Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre organitza la Festa de la Clotxa en un municipi diferent. El principal atractiu és el gastronòmic, però s'acompanya, sovint, amb una cercavila i

concerts d'artistes locals. Es tracta d'un aplec que recorda els orígens humils de la comarca.

Ebre lumen, a tots els pobles de la Ribera d'Ebre

L'Ebre Lumen és un festival audiovisual que es du a terme entre els mesos d'abril i juny, cada cap de setmana, tant divendres com dissabte, a un municipi diferent de la comarca. S'especialitza en el mapping, la projecció d'imatges animades sobre superfícies físiques, en aquest cas, edificis, acompanyades de música. Les projeccions duren 15 minuts i la seva particularitat recau en el fet que tracten sobre el patrimoni fluvial, tant material com immaterial, del riu Ebre.

Aquesta iniciativa sorgeix de la materialització d'un dels projectes del «Pla de reactivació socioeconòmica de la Ribera d'Ebre». Després de l'èxit de les dues primeres edicions (2021 i 2022), el Consorci de Polítiques Ambientals de les Terres de l'Ebre vol estendre'l al conjunt de les Terres de l'Ebre.

Fig. 8. EbreLumen 2023 a Vinebre. Font: https://ebrelumen.riberaebre.org/?page_id=617

Móra Morisca, Móra d'Ebre

«La Móra Morisca és una fira històrica caracteritzada ambientada entre els segles XV i XVI i des de la vessant de tres visions: la cristiana, la musulmana i la jueva» (Ajuntament de Móra d'Ebre s.d.). Es tracta, doncs, d'una celebració de la coexistència i convivència de les tres grans religions monoteistes i d'un homenatge a la pau i la tolerància.

Se celebra a Móra d'Ebre un cap de setmana de juliol cada dos anys i és un dels principals atractius turístics del municipi. S'organitzen xerrades i diverses activitats com ara exposicions i espectacles, tallers i parades de tota mena.

Fira del Llibre Ebrenc (19ed.) i Literarum (15ed.), Móra d'Ebre

Des de l'any 2004 i de forma anual s'organitza a Móra d'Ebre la Fira del Llibre Ebrenc. Va nàixer enfront de la necessitat de donar veu i un espai propi als llibres tant d'autors ebrenca com ambientats a les Terres de l'Ebre. Amb la col·laboració de tres llibreries locals, els visitants hi poden trobar firmes de llibres així com adquirir clàssics —com Jesús Moncada—, obres d'autors actuals de renom —Marta Rojals, per exemple— i les últimes novetats.

Juntament amb la Fira del Llibre Ebrenc, des de l'any 2008, el CERE impulsa el Litterarum, una fira d'espectacles literaris. L'any 2022 s'han celebrat la 19a i 15a edició respectivament i ha estat tot un èxit perquè més de 3500 persones han passat per Móra d'Ebre per visitar ambdós esdeveniments.

A la comarca també hi tenen lloc altres actes culturals com el Cap de Setmana Ibèric, la Fira Agrícola i Ramadera de Móra la Nova, les Festes Majors de Sant Antoni, la Fira Ramadera i Artesana de Rasquera, el Caçafir, la Diada de la Cirera i Fira dels Canterers, etc.

En resum

Així doncs, veiem que la majoria dels esdeveniments de la Ribera d'Ebre estan relacionats amb el seu patrimoni cultural, ja sigui natural, gastronòmic com literari, que funcionen com clar agent dinamitzador dels habitants de la comarca i un focus d'atracció dels habitants de les comarques veïnes.

2.2.3 Teixit associatiu

Pel que fa a l'àmbit comarcal tant el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre com l'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre duen a terme diverses iniciatives culturals d'especial rellevància.

Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre (CERE)

El Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre és una entitat sense ànim de lucre formada, actualment, per més de 420 socis i que des del 1983 vetlla pel patrimoni cultural riberenc; pel «desenvolupament, la divulgació i el foment dels valors culturals, científics i artístics de la comarca» (CERE s.d.a). S'impulsen i es duen a terme diverses propostes culturals per propiciar estudis i, així, el coneixement, tant del present com del passat de la realitat comarcal que, a més a més, poden ser d'utilitat de cara a projectes de futur.

Des del CERE es duen a terme diverses iniciatives de diferent caire per tal de difondre i donar a conèixer el patrimoni de la Ribera d'Ebre: publicacions, convocatòria de beques, premis i guardons, butlletins i revistes, la Fira del Llibre Ebrenc, exposicions, jornades d'estudi i un llarg etcètera.

Podem afirmar, sense cap mena de dubte, que es tracta d'una de les associacions amb una trajectòria més destacada.

Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre

L'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre conserva i gestiona els fons documentals de la comarca, ja siguin públics com privats. Es va inaugurar la primavera del 2007 i es troba adscrit al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya tot i que la seva gestió correspon, conjuntament, a l'Ajuntament de Móra d'Ebre i al Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre.

Hi podem trobar, doncs, els fons documentals dels ajuntaments de la comarca, fons privats com el de l'escriptor Artur Bladé i Desumbila i un important conjunt de fons fotogràfics, com els de Carmel Biarnés o Joan Cuxart, que sumen més de 80.000 fotografies. La majoria d'aquests fons són accessibles mitjançant el portal en línia de l'Arxiu.

Alhora, du a terme tasques de difusió d'aquest patrimoni documental, en aquest sentit, són molt habituals les sinergies i col·laboracions amb el CERE; i a la difusió del coneixement dels arxius.

Més enllà d'aquestes dues institucions, també ens interessa destacar:

L'AUBE (Móra la Nova)

L'AUBE es tracta d'una associació ambiental molt jove —inicia la seva activitat l'any 2021— que treballa per la posada en valor de les qualitats naturals del riu Ebre i per promoure la conservació de la natura connectada amb les persones de la comarca.

Neix a partir del «Pla de reactivació socioeconòmica de la Ribera d'Ebre» (octubre de 2021), més concretament del projecte «14. XENPRE – Xarxa d'Espais Naturals Protegits de la Ribera d'Ebre», i ha impulsat la creació de l'Escola de Riu, un projecte que vetlla per la conservació de la fauna i la flora que habita a les ribes de l'Ebre.

Associació Cultural La Riuada

L'Associació Cultural La Riuada té la seva seu a Móra d'Ebre i pretén promocionar i fomentar les activitats i manifestacions culturals vinculades al municipi així com donar continuïtat a les publicacions de la revista homònima. Aquesta revista va començar la seva activitat l'any 1927 i es publicava quinzenalment fins a l'any 1931, poc abans de la instauració de la Segona República per desavinences entre els redactors. L'any 1994, amb la creació de l'Associació Cultural, s'inicia la segona època de la revista que perdura fins a l'actualitat: malgrat que va començar amb publicacions quadrimestrals i després semestrals, avui es publica de manera anual.

A més a més, també gestionen la Sala d'Exposicions Julio Antonio de Móra d'Ebre.

Lo Fardell Patxetí

Es tracta d'una associació de gent que es preocupa per la salvaguarda de la jota a la Ribera d'Ebre. Treballa per recuperar el paper protagonista del ball de la jota durant les festivitats i esdeveniments als diferents pobles riberencs. Per tal d'assolir aquests objec-

tius s'organitza de forma anual, sovint a principis de setembre i fent-la coincidir amb altres esdeveniments, la Festa de la Jota de la Ribera d'Ebre; cada any té lloc a un municipi diferent.

Clubs Nàutics de la Ribera d'Ebre

Finalment, també ens interessa mencionar el Club Nàutic Móra d'Ebre, el Club Nàutic i de Rem Masos de Móra la Nova i el Club Nàutic Flix principalment, però també el Club Nàutic Riba-Roja d'Ebre, el Club Nàutic Garcia i el Club Nàutic Ascó.

Destaquen els tres primers perquè són aquells que participen en les activitats nàutiques i de rem que s'organitzen així com les regates o les festes del riu. Amb la seva activitat recorden la importància del riu Ebre com a via de comunicació i transport.

3. ANÀLISI DE REFERENTS

Imatge ©Aloma Masip

La necessitat d'entitats que vetllen pel patrimoni cultural a les zones rurals s'estén arreu, doncs «es presenta una *minusvaloració* dels patrimonis rurals, que porta a concloure la necessitat d'un major coneixement i reconeixement d'alguns dels seus patrimonis. Al mateix temps, la menor densitat demogràfica i la dispersió i menor potència de les iniciatives individuals i col·lectives de les àrees rurals obliguen a una concentració territorial dels esforços» (Aldomà 2018). Així, són moltes les zones i territoris que comparteixen unes mateixes necessitats fruit d'afrontar-se a uns problemes similars. Cada àrea, emperò, ha trobat la seva pròpia i particular via de sortir-se'n.

A continuació es presentaran diversos casos d'èxit similars o d'interès per al projecte proposat i se'n destacaran els punts forts que convé tenir en compte. Aquesta anàlisi pretén ser un recull de referents i bones pràctiques amb el fi de poder oferir un producte competent i funcional.

3.1 CASOS DE REFERÈNCIA

3.1.1 Il Centro di Interpretazione del Paesaggio del Po

Frassineto Po, Itàlia

1364 habitants (2022) (ISTAT 2023)

El centre convida els visitants a conèixer els diversos aspectes que envolten el riu Po des de qüestions relacionades amb el paisatge i la natura fins a la història o l'urbanisme.

El Centre d'Interpretació del Paisatge del Po, inaugurat l'any 2007, se situa al Palazzo Mossi, un antic palau d'estil neoclàssic construït l'any 1812 que amb la mort del darrer propietari passà a mans municipals, tot i que a l'inici del segle XX es va vendre a parcel·les i no fou fins al 1997 que l'Ajuntament en va recuperar una part. Aquest Centre es troba ubicat a Frassineto Po, un municipi del nord-oest d'Itàlia que no arriba als 1500 habitants i que forma part del Parco del Po Vercellese/Alessandrino. Es tracta d'una àrea natural protegida que s'estén al voltant del pas del Po des del seu naixement fins a Llombardia, al llarg de 235 km.

Emprant panells informatius, vídeos, diorames i reconstruccions ambientals, l'objectiu principal d'aquest centre és el de donar a conèixer la conca fluvial del Po com un conjunt plural d'experiències que va més enllà de l'aspecte mediambiental. Presenta un mosaic d'ambients marcats per la presència de l'aigua que engloben, per tant, i entre altres, l'alimentació i l'agricultura, la pesca, el patrimoni urbà de les ciutats i pobles que la conformen,

les infraestructures, etc. Ofereix dos nivells de lectura, un per adults i un per a infants que adapta els continguts principals i els exposa de manera que siguin comprensibles pels més menuts. Alhora també compta amb una mascota que convida els nens i les nenes a conèixer els diferents àmbits de l'exposició a través de diverses vinyetes i il·lustracions en format còmic.

Des dels darrers anys col·laboren amb les universitats de Torí, Pavia i Alexandria duent a terme activitats de recerca; alhora, es recull informació i dades sobre la fauna i la flora. Així mateix, s'ofereixen activitats didàctiques de diferent caire enfocades als diversos nivells educatius i també per a grups d'adults i famílies. L'entrada a Il Centro di Interpretazione del Paesaggio del Po és gratuïta, però cal reserva prèvia i les visites guiades a l'equipament són de pagament. Finalment, no disposa de pàgina web pròpia fet que no permet la divulgació de les activitats de recerca i dels continguts exposats al centre i alhora dificulta la difusió de les activitats i la fiabilitat de la informació obtinguda.

Fig. 9. Il Centro di Interpretazione del Paesaggio del Po. Font: Archivio Aree Protette Po vercellese-alessandrino.

3.1.2 Museu del Ter

Manlleu, Catalunya

20.883 habitants (2022) (IDESCAT 2023)

El Museu del Ter presenta a la ciutadania dos aspectes claus lligats al riu Ter: el procés d'industrialització de la zona i el valor mediambiental del Ter.

El Museu del Ter neix l'any 2004 com una iniciativa de l'Ajuntament de Manlleu amb el fi de posar en valor tant el patrimoni natural com el patrimoni industrial vinculat al riu Ter així com per dinamitzar culturalment el municipi i també recuperar-ne la façana fluvial (Museu del Ter, s.d.). El museu s'ubica a l'antiga fàbrica de filatura de cotó Can Sanglars, construïda l'any 1842 de la que se n'ha aprofitat l'estructura original dividida en tres pisos, d'un total de més de 1500 m², per acollir tres espais diferenciats: el primer dedicat al procés d'industrialització i la societat industrial; el segon, relacionat amb els rius mediterranis i el valor ecològic del Ter; i un tercer i últim espai dedicat a exposicions temporals.

Les exposicions que acull aquest darrer espai no estan necessàriament vinculades amb el riu Ter i el procés d'industrialització, sinó que tracten diversos aspectes socioculturals del municipi de Manlleu: veiem, per exemple, «Fent Peña, fent Barça, fent Manlleu» o «Sardanes a Manlleu. Una història de cultura i lleure».

S'hi organitzen activitats per a tots els públics entre les quals destaquem xerrades relacionades amb el patrimoni industrial local, presentacions de les exposicions temporals i sortides per descobrir diferents aspectes naturals de la comarca d'Osona, ja en sigui la fauna i la flora com l'anàlisi de les aigües del Ter. A més a més, compta amb l'eina de difusió digital «Coneix el riu», un conjunt de recursos didàctics relacionats amb el vessant mediambiental del riu Ter. Amb la creació de la institució també es creà el Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis que, vinculat a la Universitat de Vic des de l'any 2014, desenvolupa diverses activitats d'educació, recerca i conscienciació ambiental. Al mateix edifici també hi trobem el Centre de Documentació del Museu del Ter, un fons documental que abraça àmbits d'informació molt amplis i diversos així com fons cartogràfics, explotacions hidràuliques, la història social i industrial contemporània, urbanisme de les zones riberenques, etc.

3.1.3 Priorat PRIORITAT

Seu ubicada a Gratallops, Catalunya

9235 habitants (2022, Priorat) (IDESCAT 2022)

Associació que treballa per salvaguardar el paisatge cultural de la comarca del Priorat així com per garantir una vida digna als seus habitants.

PRIORITAT es tracta d'una associació sense ànim de lucre d'abast comarcal que aplega diversos ens i persones que tenen un mateix objectiu: vetllar per la preservació del paisatge cultural de la comarca del Priorat, paisatge fruit de les sinergies respectuoses i sostenibles entre l'ésser humà i la natura. Alhora, treballa per brindar l'oportunitat de tenir una vida digna a la comarca que garanteixi el manteniment dels valors tradicionals relacionats amb la proximitat, la pagesia i el paisatge.

Amb aquestes fites entre mans, PRIORITAT principalment impulsa la candidatura a la llista de Patrimoni Mundial de la UNESCO *Priorat-Montsant-Siurana: paisatge cultural agrícola de muntanya mediterrània*. L'obtenció d'aquest reconeixement suposa l'apreujament i la preservació del mosaic agroforestal prioratí que ha sabut trobar la combinació exacta entre innovació i tradició.

A banda de promoure la creació dels recursos acadèmics necessaris per a aquesta candidatura, PRIORITAT també dona suport a les actuacions culturals relacionades amb el seu mateix ob-

jectiu alhora que organitza diferents activitats i de diverses tipologies que volen agrupar el conjunt del patrimoni i participar en la seva divulgació. Tenim com a exemple l'activitat «Coneguem el Priorat», una iniciativa que pretén que l'alumnat prioratí, tant de primària com de secundària, sigui conscient del valor patrimonial de la seva comarca i descobreixin aquells valors que caracteritzen el seu paisatge. Se n'han organitzat diverses edicions on es proposen tallers adequats a les característiques de cada municipi.

Fig. 10. Activitat coneguem el Priorat. Font: <https://prioritat.org/projectes/coneguem-el-priorat/>

Així, també ha participat en el desenvolupament o donat suport a exposicions locals com ara l'itinerant *Habitar*, amb l'objectiu de difondre i apropar els continguts del dossier que conforma la candidatura a la UNESCO i en la que han col·laborat un ampli ventall d'associacions i d'entitats locals; o *Les Escoles*, una exposició sobre l'escola del municipi de La Figuera des de la seva inauguració a principis del 1900 fins als anys 60.

3.1.4 Volga, Volga, Volga

Strelka Institute for Media, Architecture and Design, Moscou

Estudi transversal que analitza diversos àmbits relacionats amb l'impacte del riu Volga i el condicionant que en suposa a la Rússia contemporània.

El projecte *Volga, Volga, Volga* es tracta d'un estudi impulsat per l'Stelka Institute for Media, Architecture and Design que gira al voltant de cinc punts temàtics relacionats amb el riu Volga, el riu més llarg d'Europa. Els cinc eixos a partir dels que s'estructura i desenvolupa l'estudi són (1) la memòria històrica de les poblacions banyades pel riu, (2) l'aprofitament de la força motora de l'aigua, (3) la tipologia de poblacions i ciutats que s'han desenvolupat, (4) l'arquitectura i (5) la cultura del riu.

L'Stelka Institute for Media, Architecture and Design es va fundar l'any 2009 a Moscou i se centra en el desenvolupament de nous estudis i perspectives sobre temes d'interès de la Rússia contemporània. Des d'una perspectiva interdisciplinària, amb la participació de professionals de diversos àmbits així com el disseny, la comunicació o l'arquitectura, es plantegen el desenvolupament de projectes de temàtiques de particular importància per la vida russa. Al final de cada estudi, a tall de culminació o cloenda, es fa públic ja sigui mitjançant un portal web, una publicació, aparicions a la televisió, etcètera.

El projecte objecte d'anàlisi es materialitza en forma de revista a través d'una pàgina web extensa que recull els diferents articles sorgits de l'estudi. És de caràcter digital i permet incloure imatges d'alta qualitat i enregistraments que complementen la informació escrita. Així mateix, emperò, es dirigeix a un públic molt acadèmic i especialitzat o que, si més no, demostra un alt nivell d'interès en aquesta temàtica. Alhora, el portal web acull molta informació que, per la seva densitat, pot resultar carregós visualment.

3.2 RESUM ASPECTES A DESTACAR

Il Centro di Interpretazione del Paesaggio del Po	
Aspectes a destacar	Problemes a tenir en compte
<ul style="list-style-type: none"> - Visió del riu com un conjunt plural d'ambients i de paisatges, on l'aigua n'és el fil conductor, que permet tenir una imatge molt completa dels àmbits d'influència del riu Po. - Ubicat en una zona rural. - Presenta dos nivells de lectura que faciliten l'adequació a tota mena de públic. - Vincles amb les universitats que faciliten la recerca i la investigació entorn els paisatges del Po. 	<ul style="list-style-type: none"> - Disseny de la museografia molt espès i visualment antic. - Situat en un antic palau neoclàssic: alt cost de manteniment de la infraestructura. - No disposa d'una pàgina web pròpia, fet que dificulta l'accés a tota classe d'informació relacionada amb el centre.
Museu del Ter	
Aspectes a destacar	Problemes a tenir en compte
<ul style="list-style-type: none"> - Espai per exposicions temporals no necessàriament relacionades amb el riu, però sí amb el municipi que reforça la polivalència de l'espai. - Eina de difusió «Coneix el riu»: inclou diverses activitats com iti- 	<ul style="list-style-type: none"> - Horari limitat durant els mesos d'hivern: obertura els matins durant 4h que pot limitar el nombre de visitants. - Centre de més de 1500m² situat a l'antiga filatura de cotó Can Sanglas del 1842: alt cost de manteniment de la infraestructura.

<p>neraris vora el riu, observació d'ocells i altres activitats educatives.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Vincles amb la Universitat de Vic i creació del Centre d'Estudis dels Rius Mediterranis (CERM) que propicia la investigació i la recerca. - Centre de Documentació del Museu del Ter: una eina clau per obtenir fonts documentals per afavorir la investigació. - Disposen d'una signogüia en llengua de signes catalana. 	
PRIORITAT	
Aspectes a destacar	Problemes a tenir en compte
<ul style="list-style-type: none"> - Engloba tota la comarca. - Reconeixement global del valor patrimonial de la comarca del Priorat. - Col·laboració amb diverses entitats, institucions i persones. 	<ul style="list-style-type: none"> - Enfocat principalment a la presentació d'una candidatura a la UNESCO. - No disposa d'un centre físic destinat a difondre les bases i continguts de la candidatura.
Volga, Volga, Volga	
Aspectes a destacar	Problemes a tenir en compte
<ul style="list-style-type: none"> - Diversos eixos d'investigació; el Volga com un conjunt plural. 	<ul style="list-style-type: none"> - Dirigit a un públic molt acadèmic que demostra un cert grau

- Estudi molt ampli des d'una perspectiva interdisciplinària: inclou la feina i col·laboració diversos professionals de diferents àmbits d'estudi.- Pàgina web extensa que ens permet accedir a tot el contingut.	d'interès per la temàtica. - Presentació poc dinàmica en format digital que en dificulta la lectura i la cerca de contingut.

4. PROPOSTA DE PROJECTE

Imatge ©Aloma Masip

Els objectius a partir dels que es desenvolupa aquest projecte vetllen per la salvaguarda i difusió del capital cultural de la Ribera d'Ebre. Es troben recollits a continuació.

4.1.1 Objectius generals

- Reforçar la capitalitat de Móra d'Ebre i posicionar el municipi com una destinació turística clau dins la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre tenint present el patrimoni, el paisatge i el teixit social i econòmic relacionats.
- Sensibilitzar els visitants sobre la importància del riu com a recurs natural i cultural i fomentar-ne la seva preservació i conservació.
- Revalorar el patrimoni i la cultura de Móra d'Ebre i la Ribera d'Ebre despertant la consciència entre la població local de la importància de la preservació del patrimoni riBERENC, que contrasta amb la idea que ens trobem en una comarca oblidada que no té res a oferir perquè s'ha maltractat durant dècades.
- Promocionar el turisme sostenible.

4.1 OBJECTIUS

4.1.2 Objectius específics:

- Crear un centre que faciliti els instruments per al gaudi, el coneixement i l'ús dels espais naturals situats prop de Móra d'Ebre i els connectin amb la història i el patrimoni artístic, històric i cultural del municipi i la comarca.
- Recollir i difondre la història, la cultura, les tradicions i el patrimoni natural relacionat amb el riu Ebre i que esdevenen quelcom identitari de la comarca de la Ribera d'Ebre.
- Proporcionar als visitants i participants una experiència educativa i enriquidora a través de programes d'activitats i tallers.

A més a més, aquest projecte també respon als següents Objectius de Desenvolupament sostenible: 4. Educació de qualitat; 8. Treball decent i creixement econòmic; 11. Ciutats i comunitats sostenibles; 12. Producció i consum responsables; 13. Acció pel clima; i 15. Vida d'ecosistemes terrestres.

Fig. 11. Objectius de desenvolupament sostenible. Font: Diputació de Barcelona.

La **missió** del projecte és la de promoure la comprensió, l'apreciació i la preservació del patrimoni cultural de la Ribera d'Ebre alhora que volem contribuir en reforçar la identitat i el desenvolupament sostenible de la comarca.

La **visió** és la de ser reconeguts com un espai líder en la preservació, promoció i difusió del patrimoni cultural riberenc i com un referent per la conservació i el desenvolupament sostenible a la zona.

Els **valors** són congruents amb la missió i la visió i, per tant, haurien de reflectir el respecte, la sostenibilitat, l'excel·lència, la innovació, la cooperació i el compromís social:

- Respecte: per al patrimoni cultural i natural de la zona, per als visitants, la comunitat local i els treballadors i treballadores.
- Sostenibilitat: per al desenvolupament sostenible de la zona, la conservació del patrimoni cultural i natural i la promoció del turisme conscient i sostenible.
- Excel·lència: en l'oferta d'experiències educatives i culturals, en la preservació del patrimoni, en la qualitat del servei i en la gestió del Centre d'Interpretació i la resta de programes.
- Innovació: en la creació de noves experiències culturals i en l'ús de tecnologies per a la promoció del patrimoni i la millora de l'experiència dels visitants.

4.2 MISSIÓ, VISIÓ I VALORS

- Cooperació: amb altres entitats, institucions i agents locals per a la preservació i la promoció del patrimoni cultural i natural de la zona.
- Compromís social: en la promoció del patrimoni cultural com a motor per al desenvolupament sostenible i la millora del benestar de la comunitat local.

El públic objectiu d'aquest projecte el podem dividir en tres grans grups: la població local, els centres d'estudis i el turisme.

- **Centres educatius:** en tant que l'Ebre és l'accident geogràfic que conforma la base de l'economia agrícola i industrial de la comarca, l'interès dels centres educatius es basa en l'aprenentatge sobre els elements naturals que el conformen així com el coneixement sobre la història i les tradicions de la Ribera d'Ebre, també estretament vinculades al riu. Els estudiants es troben en una etapa formativa i de desenvolupament de la identitat, tant individual com col·lectiva; el projecte pot propiciar un sentiment d'orgull i pertinença envers el territori.
- **Població local:** el gruix dels riberencs i riberenques no és coneixedor del valor de la seva comarca i les seves tradicions. Així, a partir d'una visió completa del riu Ebre i el seu impacte en la vida local, el projecte pretén funcionar com una eina de comprensió i valoració del territori.
- **Turisme:** els visitants que busquen activitats naturals i culturals de coneixement de la zona.

A més a més, el projecte també pot funcionar com un reclam per aquells interessats en la natura, la cultura i la història i l'esport a l'aire lliure.

4.3 PÚBLIC

4.4 DESCRIPCIÓ DEL PROJECTE

El present projecte consisteix en la proposta d'un total de sis programes enfocats a potenciar el patrimoni cultural i natural de la comarca de la Ribera d'Ebre i a situar la seva capital, Móra d'Ebre, dins el mapa de la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre. Alhora, segueix els nous models de desenvolupament sostenible cap als que comença a encaminar-se el futur de la comarca. El riu Ebre és l'eix vertebrador del projecte: no només defineix l'organització geogràfica del territori, sinó que a més a més també ha condicionat, durant segles, el *modus vivendi* dels habitants de les seves ribes.

Així, el riu Ebre és el principal tret identitari de la zona, ja que l'aigua del riu ha permès el desenvolupament de l'agricultura, centrada principalment en el conreu d'arbres fruiters, ametllers i olivers; d'una gran tradició fluvial relacionada amb el comerç de les mercaderies que es transportaven a través d'aquest nexa entre la costa i l'interior; la proliferació d'activitats artesanies així com l'escultura o el treball del fang; i d'importantes formacions vegetals que, en ser cabdals per la vida d'algunes espècies, resulten en una gran biodiversitat.

4.4.1 Reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre

El 28 de maig de 2013 la Unesco va declarar les Terres de l'Ebre reserva de la biosfera. L'any anterior, el 2012, la proposta va ser rebutjada per la presència al territori de la Central Nuclear d'Ascó, fet que va obligar a replantejar la candidatura i deixar-ne fora els municipis més propers a la planta nuclear. Així, la reserva de la biosfera no inclou la totalitat de la regió de les Terres de l'Ebre perquè els termes municipals situats a la Ribera d'Ebre nord, a més de Garcia, no hi són inclosos. Els 7 pobles restants —Móra d'Ebre, Móra la Nova, Benissanet, Miravet, Ginestar, Rasquera i Tivissa, que al seu torn inclou La Serra d'Almos, Darmós i Llaberia—, situats més al sud, sí que en formen part.

La reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre inclou un total de 45 municipis de les comarques de la Ribera d'Ebre, Terra Alta, Baix Ebre i Montsià i ocupa una superfície total de 368.196,4 hectàrees, dividides en 287.579,19 ha terrestres i 80.617,21 ha marines (RERB s.d.). És una de les més extenses d'Espanya i part de la seva superfície, un 35%, també es troba sota la Xarxa Natura 2000. Engloba el tram final de la conca de l'Ebre fins a la seva desembocadura, és a dir, gairebé tot el seu pas per Catalunya. Amb tot això, el parc natural del Delta, el parc natural dels Ports i la Serra de Cardó també es torben aplegats sota aquesta valoració.

Es destaquen cinc punts clau pel reconeixement del territori com a reserva de la biosfera: el patrimoni natural, el patrimoni cultural i el paisatge, la socioeconomia, la contribució al desenvolupa-

ment sostenible i l'ús públic i el turisme (RERB, s.d.). Se'n destaca l'heterogeneïtat i la gran diversitat d'ambients: hi podem trobar zones de muntanya, la plana del Delta i boscos de ribera que, en conjunt, conformen una gran varietat d'ecosistemes tant terrestres com aquàtics. Així mateix, el mosaic agrícola també és molt variat i és format per la vinya a la Terra Alta, els arrossars del Delta, els cítrics i els camps de fruiters de la Ribera d'Ebre.

El fet que part de la Ribera d'Ebre i, sobretot Móra d'Ebre, es trobin incloses a la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre és cabdal pel nostre projecte. Reconeix i atorga molt valor al patrimoni tant natural com cultural de la zona i cal potenciar aquesta marca sempre, emperò, des del desenvolupament sostenible. Alhora, les tendències dels darrers deu anys han estat les de fomentar els valors del Delta de l'Ebre deixant la resta del territori integrat dins de la reserva en un pla molt més secundari. Amb el desenvolupament dels programes que plantejarem més endavant es vol, entre d'altres, revertir aquesta inclinació i recordar que la Ribera d'Ebre també hi juga un paper important. En destaquem la producció d'oli, reconeguda sota la marca DOP Siurana; el mosaic agrícola conformat per olivers, ametllers i arbres fruiters així com presseguers i cirerers; la conservació de la fauna i la flora dels boscos de ribera; els bancals de pedra seca; les diferents manifestacions culturals com la gastronomia i el folklore; i, naturalment, el mateix riu Ebre i les seves illes fluvials.

Fig. 12. Logotip RBTE. Font: <https://www.ebribiosfera.org/>

4.4.2 L'Ebre

M'és enllà del seu valor natural i paisatgístic, el riu Ebre ha estat durant segles una important via de comunicació que ha acumulat un intens trànsit fluvial. De fet, en tenim documentades les primeres referències al segle V aC quan els grecs buscaven una via per endinsar-se cap a l'interior de la península Ibèrica des de la Mediterrània (Fabra Juan, 2002). La importància de l'Ebre des d'antany també queda palesa amb la ubicació dels dos poblat ibers de la Ribera d'Ebre: tant el Castellet de Banyoles (Tivissa) com Sant Miquel (Vinebre) es troben en un turó alçat que gaudeix de vistes a una gran extensió del pas de l'Ebre. Malgrat això, no fou fins a l'època medieval, després de l'ocupació cristiana, que el riu Ebre va reafirmar el seu paper clau com a via de transport i comunicació entre ciutats d'interior —com Saragossa— i el mar Mediterrani.

Així, a mitjan segle XIX es van plantejar nombrosos projectes de canalització i navegació amb el clar objectiu d'explotar l'Ebre com una via de comunicació fluvial. El 1843 es va començar a formular una idea que va veure la llum als anys 50 que impulsava una navegació mixta (fluvial i marítima) per connectar Barcelona i Saragossa. Es van fer diverses obres per garantir el pas dels vaixells de vapor, que es va allargar durant 15 anys aproximadament (Queralt i Subirats 1999). Aquest projecte, emperò, i com molts d'altres, va acabar resultant un fracàs per les pujades i baixades del cabal del riu i per l'explotació de la línia de ferrocarril Saragossa-Barcelona a partir de l'any 1861. Fins a aquest moment en què es milloren les

comunicacions per via terrestre, tant el ferrocarril com les carreteres, l'Ebre havia estat l'únic mitjà de comunicació i nexa d'unió entre l'interior i la Mediterrània: era la principal via de transport de mercaderies i passatgers. Així s'inicia un declivi de la navegació fluvial, tot i que la navegació tradicional de les muletes i els llaguts continuà fins més endavant, que veié la seva fi de forma abrupta i definitiva amb la construcció de la presa de Riba-Roja d'Ebre als anys 60 del segle passat. El nou pantà inunda les mines carboneres de Mequinensa, el principal producte transportat per l'Ebre, i la mateixa presa trenca la navegabilitat, ja que en un primer moment havia d'habilitar una zona de pas que ràpidament va quedar descartada. A més a més, poc més tard, als anys 70 i 80 amb la Central Nuclear d'Ascó es construeix un assut que reconduïx l'aigua i dificulta el pas de les embarcacions.

Amb l'abandó de la navegació fluvial, també va caure en desús el camí de sirga, la via al costat del riu que utilitzaven els sirgadors —a peu i estirant amb una sirga, una corda— per fer avançar les embarcacions contra corrent. De tal manera en deixa constància Joan Coromines en el seu viatge per l'Ebre l'abril de 1925: «Baixa un llaut amb carbó de Mequinensa. Du un matxo per a la sirga en tornant» (Castellvell 2006). Com bé indica Collazos, el camí de sirga no sempre es trobava a la mateixa riba del riu, ja que en diverses ocasions, a causa de la complicada orografia, les embarcacions que pujaven riu amunt havien de fer *tasia*, és a dir, canviar de riba a contracorrent i de manera transversal per evitar que la força del riu s'endugués l'embarcació. Sovint aquests punts es feien

coincidir amb el pas de barca o s'hi instal·laven corrioles enlairades per facilitar el canvi. Des de Mequinensa fins a la desembocadura del riu s'han pogut documentar un total de 14 *tasies* i 9 d'elles es troben a la Ribera d'Ebre. Així mateix, també hi torbem un dels trosos del camí de sirga més planers comprés entre Garcia i Miravet tot travessant la Cubeta de Móra (Collazos 2017). L'actual GR-99 segueix, en gran part, aquest mateix camí que feien els sirgadors.

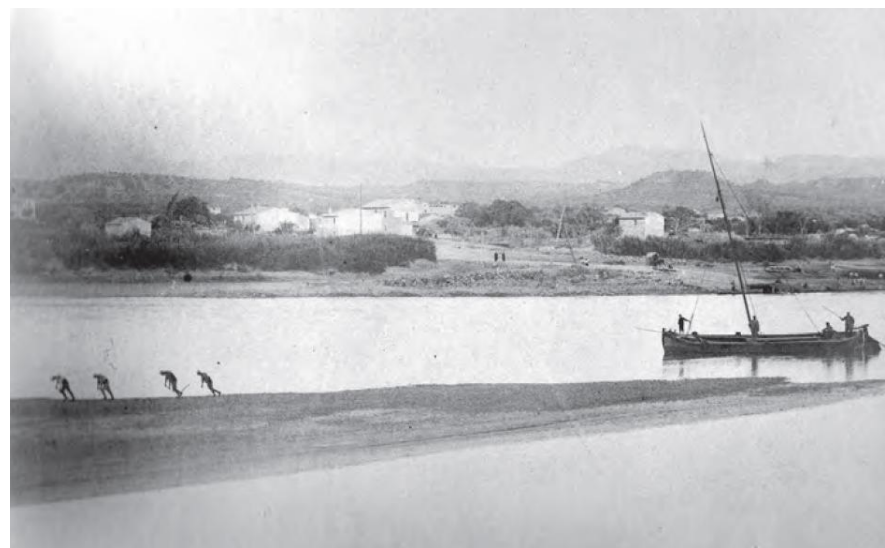

Fig. 13. Pas d'un llaut estirat per sirgadors. Font: Miscel·lània del CERE 23.

Tot i que actualment el sistema de navegació fluvial ha desaparegut i ha passat a la història, encara forma part de la cultura popular riberenca. A més del transport de mercaderies i passatgers, també ha estat una important font d'intercanvi cultural i transmissió de coneixements i pensaments. Han estat moltes les civilitzacions que han ocupat les ribes de l'Ebre al seu pas per Catalunya i que hi ha deixat la seva empremta: innovacions tecnològiques, cultius, ponts, camins, etc. (Vidal Marcos 2018). No és casualitat, doncs, que les Terres de l'Ebre —i el Priorat—, a diferència de la resta del principat, tinguin la jota com el seu ball tradicional. Veure l'evolució de l'Ebre ens permet percebre com ha anat canviant la relació de l'ésser humà amb el riu; com ha deixat de ser una font de vida imprescindible i una gran artèria de comunicació que més que com a frontera, sempre ha actuat com un mitjà de transmissió.

El riu Ebre no només és recordat pel seu gloriós passat com a via de transport i comunicació, sinó que també com una fera temuda que, de tant en tant, es desbocava i s'enduia tot el que trobava per davant. Quan encara no s'havien construït els embassaments que controlen el cabal del riu, les riuades eren molt temudes. Municipis com Móra d'Ebre, Ginestar o Miravet, tots tres a la riba del riu, conserven diverses plaques commemoratives d'aquestes riuades que ens indiquen fins on va arribar el nivell de l'aigua.⁷ Així, la població local també es veia condicionada pels comportaments del riu: suposaven un punt d'inflexió, ja que destrossaven cases i conreus.

⁷ Veure Annex 5.

Així doncs, una de les raons de ser d'aquest projecte recau en la recuperació del patrimoni fluvial que va ser de gran importància pel desenvolupament de la comarca. Alhora, la navegabilitat de l'Ebre també obre portes cap a un incipient turisme fluvial que pot funcionar com un clar reclam turístic i una nova alternativa de futur.

4.4.3 Desenvolupament sostenible

Malgrat tradicionalment la Ribera d'Ebre ha estat una comarca de base agrícola, des de la segona meitat del segle passat s'ha vist immersa cap a un procés d'industrialització salvatge. Així, a banda de diversos polígons industrials, molt poc espai «acumula un important abocador de residus, una central hidroelèctrica, dues centrals eòliques, dues centrals nuclears que a la primera dècada del segle XX han presentat reiterats incidents i, fins i tot la fuga de partícules radioactives, i una fàbrica electroquímica que ha contaminat l'embassament i els sòls de Flix» (Millan Nebot 2019). Actualment, aquests motors industrials són la base econòmica de la comarca i, alguns d'ells, comencen a cessar la seva activitat o tenen previst fer-ho en els pròxims anys. El desembre de 2022 l'empresa ERCROS, coneguda com la fàbrica de Flix, va tancar les seves portes; la Central Nuclear d'Ascó, malgrat anar allargant la seva vida útil, no li falten tants anys per l'inici del seu desmantellament.

Es presenta un període de canvis i nous reptes enfocats a replantejar el futur de la comarca. D'aquesta manera, des de fa un temps, des del Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre es treballa

cap a l'orientació de la Ribera d'Ebre cap al desenvolupament sostenible, és a dir, segons la Unesco, «un desenvolupament que satisfà les necessitats de les generacions presents sense comprometre les possibilitats de les generacions futures perquè puguin atendre les seves pròpies necessitats» (United Nations General Assembly 1987). En altres paraules, garantir el desenvolupament econòmic alhora que el social i l'ecològic; trobar un equilibri que procuri el benestar de la població local.

Així, s'estan impulsant diverses iniciatives en el marc del projecte *Ribera d'Ebre Viva* que passen per, entre d'altres, el suport a l'agricultura i l'aposta per la recuperació dels camps de conreu i el turisme sostenible i responsable, és a dir, que respecti els processos, la diversitat i les necessitats locals. S'està començant a dur a terme un gir cap a una comarca que pugui esdevenir una destinació de turisme rural i ecoturisme: el riu Ebre, els arbres fruiters, els camins ciclables i de senderisme i els espais naturals en són els principals atractius.

Amb aquesta visió de futur enfocada cap al desenvolupament sostenible, el nostre projecte és pertinent en tant que es presenta com una eina que, d'una banda, opta per la conservació dels valors naturals i culturals i, per l'altra, col·labora en l'avenç de les comunitats locals i la seva economia. Juntament amb el reconeixement com a reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre, funciona com un reclam i un dinamitzador del territori contribuint a la diversificació i singularització de l'oferta turística que, al seu torn, ajuda a augmentar el flux turístic i combatre el turisme estacional. Es

plantejaran nous reptes que requeriran nous equipaments i projectes per promocionar la Ribera d'Ebre com una zona d'alt valor natural.

Volem ser un exemple de com el patrimoni cultural pot ser un motor per al desenvolupament sostenible i la millora de la qualitat de vida de les persones. Per això, cal crear un recurs turístic cultural de nivell i sostenible amb la vida de la població local que passa per fomentar la millora de la imatge del territori com a destinació natural i cultural tant puntual com de llarga duració.

Fig. 14. Pagès collint olives. Font: ©Júlia Viejobueno.

4.4.4 Autoestima

Al parlar de la Ribera d'Ebre hem de tenir present que ens trobem enfront una comarca amb una baixa autoestima, és a dir, els seus habitants no contempen el valor del seu patrimoni i, consegüentment, deixen perdre oportunitats de desenvolupament econòmic i social. El potencial de la comarca queda desaprofitat fruit d'una manca d'estima i coneixement del propi patrimoni i la seva rellevància. Particularment entre els més joves, existeix una falta de reconeixement i informació, fet que dificulta l'empenta de nous projectes i la voluntat de retornar a la comarca d'aquells que n'han marxat. Aquesta situació s'ha vist provocada i agreujada pels fets ja exposats: els residus, fàbriques i instal·lacions industrials que ningú vol a prop de casa seva, sovint, acaben al sud del territori, esdevenint el que alguns anomenen «l'abocador de Catalunya».

Amb aquest panorama queda més que palesa la necessitat de revertir la situació i començar a treballar en la posada en valor del ric patrimoni de la zona sobretot entre la població local; és en aquesta línia on situem el projecte que tenen entre mans. L'execució dels programes que plantegem més endavant juntament amb el recalç de la pertinença de les Terres de l'Ebre a la reserva de la biosfera, poden tenir un efecte molt positiu sobre l'autoestima de la població local. D'una banda, el desenvolupament dels programes —que tenen com a objectiu final difondre la història, la cultura, les tradicions i el patrimoni natural relacionat amb el riu Ebre— pot ajudar a millorar l'autoestima dels habitants respec-

te a la comarca en tant que els fan sentir part d'una comunitat molt més gran amb la que comparteixen trets significatius i els aparta del desconeixement. Cal comentar, a tall d'exemple, que Móra d'Ebre ha vist néixer un bon nombre d'escultors, alguns d'ells ben coneguts com bé és el cas de Julio Antonio, i d'altres que han quedat en segon pla i que no pas per això són menys importants.⁸ El fet que Móra d'Ebre acull una tradició escultòrica de, com a mínim, quatre-cents anys és, emperò, una realitat desconeguda per gran part de la població local; una situació que cal revertir com més aviat millor. Per aquest motiu, aquesta iniciativa vol donar protagonisme, entre d'altres, als escultors morencs sense deixar de banda els artistes de la resta de la comarca.

D'altra banda, el reconeixement de les Terres de l'Ebre com a reserva de la biosfera per part de la Unesco atorga un alt valor a l'entorn natural que envolta aquestes poblacions. En conjunt, podria fomentar un sentiment d'orgull i pertinença envers el territori i, en conseqüència, un augment notable de la confiança en les oportunitats que ofereix el territori.

Aquesta autoestima és essencial per potenciar la Ribera d'Ebre com una destinació rural i natural amb una oferta cultural amplia i interessant. Aquells qui hi viuen són els primers que necessiten creure en si mateixos i en el valor del seu patrimoni.

⁸ Francisco Figuerola Peral, Blay Fraga, Ramon Subirat i Codorniu, Joan Baptista Guerrero Nogués, Fèlix Ferrer Galceran, Carles Mani roig —qui treballà amb Antoni Gaudí entre el 1906 i el 1911—, Santiago Costa i Vaqué, Benet Messeguer i Villoro i Joan Segú Riba.

4.4.5 Idees principals

El projecte que tenen entre mans pretén recalcar la capitalitat de Móra d'Ebre així com posicionar el municipi com un element clau dins la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre. A partir de la proposta d'un total de sis programes enfocats a funcionar com una eina participativa on el visitant deixa de ser un mer espectador i adopta un rol més actiu, busquem fomentar la participació activa dels ciutadans en la preservació del patrimoni cultural, promoure el turisme cultural i sostenible a la zona i crear oportunitats d'ocupació i generació d'ingressos per als residents locals. Al mateix temps, volem contribuir als Objectius de Desenvolupament Sostenible de l'Agenda 2030.

Com bé hem comentat, l'autoestima de la Ribera d'Ebre s'ha vist tocada per la instal·lació al territori de grans indústries que no respecten l'entorn. La posada en valor del patrimoni cultural i natural de la zona implica treure del desconeixement la població local i presentar una oferta cultural rica i variada que reforci la capitalitat de Móra d'Ebre i ens ajudi a posicionar-nos, sobretot, com una destinació crucial dins de la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre.

4.5 PROGRAMES

Amb el fi de promoure el coneixement i la preservació del patrimoni cultural de la Ribera d'Ebre i complir així amb els objectius i la missió plantejats, presentem la proposta del desenvolupament d'un conjunt d'activitats educatives, tallers pràctics, exposicions i altres iniciatives culturals resumides en un total de sis programes: (1) un centre d'interpretació amb el riu Ebre com a element troncal i fil conductor; (2) la concepció de recursos didàctics enfocats principalment als centres educatius i casals, (3) l'oferta de diverses activitats i tallers, (4) la creació de diferents rutes a la comarca, (5) la senyalització de determinats indrets de Móra d'Ebre amb panells informatius i, finalment, (6) la confecció d'un museu digital. A partir d'aquests programes volem oferir als visitants una experiència única i enriquidora i esdevenir un espai de reflexió i diàleg sobre la importància del riu Ebre en la història i la cultura de la zona, i sobre el paper clau que té en la seva identitat i el seu desenvolupament sostenible.

Tot aquest seguit de programes es duran a terme amb l'establiment de sinergies i col·laboracions amb entitats locals, com per exemple l'AUBE, el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre o Lo Fardell Patxetí, així com el Museu d'Art Modern de Tarragona, ja que disposen en la seva col·lecció de la majoria de les obres documentades de l'escultor morenc Julio Antonio i de diversos esbossos i dibuixos preparatius; en total, més de 400 ítems. L'establiment de vincles amb les entitats i associacions locals són clau per integrar el projecte al territori i que aquest no sigui percebut com quelcom extern que no vetlla pels interessos locals.

(1) Centre d'Interpretació

El primer dels programes plantejats es tracta de la creació i implementació d'un centre d'interpretació del riu Ebre i de tots aquells trets culturals que se'n desprenen. Se situarà a Móra d'Ebre amb el fi de reivindicar la seva capitalitat i posicionar així el municipi com una parada obligatòria dins la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre. Comptarà amb una exposició permanent que girarà entorn el patrimoni natural, la història i les tradicions de Móra d'Ebre i la Ribera d'Ebre i amb una sala polivalent destinada a acollir tallers i activitats i exposicions temporals.

Així, el Centre d'Interpretació *Espai Ebre* pretén funcionar com un punt neuràlgic i aglutinador que posarà a l'abast, tant dels habitants de la zona com d'aquells qui vinguin de visita, diverses activitats per tal de conèixer i posar en valor el patrimoni de la comarca de la Ribera d'Ebre, estretament lligat al pas del riu Ebre. Cal destacar que no existeix cap equipament similar a la zona que ens presenti el riu Ebre des d'una perspectiva global.

(2) Maleta didàctica

Aquest programa consisteix en el desenvolupament de diverses maletes didàctiques com a recursos per a les escoles pensats per aprofundir i treballar més defingudament els diversos àmbits plantejats a l'*Espai Ebre*.

(3) Activitats

Es proposen 4 activitats i tallers pràctics per conèixer de primera mà les tradicions riberenques i establir-ne vincles més estrets: taller de jota, treball del fang, treball de la pauma i la clotxa.

(4) Rutes temàtiques

El desenvolupament de diverses rutes temàtiques vol incentivar el coneixement *in situ* de Móra d'Ebre i la Ribera d'Ebre. Es conceben amb la idea que es puguin seguir tant de manera autònoma com seguint les indicacions i explicacions d'un guia.

(5) Senyalització

Es plantegen cinc punts de senyalització per informar, tant la població local com els visitants, de l'indret on es troben. Són els següents: a. L'aubadera – Fauna i flora; b. Club Nàutic de Móra d'Ebre – llaguts i el camí de sirga; c. Plaça de l'Estrella – Convivència de les tres cultures; d. Plaça de Baix – Riuades; i e. Passeig del Pont – Pont de les arcades.

(6) Museu digital

El sisè programa consisteix en la creació d'un museu digital de presentació de la comarca i d'ampliació de la informació del centre d'interpretació *Espai Ebre*. Alhora, disposarà d'un espai de participació ciutadana i memòria col·lectiva on es puguin aportar imatges relacionades amb la Ribera d'Ebre i la seva història.

L'espai per acollir aquest projecte ha de ser accessible a tota mena de públics i disposar d'un espai o sala polivalent que pugui ser emprada tant per dur-hi a terme xerrades o conferències com tallers. A continuació es plantegen dues possibles situacions respecte l'equipament necessari: aixecar un edifici que respongui a les necessitats del projecte o rehabilitar un edifici ja existent a Móra d'Ebre. En ambdues ocasions, emperò, caldrà que sigui un edifici verd i sostenible que tingui en compte el medi ambient amb, per exemple, la instal·lació de plaques solars.

Un edifici de **nova construcció**, per adequar-se a les necessitats del projecte, requereix:

- Ubicar-se a prop de la façana fluvial de Móra d'Ebre i assegurar-se que el disseny de l'edifici s'adequa al seu entorn.
- Disposar d'entre 200 i 400 m² útils.
- Comptar amb espais grans, amplis i diàfans per poder crear la distribució desitjada per l'exposició permanent i la sala polivalent o altres espais necessaris.
- Garantir l'accés de tots els públics eliminant així les barreres arquitectòniques.
- Considerar els aspectes ambientals i de sostenibilitat com ara l'eficiència energètica, el reciclatge de residus, l'ús de materials sostenibles, etc. per dirigir-nos cap a un món més verd.
- Pressupost.

4.6 EQUIPAMENT

Per la **rehabilitació** d'un edifici ubicat a la localitat de Móra d'Ebre tenim en compte:

Antiga fàbrica Tomaquera

- Es troba en molt mal estat. Potser es pot aprofitar alguna part de l'estructura general però cal una gran inversió per tal que sigui un espai segur i funcional.
- La ubicació és òptima: situem l'antiga fàbrica Tomaquera al final del Passeig de l'Ebre, a un dels extrems de la façana fluvial de Móra d'Ebre. A més, es troba just a l'entrada del parc de l'Aubadera i al costat del Club Nàutic.
- Presenta opció d'ampliació si es necessari de cara al futur.
- Disposa d'espai de pàrquing.

Fig. 15. Antiga fàbrica tomaquera. Font: Google maps.

Casa del carrer de la barca, 9

- Es troba en molt mal estat. Potser es pot aprofitar l'estructura general però cal una gran inversió per tal que sigui un espai segur i funcional.
- Es propietat de l'Ajuntament de Móra d'Ebre des de l'any 2018.
- La ubicació de l'edifici és bona, ja que es troba a la façana fluvial de Móra d'Ebre i es tracta d'una antiga casa.
- Les opcions d'ampliacions de cara al futur passarien per la compra i rehabilitació de les cases i edificis limítrofs, la majoria d'ells en desús.
- Disposa d'espai de pàrquing.

Fig. 16. Carrer de la Barca, 9 de Móra d'Ebre. Font: Google maps.

Casa Montagut

- L'estructura de l'edifici es troba en bon estat, però s'hauria de canviar la disposició interna perquè es troba compartimentada i organitzada com una vivenda unifamiliar construïda al segle XVIII.
- Habitatge d'ús particular.
- Les opcions d'ampliacions de cara al futur es troben limitades i passarien per la compra i rehabilitació de les cases i edificis limítrofs, la majoria d'ells en ús.
- Bona ubicació perquè es troba al centre del poble, concretament a la Plaça de Dalt, 2.
- Al trobar-se al centre de la població és complicat habilitar un espai de pàrquing.

Fig. 17. Casa de Ramon Montagut. Font: Jordi Gill.
https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:Casa_de_Ramon_de_Montagut.jpg

La Farinera

- Edifici projectat per l'estudi de Domènech i Montaner, per Pere Domènech i Roura fill de l'arquitecte modernista. S'inaugurà el 1952 com una fàbrica de farina, d'aquí el nom, que va haver de tancar als anys 60, quan s'hi obrí una fàbrica de taüts.
- No es troba en un estat de conservació excel·lent però es pot aprofitar l'estructura i, sobretot, la façana.
- La ubicació és bona perquè es troba al centre de Móra d'Ebre, concretament a la Plaça de la Llanterna, 11.
- Disposa dels espais de pàrquing de la Plaça de la Cultura i la Plaça de la Democràcia.
- Les opcions d'ampliació i modificació de l'edifici es troben limitades. Habitatge d'ús particular.

Fig. 18. La Farinera. Font: Jordi Gill.
[https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:La_Farinera_\(M%C3%B3ra_d%27Ebre\).jpg](https://ca.wikipedia.org/wiki/Fitxer:La_Farinera_(M%C3%B3ra_d%27Ebre).jpg)

Fig. 19. Mapa de la ubicació dels edificis proposats. Font: elaboració pròpia.

5. DAFO

Imatge ©Júlia Viejobueno

DEBILITATS

- Manca de recursos econòmics.
- Manca de recursos humans.
- Absència d'interès pel patrimoni preferència i prioritat d'altres àmbits.
- Falta d'interès per part de la municipalitat, ja que focalitza els seus esforços i recursos en altres aspectes.

AMENACES

- Gir cap a comarca industrial abandonant així el seu passat agrícola.
- Flux turístic baix i turisme estacional.
- «Abocador de Catalunya» i tendència a la degradació del paisatge natural amb l'arribada de les centrals eòliques i l'existència de la Central Nuclear d'Ascó.
- Manca "d'autoestima" de la població local vers el seu patrimoni. «Comarca oblidada».
- Absència d'un pla de desenvolupament patrimonial i turístic.

**Espai Ebre. Proposta de
projecte per a la
dinamització del
patrimoni a Móra d'Ebre.**

FORTALESES

- Valor del patrimoni cultural i històric de la comarca i el municipi.
- Inexistència d'un equipament similar a la zona.
- Possibilitat de crear discursos entorn el patrimoni cultural riberenc i la seva evolució.
- Reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre.

OPORTUNITATS

- Sinergies amb les entitats culturals locals (CERE, Consell Comarcal, Arxiu Comarcal, etc.).
- La revitalització de la comarca com a eina estratègica del desenvolupament socioeconòmic de la zona provoca una posada en valor del patrimoni.
- Integració del CI a rutes turístiques.
- Adhesió a projectes o plans de desenvolupament rural.
- Reafirmar la capitalitat de Móra d'Ebre com a centre de serveis, no només de la comarca, sinó de la zona.
- Aprofitament de nous mercats o circuits turístics.

6. PROPOSTA ORGANITZATIVA.

PLA DE GESTIÓ

Imatge ©Júlia Viejobueno

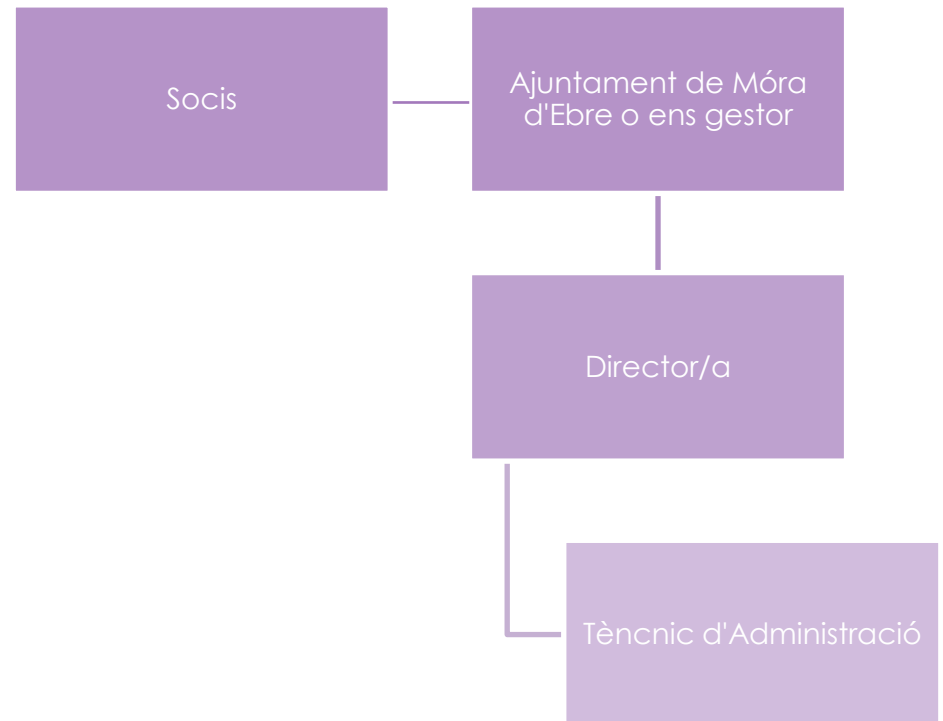
6.1 DEPENDÈNCIA

Proposem dues possibles opcions organitzatives i de dependència. Cal tenir en compte, però, que amb l'aprovació de la proposta s'haurà de dur a terme un estudi jurídic i de viabilitat que consideri les diferents opcions de gestió amb el fi de determinar-ne la més factible.

D'una banda, se suggereix que el Centre d'Interpretació *Espai Ebre*, així com el finançament i el personal, depengui de l'Ajuntament de Móra d'Ebre i que sigui, per tant, de titularitat pública. Tot i això, seria important i enriquidor mantenir relacions especials amb el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre (CERE) i la Xarxa de Museus de les Comarques de Tarragona i les Terres de l'Ebre.

D'altra banda, plantegem la creació d'un Consorci format per l'Ajuntament de Móra d'Ebre, el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i el Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre. L'*Espai Ebre*, el personal i el finançament es trobarien supeditats a aquestes tres entitats. Les oportunitats d'accedir a subvencions i altres tipus d'ajudes es multiplica en tant que les entitats encarregades de la gestió en serien diverses i de diferent personalitat jurídica. Aquest mateix motiu, emperò, també pot propiciar que cap de les entitats acabi d'involucrar-se en el desenvolupament i correcte funcionament del projecte.

6.2 ORGANIGRAMA

6.3 ESTRUCTURA DE FUNCIONAMENT

L'estructura de funcionament del projecte compta amb la contractació interna —és a dir, dependent o de l'Ajuntament de Móra d'Ebre o del Consorci segons el pla escollit— de dues persones a compte de la direcció i l'administració a càrrec del pla estratègic de l'*Espai Ebre*, la comunicació, les exposicions temporals, la contractació, etc.

Els serveis com la neteja, el manteniment, el desenvolupament de les activitats, el guiatge de museu/monument, etc. seran un servei extern i, per tant, no dependran directament de l'ens de gestió. Malgrat ser coneixedors que l'externalització dels serveis no és la millor de les opcions sí que és la més viable tenint en compte que, sovint, es disposa de recursos limitats. En la mesura del possible, emperò, es procurarà que es trobin a càrrec d'empreses locals i que suposin un benefici al territori.

Cal tenir en compte els Ajuts al Pràcticum Odisseu, un programa que s'estableix com a mediador entre els estudiants universitaris i entitats de zones rurals per oferir pràctiques remunerades a empreses situades a municipis rurals. Aquesta pot esdevenir una via per augmentar temporalment el personal del Centre, per exemple, durant els mesos d'estiu.

Pel que fa al finançament, a més dels recursos propis que pugui aportar l'entitat o entitats gestores i l'accés a ajudes i subvencions per desenvolupar determinats projectes, però n'ha de dependre el funcionament; plantegem:

- **Donacions** de peces per la col·lecció del centre. Cal establir uns criteris fixos per la valoració de l'admissió —o no— d'aquestes peces, ja que cal que presentin un mínim valor patrimonial. Parlem d'objectes o imatges d'interès, importància i significació per la comarca. L'objectiu d'aquestes donacions és la conservació i la difusió.
- **Mecenatge:** oferir una o diverses opcions de quota anual amb el fi de col·laborar amb el bon funcionament i correcte desenvolupament del projecte.
- **Voluntariat:** participar en el desenvolupament del centre i les activitats de forma voluntària sense rebre'n un benefici econòmic a canvi.

Tenint en compte l'organigrama plantejat anteriorment, es proposa comptar, a jornada completa, amb una persona a càrrec de la direcció i una altra com a tècnic d'administració.

La resta de serveis que es requereixin així com el manteniment, la neteja, el guiatge o el desenvolupament de les activitats programades seran serveis externs i, per tant, el personal no dependrà directament de la gestió del projecte.

Relació de llocs de treball (RTL):

	Localitat	Jornada	Horari
Direcció	Móra d'Ebre	N	N
Tècnic administratiu	Móra d'Ebre	N	N

N: normal.

6.4 PERSONAL

6.5 COL·LABORACIONS AMB ENTITATS LOCALS

6. Proposta organitzativa. Pla de gestió

Es tindran en compte les entitats, associacions i iniciatives del territori tot proposant col·laboracions amb el fi de beneficiar la comarca i fer que el projecte i el Centre d'Interpretació *Espai Ebre* no esdevingui quelcom aïllat i aliè a la població local. En aquesta línia creiem oportú establir sinergies, entre d'altres, amb el CERE, l'AUBE, Lo Fardell Patxetí, la Llatadora, Viure Sense Gluten, etc.

Enfocat a la investigació i la recerca es pot iniciar contactes amb la Universitat Rovira i Virgili, l'Institut Ramon Muntaner i, de nou, el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

També cal tenir en compte que al Museu d'Art Modern de Tarragona (MAMT) disposen de la majoria de les obres conegudes de l'escultor morenc Julio Antonio així com del seu cosí de Santiago Costa. Es proposa establir un conveni de préstec d'un parell d'escultures, dibuixos o esbossos.

7. PROPOSTA DE PROGRAMES

Imatge ©Júlia Viejobueno

Programes	Subprogrames	Descripció	A tenir en compte	Prioritat
1. Centre d'interpretació Espai Ebre	1.1 Estudis i investigació	Conceptualització, desenvolupament i implementació d'un Centre d'Interpretació sobre el riu Ebre i tots els aspectes culturals que se'n desprenen, ja que constitueix l'element vertebrador de la comarca de la Ribera d'Ebre tan físicament com identitària i cultural.	Ubicació: Móra d'Ebre. Equipament: rehabilitació d'un espai o edifici de nova construcció.	Alta
	1.2 Plantejament d'exposicions temporals			
2. Maleta didàctica	2.1 Disseny	Creació de diverses maletes didàctiques amb el fi d'aprofundir en diverses temàtiques ja presentades a l' <i>Espai Ebre</i> . Adequació al programa educatiu i a les diverses etapes de formació des de primària fins batxillerat.	Ubicació: les mateixes aules dels centres. Com a activitat familiar, l' <i>Espai Ebre</i> . Materials didàctics disponibles al portal web.	Mitjana
	2.2 Pilotatge			
	2.3 Implementació			
3. Activitats	3.1 Clotxa	Activitat orientada a conèixer aquest plat típic de la comarca: d'on sorgeix i perquè, quins en són els ingredients principals i com es prepara. Col·laboració amb Viure Sense Gluten.	Persona encarregada de conduir el taller. Materials: Aliments. Ubicació: variable. De pagament.	Alta
	3.2 Jota	Tallers d'iniciació al ball de jota, el ball tradicional a les Terres de l'Ebre. Aprendre el pas i el	Persona encarregada de conduir el taller.	

		<p>ritme de la jota i conèixer les diferents jotes dels municipis de la comarca.</p> <p>Col·laboració amb l'associació Lo Fardell Patxetí.</p>	<p>Ubicació: variable.</p> <p>Materials: reproductor.</p> <p>Gratuïta.</p>	
	3.3 Pauma	<p>Conèixer el treball de les llatadores, saber d'on sorgeix la tradició a la Ribera d'Ebre i aprendre la complexitat de l'artesanía de la pauma. Comprendre'n el procés i perquè, sovint, els productes tenen un preu elevat.</p> <p>Familiaritzar-se amb el vocabulari relacionat amb aquest ofici.</p> <p>Col·laboració amb Gisela Chortó: @lallatadora</p>	<p>Persona encarregada de conduir el taller.</p> <p>Ubicació: variable.</p> <p>Materials: pauma.</p> <p>De pagament.</p>	
	3.4 Canterers	<p>Endinsar-se en el treball del fang i la terrissa dels canterers de Miravet. Conèixer-ne l'origen.</p> <p>Col·laboració amb Ceràmiques Papaseit.</p>	<p>Persona encarregada de conduir el taller.</p> <p>Ubicació: <i>Espai Ebre</i>.</p> <p>Material: es necessiten torns i fang.</p> <p>De pagament.</p>	
4. Rutes	4.1 Móra d'Ebre històrica	<p>Passeig per Móra d'Ebre i la seva història centrant-nos en el període de convivència de les tres cultures —musulmana, jueva i cristiana— i la façana fluvial.</p>	<p>Durada: 1h30min.</p> <p>Transport: a peu.</p> <p>Es pot dur a terme tan de manera</p>	Baixa

			guiada com lliure.
4.2 Ruta de Beanta: Ebre i literatura	Seguir el camí de sirga fins al pas de l'Ase acompanyat de la lectura de fragments literaris que facin referència a: a. els sirgadors i el camí de sirga; b. l'arribada del ferrocarril; c. llegenda de Beanta.		Es plantegen dues rutes. Durada: c.2-4h segons ruta. Transport: a peu o bicicleta. 1r tram realitzable amb vehicle particular. Desnivell: 40m. Es pot dur a terme tan de manera guiada com lliure. Es recomana evitar els mesos d'estiu.
4.3 Ruta de la pedra seca	Explicació de la creació de marges amb només pedra, sense argamassa. Passeig pel terme municipal de la Torre de l'Espanyol visitant anjubs, construccions de pedra seca que s'empraven per emmagatzemar i aprofitar l'aigua de la pluja.		Durada: 2h30min. Transport: a peu. Desnivell: 200m. Es pot dur a terme tan de manera guiada com lliure.
4.4 La Cubeta de Móra	Inclou la visita als nuclis de Garcia, Mora d'Ebre i Miravet i al Castellet de Banyoles per gaudir d'unes vistes completes sobre la cubeta.		Durada: 1h30min. Transport: vehicle particular i a peu. Es pot dur a terme tan de manera guiada com lliure. Es recomana fer aquesta visita durant l'època de floració.

5. Senyalització	5.1 Aubadera	Presentació de la fauna i flora típica del bosc de ribera.	<p>Panell informatiu:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Tipus de suport - Disseny - Redacció dels continguts - Imatges <p>Ubicacions: Aubadera, Club Nàutic, Plaça de Baix, Passeig del Pont i Plaça de l'Estrella.</p>	Mitjana
	5.2 Club Nàutic	Explicació de l'Ebre com a principal via de comunicació i de les embarcacions que s'utilitzaven per transportar les mercaderies.		
	5.3 Plaça de Baix	Informació sobre les principals riudes que patí el municipi, que s'acabaren definitivament amb la construcció dels embassaments de l'Ebre. Referència a les marques que hi ha a les escales de la plaça de l'església.		
	5.4 Passeig del Pont	Construcció i destrucció del pont de Móra i el nou pont de les arcades com a símbol d'identitat.		
	5.5 Plaça de l'Estrella	Repàs per la història de Móra d'Ebre durant l'època en què hi conviuen les 3 cultures: musulmana, jueva i cristiana.		
6. Museu virtual	6.1 Museu digital	<p>Eina digital que dona accés a la informació donada al Centre d'Interpretació <i>Espai Ebre</i> alhora que presenta nous continguts addicionals per l'ampliació dels coneixements.</p> <p>També permet l'accés a altres recursos com ara</p>	<p>S'ha de mantenir actualitzat tan pel que fa als continguts com als sistemes i tecnologies emprades.</p> <p>El disseny ha de ser accessible i de</p>	Alta

		al guió i recorregut de les visites temàtiques per tal que els visitants puguin realitzar-les pel seu propi compte, a l'agenda cultural del projecte o a un mapa interactiu per conèixer la comarca de la Ribera d'Ebre.	navegació senzilla.	
	6.2 Espai de memòria col·lectiva	Espai del portal web habilitat com a repositori virtual on els habitants de la comarca puguin aportar imatges relacionades amb la Ribera d'Ebre i la seva història.		

7.1 CENTRE D'INTERPRETACIÓ ESPAI EBRE

El primer dels programes plantejats es basa en la conceptualització, desenvolupament i implementació d'un Centre d'Interpretació sobre el riu Ebre i tots els aspectes culturals que se'n desprenen; volem aprofundir en la idea del riu més enllà d'un accident geogràfic i entendre'l com un conjunt plural que condiciona tots els aspectes de la vida dels habitants de les seves ribes. Aquest centre d'interpretació s'ubicarà a la localitat de Móra d'Ebre, capital de comarca, amb el propòsit de ser un altaveu pel municipi i posicionar-lo com una parada obligatòria dins la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre.

Espai Ebre requerirà una superfície d'entre 200 i 400m² per acollir dos espais diferenciats. D'una banda, l'exposició permanent que girarà entorn tres eixos temàtics: el primer dedicat a l'entorn natural i les característiques mediambientals del riu Ebre; la història de la comarca i de Móra d'Ebre; i, per últim, les tradicions i costums més emblemàtiques i representatives. D'altra banda, una sala polivalent en la qual s'hi podran dur a terme exposicions temporals, tallers i activitats i, per tant, ha de ser un espai diàfan perquè totes les accions didàctiques s'hi puguin dur a terme de manera correcta i segura. Així, l'edifici, rehabilitat o de nova construcció, també ha de seguir unes línies estètiques que no desentonin amb el conjunt de la comarca. Es vol evitar el brutalisme arquitectònic i apostar per la fusió amb l'entorn utilitzant tons terrosos i un aspecte rústic similar a les masies o les antigues cases pairals.

Com bé hem comentat, el tema principal de l'exposició permanent seran els vincles entre la gent i el riu Ebre; la seva funció,

doncs, és la de brindar l'oportunitat d'aprofundir en la comprensió de la relació entre la població local i el riu i promoure'n la conservació i valoració. Així, els objectius de l'*Espai Ebre* són:

- Esdevenir un centre de referència en el recull i la difusió de la història, la cultura, les tradicions i el patrimoni natural relacionat amb el riu Ebre i que esdevenen quelcom identitari de la comarca de la Ribera d'Ebre.
- Dotar Móra d'Ebre d'instruments per al gaudi i coneixement dels espais naturals tot connectant-los amb la història i el patrimoni artístic, històric i cultural del municipi i la comarca.
- Proporcionar als visitants i participants una experiència educativa i enriquidora a través de programes d'activitats i tallers.

Treballant en aquesta mateixa línia es plantegen, d'una banda, la resta de programes d'aquest projecte i, d'altra banda, col·laboracions recurrents amb altres entitats locals que desenvolupen tasques similars com per exemple el Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre. Alhora, es volen impulsar beques de recerca per incentivar la investigació.

Per l'obertura de l'*Espai Ebre*, l'atenció al visitant i la venda d'entrades caldrà la contractació de, com a mínim, un parell de persones que es facin càrrec d'aquestes tasques. Per tal de definir l'horari d'obertura s'han tingut en compte els períodes de tempo-

rada alta i baixa, però també els períodes en què l'oferta d'activitats a la comarca és més àmplia com per exemple l'època de floració, des de finals de febrer a mitjan abril. Així, es proposa el següent horari: de dimarts a dissabte de 10 a 14h i de 16 a 19h i diumenges i festius en horari de matí, excepte en temporada baixa (de l'1 de novembre a, aproximadament, el 20 de febrer segons floració i calendari) que romandrà tancat.

El següent programa plantejat és la concepció de **maletes didàctiques** com a recursos enfocats a les escoles. El seu objectiu és aprofundir i treballar més detingudament els diversos àmbits vistos al llarg de l'exposició permanent. Es desenvoluparan maletes didàctiques relacionades amb les següents temàtiques: la dona i la vida rural, la indústria, l'agricultura, l'art, la biodiversitat i la història. Plantejem, a continuació, les característiques generals.

Físicament, les maletes seran una rèplica de les maletes antigues: de tela amb un reforç a les cantonades, de colors terrossos amb predomini dels marrons i una nansa pel transport. Es proposa el desenvolupament d'un total de sis maletes, una per temàtica, tot i que presentaran diferents propostes didàctiques segons el cicle educatiu on es vulguin executar: Cicle Superior de Primària (5è i 6è) o ESO. També es valora la creació de maletes específiques per al Batxillerat amb continguts més tècnics. Malgrat que cada maleta comptarà amb els seus propis objectius específics relacionats amb la temàtica a tractar, els **objectius didàctics** generals d'aquest programa són els següents:

- a. Propiciar i facilitar l'aprenentatge actiu, la interacció i la col·laboració.
- b. Complementar i reforçar els continguts curriculars.
- c. Estimular la curiositat, l'interès i la motivació per l'aprenentatge.

7.2 MALETA DIDÀCTICA

- d. Desenvolupar habilitats i competències transversals així com el treball en equip, la resolució de problemes i les habilitats comunicatives.

El programa comptarà amb un suport digital —accessible al portal web del projecte— amb vídeos explicatius per als docents de com desenvolupar la maleta i quin és el seu funcionament. És cert que cada maleta va acompanyada d'un dossier teòric on s'exposa la mecànica i el fil conductor, però som de l'opinió que queda més clar quan algú ho explica. Les activitats, doncs, es conduiran pels mateixos docents.

Així, el desenvolupament de les maletes didàctiques compartirà amb la participació de docents i pedagogs per tal que s'adeqüin al funcionament i temporitzacions de l'aula. Inclouran materials per al treball previ dels docents, ja que no tothom n'és expert. Desenvolupem, a tall d'exemple, com hauria de ser la maleta didàctica de *La dona i la vida rural*.

El fil conductor de ***La dona i la vida rural*** seran les diferents etapes de la vida d'una dona. L'acompanyament a mesura que va creixent ens permetrà veure quines tasques se li atorguen, com les du a terme i quines són les seves responsabilitats. Els continguts giraran entorn 4 eixos: la casa, el cos, el carrer i el tros. Pot contenir rèpliques dels següents objectes: vestimenta com faldons o davantals, una planxa de la roba, un *kit* de costura, estris de la cuina i sabó moll. També ens interessa incloure-hi imatges de la cuina econòmica i un recull de cançons tradicionals on aparegui quin era el

paper que jugava la dona. Així mateix, també seria enriquidor afegir vocabulari específic relacionat amb les seves tasques o els objectes que empraven. Seria captivador poder complementar i validar els continguts amb l'ajuda del testimoni de les dones de la Ribera d'Ebre.

Fig. 20. Dues dones omplint el pitxell a la font. Font: Arxiu familiar Franca Abelló.

Per al Cicle Superior de Primària els objectius didàctics són els següents:

- a. Establir un primer contacte amb el paper de la dona en la vida rural, sobretot a la Ribera d'Ebre, i les tradicions que se'n desprenen.
- b. Fomentar la igualtat de gènere començant a trencar amb els rols preestablerts.
- c. Fomentar l'empatia i la consciència social.

Per a l'ESO els objectius didàctics són els següents:

- a. Analitzar el paper històric i contemporani de la dona en la vida rural, sobretot a la Ribera d'Ebre, promovent la consciència crítica sobre la desigualtat de gènere.
- b. Comprendre la diversitat cultural i social de les dones rurals.
- c. Fomentar el pensament crític i l'anàlisi de les desigualtats.

Les tasques a desenvolupar són el disseny de les maletes, l'elaboració dels continguts i l'adequació al currículum escolar, el pilotatge i, finalment, la implementació als centres educatius.

7.3 ACTIVITATS

L'oferta de **tallers i activitats**, el tercer dels programes proposats, vol apropar els costums i les tradicions exposades al centre d'interpretació als alumnes i les famílies. És a dir, que tot allò que han vist exposat cobri vida i, per tant, en puguin ser participants. Es plantegen un total de 4 tallers: del treball de la pauma, de la clotxa, de treball del fang i de jota.

Les activitats comptaran amb dues parts: una d'inicial més teòrica i a tall d'introducció on s'explicarà en què consisteix la tradició, els seus orígens i si ha anat sofrint canvis amb el pas del temps; i una segona de participativa on es posaran en pràctica els coneixements explicats. Posem per cas la jota. Es presentaria què és, quins en són els orígens, on es balla i perquè només es manté al sud de Catalunya, el recés que ha patit els últims anys, l'existència de diferents jotes i es presentaran les jotes dels municipis de la comarca de la Ribera d'Ebre. S'intentaria que l'explicació fos amena. Tot seguit es posarien en pràctica els coneixements obtinguts amb una iniciació al ball de jota: aprendre a fer el pas bàsic i seguir-ne el ritme i, un cop assolit, aprendre el ball de jota de Móra d'Ebre o del municipi o en dugui a terme el taller.

Generalment, tindran lloc a la Sala polivalent de l'*Espai Ebre*, però, a excepció del taller del treball del fang que requereix materials molt concrets —torns per poder modelar el fang—, es poden desenvolupar en qualsevol espai ampli de què disposin les escoles o entitats interessades. Les activitats estan programades pels dissabtes al matí malgrat que també s'oferiran a les escoles locals i, per tant, s'adaptaran a l'horari lectiu escolar. El paper d'una figura conduc-

tora i dinamitzadora és clau perquè l'activitat es desenvolupi correctament. Així, per establir sinergies amb les entitats i associacions locals i donar altaveu a les seves tasques, es proposen diverses col·laboracions:

- Clotxa: darrere Viure Sense Gluten (@viuresensegluten) hi trobem la Marta Abella, una jove celíaca de la Ribera d'Ebre que ofereix receptes i productes sense gluten.
- Jota: comptem amb l'associació riberenca Lo Fardell Patxetí, dedicada a la salvaguarda i difusió del ball de la jota a la comarca.
- Pauma: Gisela Chortó, coneguda com La Llatadora (@lallatadora), es va endinsar en l'artesanian de la pauma a Rasquera durant la pandèmia
- Canterers: seguint el negoci familiar, Josep Papasseit, al capdavant de Cantereria Papasseit, gaudeix d'una gran experiència.

Així mateix, també cal tenir en compte que aquests tallers proposats requereixen diversos materials, de manera que el cost de les activitats de la pauma i els canterers serà de 10€; el de la clotxa, de 5€; i, finalment, la jota, serà gratuïta, ja que l'únic material necessari són les cançons i un reproductor.

Fig. 21. Clotxa. Font: ©Aloma Masip.

	On	Quan	Materials	Sessions	Qui	Grups	Cost
Clotxa	Sala polivalent de l' <i>Espai Ebre</i> , però realitzable en altres espais.	Dissabte matí. Entre setmana, segons disponibilitat.	Ingredients: pa de clotxa, tomàquet, all, ceba, llonganissa i arengada, sal i oli. Brasa i graelles.	1 - 2h.	Viure sense gluten	Màx.20	5€
Jota	Sala polivalent de l' <i>Espai Ebre</i> , però realitzable en altres espais.	Dissabte matí. Entre setmana, segons disponibilitat.	Reproductor de música; estil ràdio casstte és suficient.	3 - 1h cada.	Lo Fardell Patxetí	Màx.15	Gratuïta
Pauma	Sala polivalent de l' <i>Espai Ebre</i> , però realitzable en altres espais.	Dissabte matí. Entre setmana, segons disponibilitat.	Material: pauma.	1 - 2h.	La Llatadora	Màx.15	10€
Canterers	Sala polivalent de l' <i>Espai Ebre</i> .	Dissabte matí. Entre setmana, segons disponibilitat.	Materials: ceràmica. Torn.	1 - 2h	Talleristes de Miravet.	Màx.10	10€

7.4 RUTES TEMÀTIQUES

La creació de **rutes de temàtiques variades** permet el coneixement *in situ*, sobre el terreny, no només de Móra d'Ebre, sinó també de la totalitat de la comarca. Constitueixen una manera efectiva d'establir connexions i lligams entre els diferents aspectes tractats a *l'Espai Ebre* alhora que una forma amena de conèixer el territori de manera transversal. Aquestes rutes es conceben amb la idea que es puguin dur a terme tant de manera guiada com de manera lliure, és a dir, amb l'acompanyament d'un guia que condueixi els assistents o per compte propi seguint les indicacions físiques i la informació que trobarà disponible en línia a la web del projecte.

Per tal que aquestes rutes es coneguin, les farem disponibles al web del projecte així com a les nostres xarxes socials i s'imprimiran cartells físics quan es programi una ruta guiada. Alhora, en tant que el projecte segueix les línies de promoció cultural i turística i de desenvolupament sostenible, es planteja fer-ne promoció en les fires turístiques on participa el Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre i la marca turística Terres de l'Ebre. Finalment, com a reclam, també es plantejaran com a rutes que s'emmarquen dins de la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre.

Proposem, a continuació, 4 rutes temàtiques.

Móra d'Ebre històrica

Aquest recorregut comprèn un passeig per Móra d'Ebre i la seva història centrant-nos sobretot en el nucli històric —que ens permet tractar el període de convivència de les tres cultures: musulmana, jueva i cristiana— i la façana fluvial.

Durada c. 1h 30min

Dificultat Baixa

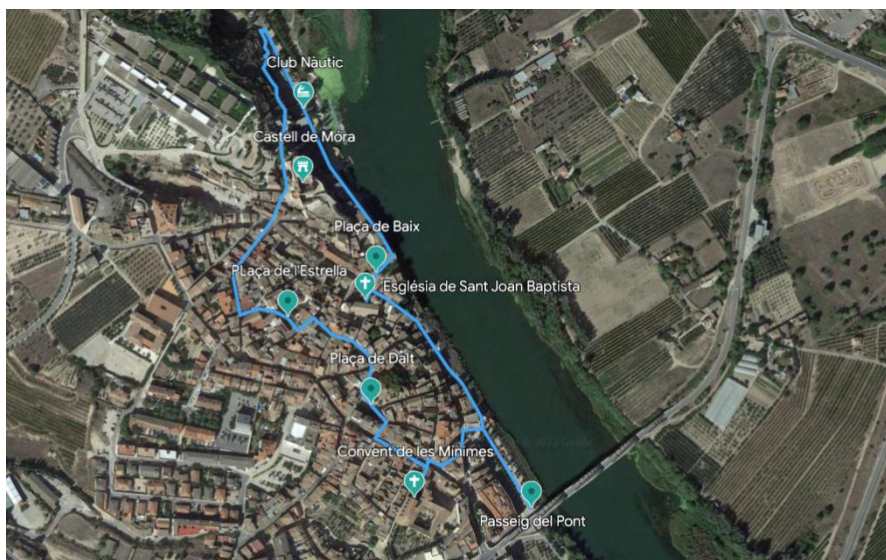

Fig. 22. Mapa ruta Móra d'Ebre històrica. Font: elaboració pròpia.

Ruta de Beanta: Ebre i literatura

La ruta de Beanta ofereix seguir el camí de sirga fins al pas de l'Ase acompanyat de la lectura de fragments literaris que fan referència a la tasca dels sirgadors i la importància del camí de sirga; l'arribada del ferrocarril i els canvis de paradigma que va suposar; i, finalment, la llegenda de Beanta.⁹

Seguint el GR-99 es proposa un itinerari de 7km, només d'anada, per aquells qui estan més en forma o van amb bicicleta. S'ofereix una ruta curta de 3,5km amb inici a l'antiga estació de tren de Garcia, fins on es pot accedir amb cotxe.

Durada

Completa: 7km anada, c. h

Reduïda: 3,5 km, c. h.

Dificultat

Mitjana

Desnivell

c.40m

A tenir en compte:

Segueix el GR-99. Cal portar bon calçat.

Es pot fer a peu o amb bicicleta.

Evitar els mesos d'estiu i més calor.

⁹ Veure Annex 4.

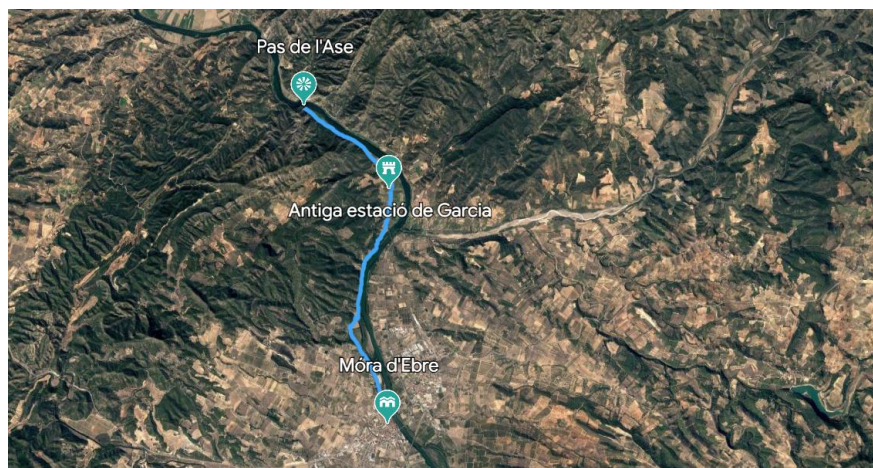

Fig. 23. Mapa ruta de Beanta: Ebre i literatura. Font: elaboració pròpia.

Ruta de la pedra seca

En el transcurs d'aquesta ruta coneixerem la importància de la pedra seca, els marges i estructures construïdes només amb pedra sense l'ús de cap mena d'argamassa, a la comarca de la Ribera d'Ebre. Per fer-ho proposem un passeig pel terme municipal de La Torre de l'Espanyol tot visitant anjubs, construccions de pedra seca que s'empraven per emmagatzemar i aprofitar l'aigua de la pluja.

Durada	c. 2h 30min
---------------	-------------

Dificultat	Alta
-------------------	------

Desnivell	245m
------------------	------

A tenir en compte:	Cal portar bon calçat.
---------------------------	------------------------

Per completar:	Llibre <i>Els anjubs de la Torre de l'Espanyol</i> . ¹⁰
-----------------------	--

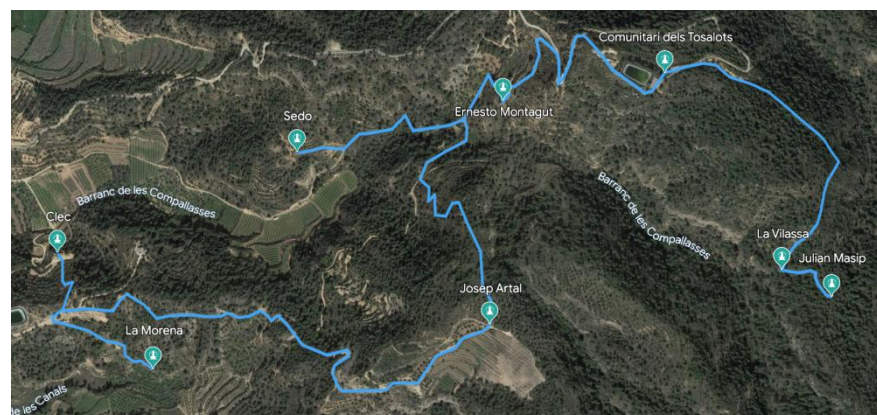

Fig. 24. Mapa ruta de la pedra seca. Font: elaboració pròpia.

La Cubeta de Móra

Proposem un passeig per la Cubeta de Móra, l'epicentre de la Ribera d'Ebre. Inclou la visita als nuclis de Garcia, Móra d'Ebre i Miravet i al Castellet de Banyoles per gaudir d'unes vistes completes sobre la cubeta. Es recomana fer aquesta visita durant l'època de floració, entre mitjans de febrer i el mes d'abril, i complementar-la

¹⁰ ARTAL, E.; CASTELLÓ, M.T.; MUNTANÉ, M.; VEA, M. i JORNET, J. (2017): *Els anjubs de la Torre de l'Espanyol*. Ascó: Òptim.gr.

amb la ruta Móra d'Ebre Històrica i/o amb alguna de les activitats plantejades en el marc de l'esdeveniment *La Ribera en flor*.

Durada	Variable segons els interessos individuals.
Dificultat	Baixa
Desnivell	—
A tenir en compte:	Pensada per seguir amb vehicle particular.
	La ruta Móra d'Ebre Històrica.
Per completar:	Activitats de <i>La Ribera en flor</i> .
	Un beure a la plaça de l'Arenal de Miravet.

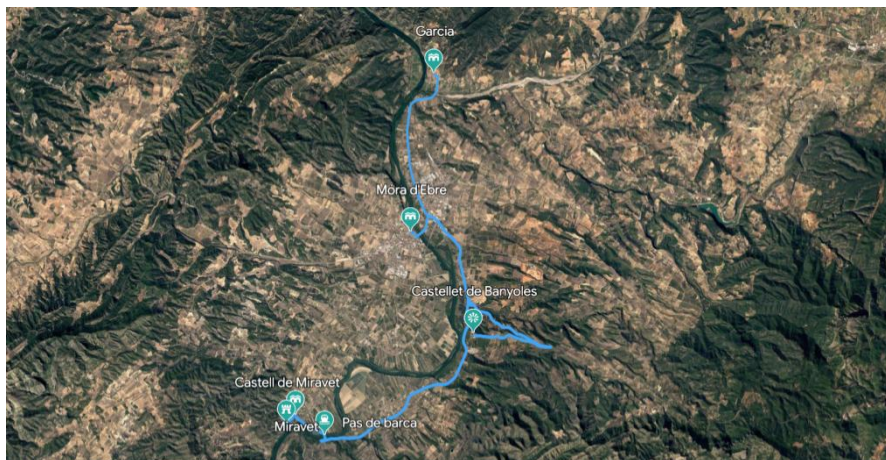

Fig. 25. Mapa ruta la cubeta de Móra. Font: elaboració pròpia.

Amb el fi que els itineraris siguin fàcilment recognoscibles i no induïxin a confusions, també presentem una proposta de senyalística que s'instal·larà al llarg dels recorreguts, sobretot en aquells punts més conflictius. Aquestes indicacions es trobaran sobre balises de sender de 10 cm de diàmetre, de 125cm d'alçada i de fusta ja preparada per exteriors. Al llarg de la Ruta de Beanta també es poden seguir les marques de sender del GR-99.

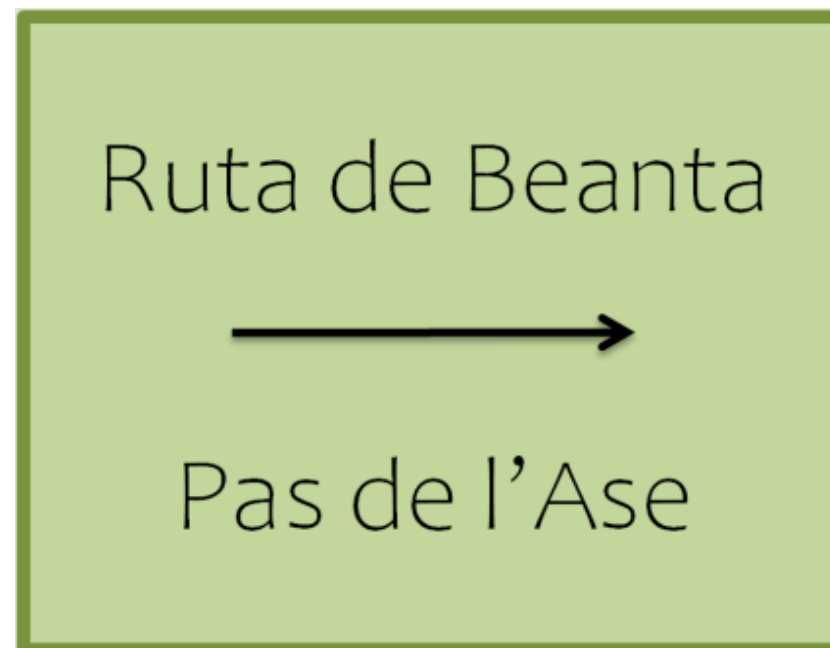

Fig. 26. Proposta cartell·la senyalització de les rutes. Font: elaboració pròpia.

La senyalització d'indrets clau de Móra d'Ebre proposa la contextualització de diversos espais de la façana fluvial de la capital de comarca freqüentats tant per la gent de la ribera com pels visitants. Aquesta mesura respon a una doble finalitat: d'una banda, el reconeixement i la valorització del patrimoni entre la població local, ja que, com bé hem comentat és molt ric però desconegut per molts; i, d'altra banda, informar el visitant del lloc on es troba.

La informació es trobarà en tres idiomes: català, castellà i anglès. La informació es trobarà suportada en un faristol inclinat de 125cm d'alçada i fabricat amb fusta ja tractada per exteriors. Es recomana emprar protecció anti-grafiti.

Es plantegen els cinc següents punts on incloure senyalització:

7.5 SENYALITZACIÓ

Fig. 27. Mapa punts senyalització. Font: elaboració pròpia.

Aubadera:¹¹ Fauna i Flora

Anys enrere el parc de l'Aubadera es trobava separat de la costa per un galatxo: era una illa fluvial. A partir de les diverses crescudes del riu i l'acumulació de sediments, l'antiga illa fluvial es va unir a la població. Avui conforma un gran espai verd de preservació de la biodiversitat. Alhora, hi trobem una zona de pícnic i una passarel·la per creuar l'antic galatxo que encara s'inunda quan creix el riu.

L'Aubadera és un espai magnífic per al descobriment i gaudi de la fauna i flora de la riba del riu. Així mateix, conforma un espai perfecte per al passeig, sobretot durant les èpoques d'entretemps: els arbres de fulla caduca durant la tardor i, a la primavera, el despertar de la vegetació que coincideix amb la floració dels arbres fruiters del voltant.

Fauna (ocells): corb marí, bernat pescaire, polla d'aigua, àguila de cua barrada, blauet, etc.

Flora; aube, pollancre, salze, xops, canyís, ruelles, cards, cepell, etc.

¹¹ Veure Annex 6.

Nàutic:¹² Ilaguts i el camí de sirga

El riu Ebre, ja des d'època ibera i fins a la primera meitat del segle XX, ha estat la principal via de comunicació i transport utilitzada per l'intercanvi, riu amunt i avall, de productes i mercaderies com ametlles, arròs, carbó, fruita, terrissa o vi. Es desplaçaven sobretot en llaguts, però també en embarcacions de menys tonatge com ara les muletetes i pontones, barques petites i de fons pla que no podien carregar més d'uns dos mil quilos.

Resseguint el transcurs del riu hi trobem el camí de sirga, una sendera que usaven els sirgadors (peons del llagut) per a fer pujar a contracorrent els llaguts carregats de mercaderies que navegaven per l'Ebre. Avançaven estirant-los amb una corda gruixuda lligada per un extrem a l'arbre del llagut i per l'altre a les seves espatlles, que protegien amb espatlleres de fusta. Els camins de sirga eren vitals per a garantir l'enorme tràfic de mercaderies. Sirgar era una feina duríssima, que requeria un gran esforç físic.

Aquestes embarcacions es mantenen avui gràcies a les curses de muletetes, una de les activitats més tradicionals de les festes majors de Flix, Móra d'Ebre i Móra la Nova. Hi participen en les categories femenina i masculina i els diferents equips estan formats per cinc integrants: quatre tripulants remers i un timoner.

¹² Veure Annex 7.

Plaça de Baix:¹³ riuades

El riu Ebre no només és recordat pel seu gloriós passat com a via de transport i comunicació, sinó que també com una fera temuda que, de tant en tant, es desbocava i s'enduïa tot el que trobava per davant. Abans dels anys 60, quan encara no s'havien construït els embassaments que controlen el cabal del riu, les riuades eren molt temudes. Municipis com Móra d'Ebre, Ginestar o Miravet, tots tres a la riba del riu, conserven diverses plaques commemoratives d'aquestes riuades que ens indiquen fins on va arribar el nivell de l'aigua.

Una de les riuades més destacades va tenir lloc el 9 d'octubre de 1787 quan l'aigua del riu va cobrir l'escalinata i, fins i tot, va penetrar a l'interior de l'Església de Sant Joan Baptista. Van morir nou persones i van caure 104 cases. Sobre un dels arcs de la plaça hi trobem una placa que en recorda els fets. La darrera riuada més sonada va tenir lloc el 23 d'octubre de 1907 quan la plaça va tornar a quedar negada. Més de 50 cases i sínies van quedar destrossades.

Així en narra els fets una notícia de *La Il·lustració catalana* de l'any 1907: «L'impetuosa corrent arreballant arbrats y enrunant cases, confonentse aquesta remor ab els crits y tochs de corn dels pobres hortolans d'un costal y altrede riu, demanant auxili per salvar tinicament ses vides, per que'l riu els hi havia prés ja tot» (n.232, p.6).

¹³ Veure Annex 8.

Passeig del pont:¹⁴ Pont

Antigament, la forma de creuar de banda a banda del riu Ebre eren els passos de barca, transbordadors formats per llaguts i moguts per la força de l'aigua. L'any 1918 es va complir el més gran desig de la població morenca: la construcció d'un pont entre les dues Móraes, que es comentava des del 1863. Es tractava d'un pont de ferro inaugurat per Joan Caballé, el seu promotor, que atreïa visitants de tot el Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre.

Aquest somni fet realitat, però, va durar tot just 20 anys. El 8 d'abril de 1938, poc abans de l'inici de la batalla de l'Ebre, l'alferes Josep Brú n'ordenà la voladura. No va ser fins al 1943 que s'inaugurà l'actual pont de les arcades, fet de formigó, i que amb el pas del temps ha esdevingut un dels símbols més destacats de Móra d'Ebre i el conjunt de la comarca.

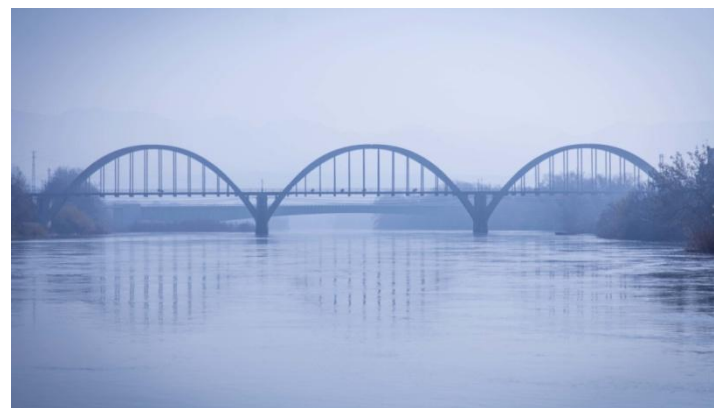

Fig. 28. Pont de les arcades de Móra d'Ebre. Font: ©Millennials.

¹⁴ Veure Annex 9.

Plaça de l'Estrella:¹⁵ convivència de les tres cultures

Entre els segles VII i XI els musulmans van ocupar la vall de l'Ebre i foren els primers a construir les fortaleses defensives que encara conservem avui en dia. Només arribar van aixecar el castell i van començar a conrear les terres provocant un augment molt important de l'activitat agrícola: horts, vinya, olivers, arbres fruiters, etc. L'aprofitament de l'aigua de l'Ebre va ser clau per aquest desenvolupament agrícola; crearen un sofisticat sistema de regadiu en forma de séquies i canals que encara s'utilitza avui.

També fou el seu enginy el que feu aprofitar els llims del riu pels canterers o la força motora de l'aigua per fer girar les moles dels molins i fou la seva saviesa la que perfeccionà els llaüts i la navegació fluvial. L'Ebre es va convertir en una via de transport molt important paral·lela al desenvolupament de la indústria artesana i de comerç.

L'any 1153 Ramon Berenguer IV conquereix aquests territoris i dictamina el domini cristià. Malgrat això i amb el fi d'evitar l'abandó de la zona i els camps agrícoles, establí una carta de seguretat amb els sarraïns. Fins a l'expulsió dels jueus el 1492 i la dels moriscos el 1609, la convivència entre aquestes tres religions, i les seves respectives cultures, fou esplèndida.

Així, Móra d'Ebre que disposava de sinagoga, mesquita i d'església i les tres cultures, jueva, musulmana i cristiana conviuen pacíficament.

¹⁵ Veure Annex 10.

El pont de Móra

Antigament, la forma de creuar de banda a banda del riu Ebre eren els passos de barca, transbordadors formats per llaguts i moguts per la força de l'aigua. L'any 1918 es va complir el més gran desig de la població morenca: la construcció d'un pont entre les dues Móra, que es comentava des del 1863. Es tractava d'un pont de ferro inaugurat per Joan Caballé, el seu promotor, que atraïa visitants de tot el Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre.

Aquest somni fet realitat, però, va durar tot just 20 anys. El 8 d'abril de 1938, poc abans de l'inici de la batalla de l'Ebre, l'alferes Josep Brú n'ordenà la voladura. No va ser fins el 1943 que s'inaugurà l'actual pont de les arcades, fet de formigó, i que amb el pas del temps ha esdevingut un dels símbols més destacats de Móra d'Ebre i el conjunt de la comarca.

Primer pont de ferro, 1918.
Font: Turisme Móra d'Ebre.

El puente de Móra

Antiguamente, la forma de cruzar de lado a lado el río Ebro eran los pasos de barca, transbordadores formados por laudes movidos por la fuerza del agua. El año 1918 se cumplió el más grande de los deseos de la población morenca: la construcción de un puente entre las dos Móra, que se comentaba des del 1863. Se trataba de un puente de hierro inaugurado por Joan Caballé, su promotor, que atraía visitantes de todo el Camp de Tarragona i las Terres de l'Ebre.

Pero este sueño hecho realidad duró justo 20 años. El 8 de abril de 1938, poco antes del inicio de la batalla del Ebro, el alfares Josep Brú ordenó su voladura. No fue hasta el 1943 que se inauguró el actual puente de las arcadas, hecho de hormigón, y que con el paso del tiempo se ha convertido en uno de los símbolos más destacados de Móra d'Ebre y el conjunto de la comarca.

Destrucció del pont de ferro, abril de 1938.
Font: Turisme Móra d'Ebre.

Móra's Bridge

Lorem ipsum dolor sit amet, consectetur adipiscing elit. Mauris fermentum ligula eu auctor auctor. Quisque elit libero, varius eu enim eu, ullamcorper porttitor diam. Fusce blandit non est ultricies elementum. Duis odio lorem, tristique nec dignissim ac, ultrices eget nunc. Cras purus justo, ullamcorper vitae congue id, fermentum non massa. Morbi aliquam enim ornare aliquet varius. Ut iaculis ex sit amet condimentum tincidunt. Pellentesque tempus ipsum nec erat maximus pretium. Nunc ornare pellentesque ultricies. Donec vel eros vel leo varius blandit. Nullam scelerisque, augue non luctus egestas, nunc ex pellentesque odio, ac scelerisque arcu orci a lectus. In vitae nisl dictum, tempor dui non, commodo orci. Nam id scelerisque ligula. Phasellus felis orci, dignissim vel aliquam a, lacinia ac velit.

Nou pont de les arcades.
Font: Millennials.

Fig. 29. Proposta disseny senyalització «El pont de Móra». Font: elaboració pròpia.

7.6 MUSEU DIGITAL

El darrer dels programes consisteix en la creació d'un portal web amb una doble funcionalitat: esdevenir (1) un museu virtual i (2) un espai de memòria col·lectiva. El museu digital esdevindrà una plataforma d'informació, difusió i ampliació dels coneixements i continguts presentats i tractats a la resta de programes. Així, s'ampliaran els recursos als quals tindran accés els visitants amb imatges, entrevistes, vídeos divulgatius, etc. De la mateixa manera, les rutes plantejades en el marc del 4t programa, també seran accessibles en format digital per tal que es puguin seguir de forma autònoma. Alhora, volem que aquest portal web funcioni com un espai de memòria col·lectiva, un espai inclusiu de participació ciutadana. Així, pretenem habilitar un repositori virtual on els habitants de la comarca puguin aportar imatges relacionades amb la Ribera d'Ebre i la seva història.

Un dels aspectes més positius del desenvolupament d'un portal web és el fet que permet trencar les barreres d'accessibilitat relacionades amb el temps i l'espai arribant a públics que es troben allunyats o amb dificultats d'accessibilitat i, fins i tot, a no públics (Roigé, Bellas, i Soulier 2022).

La creació del museu digital segueix els següents objectius:

- Crear una plataforma digital per la presentació, transmissió i difusió del patrimoni natural i cultural de la Ribera d'Ebre.
- Oferir, promocionar i difondre activitats i materials didàctics i culturals ideats i creats pel mateix projecte.

- Proposar una eina participativa i d'interacció entre la població local i el patrimoni riberenc.

Malgrat que estarà interrelacionat amb tots els programes, però sobretot amb el primer —la creació del centre d'interpretació *Espai Ebre*— el museu digital no pretén ser una rèplica virtual del centre físic, sinó un espai amb recursos i continguts complementaris que esdevingui una eina per la transmissió del patrimoni riberenc. Aquest programa planteja la distribució dels continguts i la informació en quatre espais:

En primer lloc, la presentació de la informació bàsica relacionada amb la natura, la història i les tradicions tot tenint en compte el passat, però alhora el present i el futur i els canvis soferts. Disposarà de diferents nivells de consulta amb recursos textuais, audiovisuals i sonors. Així mateix, els recursos didàctics desenvolupats també s'hi trobaran disponibles.

Un segon espai dedicat a la presentació de la diversitat de la comarca de la Ribera d'Ebre i dels seus principals punts d'interès tant en l'àmbit històric com natural o cultural. Així, es desenvoluparà un mapa interactiu amb diferents capes de lectura que es mostraran o no segons la demanda del visitant.

En tercer lloc, comptarà amb una col·lecció en línia d'objectes destacats tant a la Ribera d'Ebre com en el conjunt del món rural. Pensem, doncs, amb embarcacions, estris pel treball de la terra, vestimenta típica, etc. La digitalització d'aquests objectes i materials permet una anàlisi més detallada pel part del visitant per-

què permet l'observació de detalls que, sovint, se'ns escapen a simple vista.

Finalment, també hi trobarem un apartat on es presentarà l'Agenda Cultural del projecte amb tota l'oferta pròpia d'activitats, tallers i visites. També hi apareixeran reflectides les fires i els esdeveniments destacats així com les festes de Sant Antoni, que se celebren a diferents municipis; la Fira de la Cirera de Miravet, la Plantada del Pi de la Torre de l'Espanyol o la Festa de la Cotxa.

8. PROJECTE MUSEOLÒGIC I MUSEOGRÀFIC

Imatge ©Júlia Viejobueno

8.1 LÍNIES BÀSIQUES

El Centre d'Interpretació *Espai Ebre* se situarà al municipi de Móra d'Ebre, capital de la comarca de la Ribera d'Ebre. Es planteja un espai d'entre 400 i 600 m² que aculli, d'una banda, l'exposició permanent i, d'altra banda, una sala polivalent on es faran activitats i exposicions temporals. Aquesta segona ha de ser un espai ampli i diàfan que permeti la multiplicitat d'usos i la redistribució de l'espai segons les necessitats. Ha de poder ser una sala on ballar jota alhora que una aula amb taules per poder preparar una clotxa o situar els torns per modelar el fang.

Així doncs, l'exposició permanent girarà entorn 3 eixos temàtics i seguirà el següent esquema:

1. Paisatge – «Lo riu»
 - 1.1 Característiques generals de l'Ebre
 - 1.2 Riquesa paisatgística
 - 1.2.1 Fauna
 - 1.2.2 Flora
 - 1.2.3 Zones protegides
 - 1.3 Agricultura
 - 1.4 Reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre
2. Història - «Memòries de l'Ebre»
 - 2.1 Ibers
 - 2.2 Sarrainns
 - 2.2.1 Fortificacions
 - 2.2.2 Avenços tècnics
 - 2.2.3 Convivència de les 3 cultures
 - 2.3 Conflictes s.XVI-XIX

2.4 Importància del control de l'Ebre

- 2.4.1 Via de comunicació
- 2.4.2 Com? Llaguts i camí de sirga
- 2.4.3 Arribada del ferrocarril
- 2.4.4 Riudes

2.5 Guerra Civil i Batalla de l'Ebre

2.6 Industrialització

- 2.6.1 Fàbrica de Flix
- 2.6.2 Central Nuclear d'Ascó

3. Tradicions/cultura – «Un riu de cultura»

3.1 Literatura

- 3.1.1 Llegendes de Beanta
- 3.1.2 Lo parlar de la Ribera d'Ebre
- 3.1.3 Jesús Moncada, Artur Bladé i Desumvila, Andreu Carranza i Marta Rojals

3.2 La jota

3.3 La clotxa

3.4 Art - escultura

- 3.4.1 Julio Antonio
- 3.4.2 Altres escultors de renom

3.5 Artesania

- 3.5.1 Canterers
- 3.5.2 Pauma

8.2 PROPOSTA D'EXPOSICIÓ PERMANENT

8.2.1 Continguts

El riu Ebre esdevé, sense cap mena de dubte, el principal nexa d'unió de la comarca de la Ribera d'Ebre. Geogràficament, la travessa verticalment mentre els pobles es van estenent a les seves ribes i als peus de les muntanyes de la vall de l'Ebre en la seva entrada al territori català tot creant importants formacions vegetals cabdals per la vida d'algunes espècies i que resulten en una gran biodiversitat. La població riberenca ha sabut aprofitar els recursos hidrogràfics de l'Ebre permetent el desenvolupament d'un model d'agricultura centrat en el conreu d'arbres fruiters tals com ametllers, presseguers, cirerers o olivers; i el continu flux riu amunt i riu avall de passatgers i mercaderies. Per aquest mateix motiu, doncs, l'Ebre és l'eix a partir del que s'articula el present projecte. L'exposició permanent de *l'Espai Ebre* s'articularà a partir dels següents tres àmbits: 1) el paisatge – Lo riu, 2) la història – Memòries de l'Ebre i 3) la cultura i les tradicions – un riu de cultura.

1) Lo riu

El protagonista del paisatge de la Ribera d'Ebre és el riu Ebre juntament amb les serralades que l'envolten. Constitueix un paisatge únic que compta amb diversos nivells de protecció i forma part de la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre.

Fent un repàs general, l'Ebre és el riu més cabalós de la península Ibèrica i, per consegüent, un dels més importants. Neix a Fontibre, Cantàbria, i desemboca a la mar Mediterrània formant el

Delta de l'Ebre, entre les comarques catalanes del Baix Ebre i el Montsià. En la seva entrada a Catalunya determina i denomina l'àmbit territorial de les Terres de l'Ebre, un espai de gran riquesa paisatgística.

El pas del riu per la Ribera d'Ebre ens deixa, d'entrada, amb el pantà de Riba-Roja d'Ebre i amb formacions com el meandre de Flix, el pas de l'Ase i les diverses illes fluvials, elements que conformen un paisatge únic marcat pels boscos de ribera, espais que alberguen grans ecosistemes. El valor paisatgístic és tal, que diversos espais de la comarca es troben protegits en el Pla d'Espais d'Interès Natural (PEIN) de Catalunya aprovat el 1992 i que passaren a formar part, de forma automàtica, dels espais de protecció Xarxa Natura 2000 amb la seva creació. Aquestes zones són: les Serres de Cardó-El Boix, les Muntanyes de Prades, Tivissa-Vandellòs-Llaberia, Riberes i Illes de l'Ebre, Tossals d'Almatret i Riba-Roja, Riu Siurana i planes del Priorat i Serra de Montsant-Pas de l'Ase (Gencat, s.d.c). En destaquem les illes de l'Ebre, com per exemple l'Illa del Galatxo —situada al sud de la capital de comarca, entre els termes de Móra d'Ebre i Móra la Nova—, ja que constitueixen espais que faciliten el desplaçament dels moixons des de la costa cap a l'interior i viceversa.

L'acció de l'ésser humà n'ha modificat el paisatge al favor seu creant camps de conreu d'arbres fruiters com ametllers, presseguers, cirerers, oliveres i figueres. Durant l'època de floració, entre febrer i abril, el paisatge riberenc es pinta de color blanc i rosa creant un autèntic espectacle visual. Així, amb el fi de poder treballar

aquests conreus i sortejar el desnivell de la terra, des d'antany s'han construït marges utilitzant la tècnica de la pedra seca,¹⁶ construccions que, com bé el seu nom indica, estan formades per pedres sense cap mena d'argamassa que les uneixi. Les construccions de pedra seca, emperò, no només són els marges per salvar el desnivell, sinó també altres construccions com ara els anjubs que servien per acumular i guardar l'aigua de la pluja, que sovint es feia servir per regar els conreus. En definitiva, la pedra seca juntament amb els arbres fruiters també constitueixen un dels aspectes principals i més destacats del paisatge riberenc.

Fig. 30. Anjub de Julian Masip. Font: Artal, E.; Castelló, M.T.; Muntané, M.; Vea, M. i Jomet, J. (2017): *Els anjubs de la Torre de l'Espanyol*. Ascó: Òptim.gr.

¹⁶ Veure Annex 11.

Per recalcar la importància de la biodiversitat i de la varietat del paisatge de la Ribera d'Ebre, cal recordar que ha estat un entorn reconegut per la UNESCO dins la reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre. Malgrat no englobar tota la comarca per la presència de la Central Nuclear d'Ascó a la zona nord, aquest reconeixement és motiu d'orgull per la població local.

2) Memòries de l'Ebre

Més enllà del seu valor natural i paisatgístic, el riu Ebre ha estat un element clau pel transcurs de la història al territori, ja que ha esdevingut, durant segles, una important via de comunicació i transport que ha acumulat un intens trànsit fluvial. Així, el domini i control sobre l'Ebre sempre ha sigut un factor capital.

Si ens fixem en els dos assentaments de la tribu ibera dels llercavons situats a la Ribera d'Ebre, veiem que ambdós es troben molt ben ubicats sobre un turó amb vistes úniques sobre diferents trams de la vall de l'Ebre. El jaciment de Sant Miquel, a Vinebre, s'aixeca sobre el pas de l'Ase, un dels punts més estrets i de poca profunditat del riu que permetia el pas de banda a banda; al seu torn, el Castellet de Banyoles, al terme de Tivissa, domina tota l'extensió de la cubeta de Móra i constitueix un dels jaciments ibers més extensos de la zona on s'hi ha trobat múltiples restes de ceràmica i l'anomenat tresor de Tivissa.

Amb l'inici del domini àrab l'any 714, que durà més de 400 anys, també es varen establir fortaleses sobre diversos turons amb

un clar domini de l'Ebre. Veiem que els castells d'Ascó, Móra d'Ebre i Miravet, per exemple, daten en el seu origen d'aquest període en què els sarraïns habitaven les nostres terres i necessitaven protegir-se dels atacs cristians.¹⁷ La seva presència és clau pel desenvolupament de la Ribera d'Ebre perquè, gràcies a l'aplicació de noves tècniques i l'aprofitament de recursos, varen començar a explotar el potencial agrícola de la zona. El conreu de les terres amb horts, arbres fruiters i vinya va ser possible gràcies a un sofisticat sistema de regadiu en forma de séquies i canals que encara s'utilitza avui en dia i també a l'aprofitament de la força motora de l'aigua del riu per fer girar les moles dels molins, necessàries per a la producció d'oli. A més de l'increment de l'activitat agrícola, els sarraïns van perfeccionar el funcionament dels llaguts tot agilitzant la navegació fluvial i el trànsit comercial de l'Ebre, que aviat es va convertir en una via de transport molt important dels productes resultat del desenvolupament de la indústria artesana amb la ceràmica al capdavant.

L'any 1153 Ramon Berenguer IV conquereix aquests territoris i n'ocupa les fortaleses i poblats i l'actual territori de la Ribera d'Ebre quedà repartit entre la baronia dels Entença (Móra d'Ebre) i l'Orde dels Templers (Miravet i Ascó) tot i que a principis del segle XIV els templers, a causa de sospites infundades d'heretgia, es dissolen i les seves possessions passen a mans de l'Orde de l'Hospital. Amb la conquesta cristiana, doncs, per tal d'evitar l'abandó de la zona i el

¹⁷ Tot i això, aquests turons ja havien estat ocupats amb anterioritat per assentaments ibers.

conreu agrícola dels camps, Ramon Berenguer IV establí una carta de seguretat amb els sarraïns que els permetia continuar habitant la zona. Fins a l'expulsió dels jueus el 1492 i la dels moriscos el 1609, la convivència entre les tres grans religions monoteistes —musulmans, cristians i jueus—, i les seves respectives cultures, fou pacífica i esplèndida.

El segle XVI i endavant es tracten d'un període de conflictes, tensions i guerres on en destaquem la guerra dels Segadors (1640-1652), la guerra de Successió (1701-1714), la guerra del Francès (1808-1814) i la Primera Guerra Carlina (1833-1840), quan el Castell de Móra d'Ebre es convertí en una plaça militar. Al llarg de tots aquests conflictes, el domini de les forteses riberenques, que suposaven al seu torn el domini sobre l'Ebre, era molt important.

No perdem el fil conductor; hem anat repetint que el riu Ebre va esdevenir una important via de comunicació i transport entre l'interior de la península i la mar Mediterrània, essent considerat el carrer Major de Móra d'Ebre i de la comarca, però, com? La navegació fluvial per l'Ebre es feia emprant els llaguts, embarcacions amples, però de poca fondària que s'adequaven a les condicions del riu. Baixar les mercaderies des de Saragossa fins al Delta és senzill en tant que la mateixa corrent del riu és la força motora que empeny les embarcacions; cara amunt, però, el corrent va en contra i el funcionament és diferent. Així, ara la força motora ja no és el mateix riu, sinó que és l'ésser humà. En aquest context apareix la figura del sirgador, l'home que s'ocupava d'arrossegar les embarcacions riu amunt. Resseguien el traçat del riu per la riba seguint el camí de

sirga tot i que en diversos punts havien de fer *tasia*, és a dir, canviar de riba a contracorrent i de manera transversal per evitar que la força del riu s'endugués l'embarcació. Veiem, doncs, que era una feina molt pesada que requeria un gran esforç físic i que va veure el seu fi amb l'abandó de la navegació fluvial, fruit de l'explotació de la línia de ferrocarril entre Saragossa i Barcelona a partir de l'any 1861 i, de manera definitiva, amb la construcció de la presa de Rib-roja d'Ebre la dècada del 1960.

Fig. 31. Llagut al seu pas per Móra d'Ebre. Font: Miscel·lània del CERE 23.

La construcció dels diversos embassaments i preses durant els anys 60 també suposà el fi d'un dels trets més temuts de l'Ebre: les pujades incontrolades —i incontrolables— del nivell de l'aigua del riu que s'enduien tot el que trobaven per davant incloents cases i conreus. L'impacte que suposaven aquests moments en què el riu es desbocava fou tan elevat que avui trobem plaques commemoratives dels nivells on va arribar l'aigua a poblacions com Móra d'Ebre, Ginestar o Miravet. La població morenca recorda sobretot dues riuades molt destacades, la primera fou el 9 d'octubre de 1787 quan la crescuda del riu fou tan elevada que l'aigua arribà a penetrar l'Església de Sant Joan Baptista; i, la segona, el 23 d'octubre de 1907 deixant, de nou, la plaça de baix completament inundada així com bona part de les escalinates de l'església. El número 232 de *La Il·lustració catalana*, del novembre de 1907, narra aquest fet.

Fig. 32. La Plaça de Baix de Móra d'Ebre durant la riuada de 1907. Font: *La Il·lustració catalana* 232.

Seguint el pas del temps, el riu Ebre també adquireix un paper protagonista durant la Guerra Civil Espanyola (1936-1939) i, sobretot, durant la batalla de l'Ebre l'estiu i tardor del 38.¹⁸ El riu funcionà com a frontera que separava ambdós bàndols i, per aquest mateix motiu, molts dels ponts que s'havien anat construint —com el de Móra d'Ebre— van ser enderrocats.¹⁹ La Batalla de l'Ebre va ser un dels episodis més sanguinaris de la Guerra Civil.

La Guerra Civil també tallà un procés d'industrialització incipient que s'estava començant a produir els darrers anys del segle XIX²⁰ amb l'aprovació i la consegüent construcció de la Fàbrica de Flix l'any 1898. Aquest procés no es va reprendre fins a la segona meitat del segle XX quan el paper principal i primordial del sector primari en l'economia riberenca comença a veure's desplaçat per l'impuls de la indústria. Així, la culminació arriba als anys 70 i 80, moment en què es construeix la Central Nuclear d'Ascó (1971) i comença a entrar en funcionament (1984). Pel bon funcionament d'una central nuclear és clau disposar d'una font d'aigua propera que permeti refredar els materials emprats; dit d'una altra manera, el riu Ebre és essencial.

¹⁸ La Batalla de l'Ebre s'inicià el 25 de juliol de 1938 i acabà el 16 de novembre del mateix any.

¹⁹ Veure Annex 12.

²⁰ A diferència de la resta de Catalunya, que començà el procés d'industrialització a mitjan segle XIX, tant la comarca de la Ribera d'Ebre com la Terra Alta i el Priorat es queden enrere pel pes de la seva agricultura, que es veurà fortament afectat per la crisi de la fil·loxera.

3) Un riu de cultura

El riu Ebre ha modelat al llarg dels anys la personalitat dels habitants de la Ribera d'Ebre així com ha determinat, en moltes ocasions, aquells trets culturals i identitaris que ens fan ser qui som. En aquest tercer bloc temàtic volem presentar un recull de les principals mostres que es manifesten entre els riberencs i les riberenques.

El paratge natural del pas de l'Ase, situat gairebé al centre de la comarca, es tracta d'un estret entre dues serralades per on s'escola el riu. Conformava un dels elements naturals i paisatgístics més destacats i clau²¹ i compta amb una antiga llegenda que n'explica la seva formació: es tracta de la llegenda de Beanta i implica la participació de monstres, nimfes i un gran amor.²²

Així mateix, el pas de l'Ase també divideix el territori horitzontalment entre la Ribera d'Ebre nord i la Ribera d'Ebre sud. Aquesta petita frontera natural ha estat clau en el desenvolupament del parlar de la comarca; recordem que ens trobem en una zona de transició entre el dialecte lleidatà —amb més impacte al nord— i el dialecte tortosí —més influent al sud— que doten la Ribera d'Ebre d'una varietat lèxica i fonètica única que trenquen amb la uniformitat dialectal i ens mostren diferències ben curioses entre poblacions.

El patrimoni natural que ens envolta i, sobretot, la presència del riu també ha estat d'inspiració per nombrosos escriptors que

han trobat en la Ribera d'Ebre i el seu entorn l'indret on situar les seves històries. Destaquem el més que conegut autor de Mequinensa Jesús Moncada (1941-2005) amb publicacions com *El cafè de la granota* (1985) o *Camí de Sirga* (1988) on narra un paisatge, unes rutines i uns costums que es perden. De la manera de viure que es troba sumida a la geografia de la ribera també en parla extensament Artur Bladé i Desumbila (1907-1995), periodista i escriptor que esdevé tot un referent de la literatura ebrenc (Cid Català 2019) i a qui se li atorgà una Creu de Sant Jordi l'any 1984. A més, les seves riques descripcions dels indrets i les ocupacions diàries formen una font molt rica de vocabulari.²³ En aquesta mateixa línia de situar les històries al context de la Ribera d'Ebre parant cura i atenció a tots els detalls de l'entorn també cal comentar Andreu Carranza (1957), autor d'obres com *Imprempta Babel* (2009) o *Ciutat de Llops* (2017). Finalment, distingir l'escriptora Marta Rojals qui destaca per l'actualitat dels temes de les seves novel·les com per exemple *Primavera, estiu, etcètera* (2011), l'obra que la feu saltar a la fama i que manté en el parlar dels seus protagonistes el parlar i les estructures dels pobles de la ribera. Presenta també una faceta com articulista on sempre té presents els temes candents i les preocupacions, no només del seu poble natal, sinó del món rural en general.

Deixant de banda l'art de l'escriptura, és important recordar que el ball de la jota, a diferència de la resta de Catalunya, a les Terres de l'Ebre —i al Priorat— n'és el ball tradicional. D'entre les

²¹ Es on se situa el poblat iber de Sant Miquel (Vinebre).

²² Veure Annex 4.

²³ Veure Cid Català, J. S. (2016): «Bladé: la paraula literària» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N.26, p.189-212.

quatre comarques que conformen aquesta marca territorial, i també tenint en compte el Priorat, la Ribera d'Ebre és on més s'ha fet evident la pèrdua de la jota: això és pel fet que, per un cantó, presenta una població no gaire extensa i, per l'altre, per la transformació les darreres dècades d'una comarca de base agrícola a una base industrial. Tot i que es barallen diverses teories de quin és l'origen de la jota, totes coincideixen en el fet que el riu Ebre com a via de comunicació i transmissió és un factor clau per la seva extensió i popularització.

La jota presenta un compàs ternari que va alternant parts cantades i parts instrumentals. Cada poble de la Ribera d'Ebre té una jota pròpia amb el seu respectiu ball. Tradicionalment, emperò, les jotes de les Terres de l'Ebre són més conegudes per la seva improvisació, és a dir, es canta sobre diverses temàtiques i la lletra es va creant sobre la marxa. Com indiquen Quico el Célio, el Noi i el Mut de les Ferreries, «les nostres jotes los parlen de coses del cada dia: / del treball i de la vida, d'amor i geografia; / i de consells populars, quina gran filosofia.»²⁴

La gastronomia típica de la Ribera d'Ebre, més enllà de la producció de fruita dolça i d'oli, recau en la clotxa, el menjar que es feien habitualment els pagesos per esmorzar o dinar quan anaven a treballar el tros aprofitant les brases de les fogueres que encenien per escalfar-se (Meix Boira, 2006). Empraven els aliments que tenien a mà i, per aquest motiu, hi ha petites variacions de la recep-

²⁴ Versos de la cançó «Es cantava i es canta» inclosa a l'album *Vinguen Quan Vulguen* publicat l'any 2003.

ta que poden incloure sardines de casco, cansalada o, actualment, qualsevol mena de carn. Els ingredients a usar, doncs, són tomàquets, alls, ceba, pa de pagès i oli d'oliva. El pa de pagès s'ha de dividir per la meitat i, havent-li tret la molla, s'utilitza com a recipient o contenidor del menjar; sovint s'aprofitaven els cantons del pa de quilo quan ja estaven més aviat secs, ja que s'estovaven amb l'oli i la resta dels ingredients. Així, la clotxa també forma part de la cuina d'aprofitament típicament catalana on s'inclouen menjars com la coca de recapte.

Móra d'Ebre acull una tradició escultòrica de, com a mínim, quatre-cents anys, amb el paper destacat de Julio Antonio. Julio Antonio (1889, Móra d'Ebre – 1919, Madrid) només resideix a la seva població natal fins als 7 anys quan es muda a Tarragona, on comença a rebre la seva primera formació artística. Malgrat que la seva estada a Móra d'Ebre és molt primerenca i més aviat breu, és un factor de pes en la seva producció artística: «Cal aclarir, però, en què rau la importància i la influència d'aqueix poble riberenc en l'obra de l'artista. Ras i curt: en el paisatge i en la gent» (Salcedo Miliani 1997). Julio Antonio morí molt jove, amb només 30 anys de tuberculosi, però fou un artista molt fructífer que amb aproximadament 15 anys creà més de 440 obres —gairebé totes conservades al Museu d'art Modern de Tarragona—, la majoria escultures, busts i monuments de persones destacades i d'altres d'anònimes (Meix Boira 2012).²⁵

²⁵ Veure Annex 13 i 14.

Fig. 33. Wagner (1912), Julio Antonio. Font: MAMT
<https://www.dipta.cat/mamt/colleccio/obres/wagner-1>

Tot i que Julio Antonio és l'artista més reconegut fill de Móra d'Ebre, com bé ens recorda Meix Boira, no podem passar per alt que la primera documentació d'un escultor morenc es remunta a la segona meitat del segle XVI²⁶ i perdura fins als nostres dies amb l'Escola d'Arts i Oficis de Móra la Nova. Destaquem: Francisco Figuerola Peral, Blay Fraga, Ramon Subirat i Codorniu, Joan Baptista Guerrera Nogués, Fèlix Ferrer Galceran, Carles Mani roig —qui treballà amb Antoni Gaudí entre el 1906 i el 1911—, Santiago Costa i Vaqué, Benet Messeguer i Villoro i Joan Segú Riba (Meix Boira 2012).

Sovint s'ha relacionat aquesta proliferació de l'art escultòric amb la presència del riu i, sobretot, del fang de les ribes de l'Ebre. En aquesta mateixa línia també hi trobem el treball artesà de la terrissa que perdura actualment al poble de Miravet i, a la zona, aquells qui s'hi dediquen, s'anomenen canterers. L'origen d'aquest ofici es remunta al període iber amb la troballa de restes de ceràmica i es va veure clarament influenciat per les tendències decoratives i d'ús procedents dels àrabs a més del refinament de la tècnica; ambdues han perdurat fins avui en dia (Sàez 1985). Una de les peces típiques de ceràmica miravetana és la gàrgola de moixó, un pitxell que s'omple per immersió i serveix per conservar l'aigua fresca que normalment presenta 6 galets dels quals només en funciona un, el que assenyala el moixó.

Una altra activitat artesanal arrelada a la comarca és l'ofici de llatar, el treball de la pauma. S'ha dut a terme a Rasquera, ja

²⁶ Es tracta de Francisco Figuerola (1560-1632) dedicat sobretot a l'ornamentació d'edificis religiosos.

que a alguns indrets de la Serra de Cardó hi creixen les plantes de la família de les palmes que s'empren. Com ja ens indica Sabaté, la documentació que en tenim respecte al desenvolupament i evolució d'aquesta activitat és molt escassa. El procés de recollida dels materials era molt feixuc i cansat i s'havia de dur a terme als mesos de juliol i agost i, de la mateixa manera, la confecció dels objectes i estris també és molt entretingut i requereix habilitat (Sabaté 1986). Generalment, es fabricaven cabassos de diferents mides que eren molt útils per les feines del camp. L'arribada dels plàstics i la producció de cabassos amb materials i processos més barats ha fet disminuir aquesta artesanía que, actualment, també s'empra per elaborar bosses de mà. Per finalitzar veiem que les dites populars de la Ribera d'Ebre recullen aquests oficis: «a Rasquera fan cabassos; [...] i a Miravet, plats i cassoles».

El fet de presentar tots aquests diferents aspectes de la Ribera d'Ebre en un mateix espai permetrà al visitant fer-se un imaginari clar de la magnitud, varietat i importància del patrimoni cultural que alberga aquesta zona. Ofereix a la població local un recurs didàctic per apropar-se a tots aquests aspectes que els queden més allunyats.

8.2.2 Propostes museogràfiques

Es planteja un espai museogràfic accessible per tota mena de públic de manera que es tindran en compte les diferents diversitats funcionals —tant físiques com sensorials i cognitives— i es prendran i s'aplicaran les mesures i recursos necessàries com ara l'eliminació de les barreres arquitectòniques que puguin suposar un entrebanc, l'ús de subtítols en els audiovisuals, sistema de lectura braille, cuidar el disseny gràfic i la il·luminació, etc.

A més, per tal d'assegurar el gaudi i l'aprenentatge dels visitants i tenint en compte que els éssers humans presentem diferents tipologies d'aprenentatge depenent de les aptituds de cada individu, volem que l'espai expositiu combini els diversos components: vista, oïda i experimentació.

Així mateix, per facilitar l'accessibilitat dels infants, es pot afegir un segon nivell de lectura situat a una mida més baixa i assequible i amb el contingut adaptat. També es pot valorar la creació d'un personatge-guia que aporti la informació i indiqui per on seguir.

Els recursos textuais ens acompanyaran al llarg de tota l'exposició, però es trobaran amb especial èmfasi a la part històrica. Així, oferiran diferents nivells de lectura: títols, subtítols, cos i peus d'imatge. Els suports a emprar poden ser cartelles i vinils sobre parets, metacrilats o altres. Els recursos audiovisuals també ens seran molt útils, sobretot per il·lustrar amb imatges els diversos episodis

històrics com el pas dels soldats per l'Ebre a l'altura de Miravet i la volada del pont de ferro de Mora en el marc de la Batalla de l'Ebre (2.5); o com les diverses crescudes de riu que ha patit Móra d'Ebre (2.4.4). Els enregistraments sonors ens seran útils per explicar de manera senzilla el dialecte de la Ribera d'Ebre (3.1.2), per mostrar com sona la jota (3.2) o per ambientar l'espai amb, per exemple, l'aigua corrent o el piular dels moixons. Contemplem també la creació d'audiovisuals per donar testimonis directes mitjançant entrevistes o petits documentals com podria ser el procés d'elaboració d'una peça de terrissa (3.5.1).

Es proposa el desenvolupament d'un element interactiu que permeti al visitant conèixer i identificar les característiques lèxiques més significatives del parlar de la Ribera d'Ebre (3.1.2): la comarca es troba en una zona de transició dialectal entre el tortosí i el lleidatà clarament influenciada per la barrera geogràfica que suposava el pas de l'Ase. Així, aquest interactiu hauria d'incloure enregistraments sonors d'aquesta varietat dialectal fets pels habitants de la comarca. En aquests enregistraments s'hi haurien de pronunciar diverses paraules i expressions que s'haurien de poder posar en contraposició amb el català estàndard amb el fi de poder-ne identificar millor els trets distintius. El disseny de l'interactiu pot ser senzill en tant que una imatge de l'objecte o element amb dos botons, un pel català estàndard i l'altre pel dialecte riberenc, seria suficient per complir l'objectiu principal.

També seria interessant la creació d'un segon interactiu que permeti comprovar la duresa de la tasca dels sirgadors que havien

d'estirar els llaguts carregats amb les mercaderies riu amunt (2.4.2). Proposem un senzill joc de pesos on l'usuari hagi de provar d'estirar una massa que seria l'equivalent a les embarcacions arrossegades; cal recordar que ja només les més senzilles podien dur dues tones.

Es proposa també l'adquisició d'objectes com una gàrgola de moixó de 6 boques feta per algun dels canterers de Miravet en actiu i, en la mesura del possible, alguna escultura, esbós i dibuix de Julio Antonio i Santiago Costa com a cessió del Museu d'Art Modern de Tarragona. S'haurien de tenir en compte les mesures de conservació necessàries com la humitat relativa, la temperatura d'ambient i els luxs.

Secció		Resum continguts	Text	Imatge	Audiovisual	Objecte	Interactiu
1.3 Agricultura		En relació amb l'ús i l'aplicació de la tècnica de la pedra seca, emprada per la construcció de marges i anjubs.	Sí.			Rèpliques que simulin les pedres emprades.	Construcció d'un anjub.
2.4 Importància del control de l'Ebre	2.4.2 Camí de Sirga	El camí de sirga era una eina clau pel transport de les mercaderies riu Ebre amunt; la tasca dels sirgadors, emperò, era una feina dura que requeria molt esforç físic.	Sí.				Comprovar la duresa de la feina dels sirgadors.
	2.4.4 Riuades	El descontrol del riu en forma de riuada era molt temut, ja que negava els conreus i podia arribar a destrossar cases i masos.	Sí.			Rèplica de l'article «els ayguats de Catalunya» del número 232 de <i>La il·lustració catalana</i> (10/11/1907).	
2.5 Guerra Civil – Batalla de l'Ebre		En la lluita pel control de la zona durant els la batalla de l'Ebre i els mesos previs, la volada dels ponts que facilitaven el pas de banda a banda de riu fou una estratègia	Sí.				

	habitual.					
2.6 Industrialització	«La Ribera d'Ebre [...] acumula un important abocador de residus, una central hidroelèctrica, dues centrals eòliques, dues centrals nuclears [...] i una fàbrica electroquímica» (Milian Nebot 2019).				Relleu detallat de la Ribera d'Ebre on es destaquin, de forma estrident, la central nuclear, l'electroquímica, etc.	
3.1.3 Lo parlar de la Ribera d'Ebre	Familiaritzar-se i identificar les característiques més significatives del parlar de la Ribera d'Ebre: la comarca es troba en una zona de transició dialectal entre el tortosí i el lleidatà clarament marcada per la barrera geogràfica que suposava el pas de l'Ase.	Sí.	Mapa físic amb el límit perimetral de la Ribera d'Ebre amb el pas de l'Ase clarament assenyalat. Indicar la influència al nord del lleidatà i, al sud, del tortosí.	So: enregistraments de la pronúncia de diverses paraules segons els habitants de la Ribera d'Ebre i en català estàndard.		Assimilar per comparació les diferències lèxiques i de pronúncia entre el riberenc i l'estàndard.

3.4 Art - escultura	Julio Antonio fou l'escultor més prolífic de Móra d'Ebre, que en un període de 15 anys realitzà més de 440 obres; coneguem-les.	Sí.			Original/s de Julio Antonio procedent/s del MAMT. ²⁷	
3.5 Artesania	La ceràmica miravetana es tracta d'una tradició que es remunta a l'època dels ibers i que es va veure molt influenciada per les tendències i tècniques àrabs. La peça més típica és la gàrgola de moixó.	Sí.		Quin és el procés d'elaboració de les peces?	Gàrgola de moixó de 6 boques.	

²⁷ Museu d'Art Modern de Tarragona.

9. MÀRQUETING, COMUNICACIÓ I DIFUSIÓ

Imatge ©Júlia Viejobueno

La imatge corporativa és l'element propi que identifica el projecte sovint adoptant la forma d'un logotip i un missatge breu. Es tracta d'una imatge que resumeix i il·lustra allò que el projecte representa i significa. Així, la imatge corporativa ha de ser senzilla, sense connotacions i fàcilment reconeixible.

Proposem les següents bases pel disseny d'un logotip. Tenint en compte que ha de concentrar allò que més caracteritza el projecte, creiem que hi ha d'aparèixer el riu com a element principal acompanyat d'algun element representatiu del bosc de ribera, un llagut o la flor d'un ametller, presseguer o cirerer. Així doncs, els colors que s'haurien d'emprar són el verd i el blau i/o el rosa; per exemple:

9.1 IMATGE CORPORATIVA

Fig. 34. Proposta colors pel disseny del logotip. Font: PANTONE®
<https://www.pantone.com/eu/es/>

9.2 COMUNICACIÓ: WEB, XARXES SOCIALS

Establir un **pla de comunicació** és clau, ja que és aquell document que estableix les estratègies i accions per comunicar de forma encertada i arribar així al públic objectiu i, fins i tot, al no-públic, donant a conèixer qui som i què fem. Un cop aprovat el projecte, caldrà encarregar un pla de comunicació.

La creació d'un portal web forma part del sisè dels programes, la creació d'un museu digital. Es contempla l'opció que aquest presenti un apartat d'Agenda Cultural on es presentin les activitats i tallers programats així com els esdeveniments relacionats amb l'*Espai Ebre*. Així mateix, el portal web ha d'incloure de forma clara els apartats:

- Serveis
 - o Exposició permanent
 - o Exposicions temporals
 - o Servei educatiu
 - o Sala polivalent
 - o Activitats
- Notícies
- Agenda cultural
- Qui som? El projecte
- Ubicació, horaris i cost
- Accessibilitat

Els objectius que es volen assolir mitjançant l'ús de les xarxes socials són 1) donar a conèixer l'*Espai Ebre* tant a Móra d'Ebre com

fora del municipi i 2) fer difusió dels tallers i activitats que es duen a terme. Les xarxes socials on es proposa obrir un compte són *Instagram* i *Twitter* com eines on fer publicacions informatives, de difusió i comunicació. Per exemple, de forma mensual, sota el títol «Objecte del mes», es pot explicar un objecte o element significatiu de la col·lecció de l'Espai Ebre: per a què s'emprava, com ha evolucionat, materials, etc. Alhora, també es proposa obrir un canal de *YouTube* pel contingut audiovisual, entrevistes o si es preparen breus documentals; i un compte a *Flickr* com arxiu fotogràfic dels actes i activitats.

9.3 PUBLICITAT I DIFUSIÓ DE LA PROPOSTA

Objectiu	Destinataris	Canal
Donar a conèixer l'Espai Ebre.	Habitants de la Ribera d'Ebre i voltants. Turisme. Centres educatius.	Xarxes socials Ràdio Móra d'Ebre Anuncis diaris locals, tant en format físic com digital. Revista L'Olivé. Web Boca-orella Cartelleria física
Difusió dels tallers i activitats.	Habitants de la Ribera d'Ebre i voltants. Turisme. Centres educatius.	Xarxes socials Web Boca-orella Revista L'Olivé. Cartelleria física
Implicar persones al projecte	Habitants de la Ribera d'Ebre i voltants. Associacions i entitats.	Xarxes socials Newsletter Butlletí informatiu

La publicitat i la difusió del projecte s'enfocarà a un triple objectiu: donar a conèixer l'*Espai Ebre*; difondre els tallers i les activitats proposades i que s'hi duguin a terme; i implicar persones al projecte per tal que aquest sigui quelcom col·lectiu i formi part de la població local.

Així, s'hauria d'elaborar una nota de premsa per donar a conèixer el projecte i aquells elements més destacats poc abans de la inauguració. Els canals de comunicació locals —com bé són Ràdio Móra d'Ebre, la revista *L'Olivé* o el *DiariEbre*— seran importants per tal d'arribar al públic local. Tot i això, també s'han de tenir en compte altres eines de difusió i publicitat com:

- Cartelleria: disseny i producció d'un cartell promocional del projecte que es repartirà entre els principals establiments dels municipis de la Ribera d'Ebre i també a Falset, capital del Priorat, i a Gandesa, capital de la Terra Alta.
- Banderoles publicitàries: aprofitant el cartell promocional, es proposa la instal·lació de banderoles a alguns fanals de l'Avinguda Comarques Catalanes de Móra d'Ebre i a ambdues rotondes d'accés a Móra d'Ebre ubicades a la C-12 i la N-420.²⁸
- Newsletter mensual: elaboració d'un butlletí informatiu mensual un cop tant el centre com les activitats i tallers es trobin en marxa per informar aquells qui estiguin interes-

sats de les novetats i la programació que ofereix *Espai Ebre* així com en què s'està treballant o on s'ha participat.

- Xarxes socials: es cabdal mantenir unes xarxes socials actives i actualitzades on l'usuari pugui trobar tot allò que li interessa.
- Boca-orella: es tracta de l'eina de màrqueting més bàsica però també una de les més efectives.

Cal recordar que tots els dissenys d'elements publicitaris han d'incloure el logotip del projecte així com seguir una mateixa línia estètica i cromàtica que doni uniformitat a l'estratègia publicitària i comunicativa.

²⁸ Veure Annex 15.

10. IMPLEMENTACIÓ

Imatge ©Júlia Viejobueno

10.1 PRESSUPOST I PLA DE FINANÇAMENT

El pla de finançament del projecte es basa en l'obtenció de fons europeus. Es tindrà en compte el fons FEDER, «el fons que finança actuacions adreçades a promoure el creixement i l'ocupació com també la cooperació territorial europea amb la finalitat de reforçar la cohesió econòmica, social i territorial» (Gencat s.d.b). El projecte presentat s'inclou dins de diverses temàtiques impulsades per aquest fons: desenvolupament rural, turisme i cultura. A banda, també se sol·licitarà un ajut als fons Next Generation EU en tant que s'inclou en el seu projecte d'assolir una Europa més verda, saludable i forta. Així mateix, també es tindran en compte les ajudes per a projectes que pugui oferir la Diputació de Tarragona.

Proposem també la creació d'una forma de mecenatge consistent en l'abonament d'una quota anual –reduïda- que resulti, d'una banda, una petita font d'ingressos i que permeti a aquells qui ho vulguin col·laborar amb el bon funcionament i correcte desenvolupament del projecte.

Presentem a continuació el pressupost d'implementació de la proposta; IVA inclòs.

10. Implementació

Elaboració del projecte				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Partides generals	1	Ideació i elaboració del projecte	10.000	10.000
	1	Elaboració de l'informe jurídic	5.000	5.000
	1	Elaboració del pla de comunicació	500	500
	1	Disseny museogràfic	2.000	2.000
Total				17.500

P1. Centre d'Interpretació Espai Ebre				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Rehabilitació edifici	1	Compra edifici	50.000	50.000
	1	Rehabilitació i restauració de l'edifici	100.000	100.000
Museografia	1	Producció i instal·lació recursos museogràfics	60.000	60.000
Total				210.000

P2. Maleta didàctica				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Disseny	75h	Disseny del contingut didàctic	20	1.500
	1	Disseny de les maletes didàctiques	300	300
Producció	100h	Elaboració dels continguts	20	2.000
	1	Producció dels materials necessaris	1.500	1.500
	4	Producció de les maletes per se	60	240
Total				5.540

P3.1 Activitat: Clotxa				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Materials	22	Pa de clotxa	0,6	13,2
	1	Oli d'oliva verge extra	3,5	3,5
	11	All	0,4	4,4
	22	Ceba	0,3	6,6
	22	Tomàquet	0,2	4,4
	22	llangonissa	0,75	16,5
	2	Carbó	3,79	7,58
Implementació	3h	Recursos humans	12	36
Total				92,18

P3.2 Activitats: Jota				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Materials	1	Equip de so	200	200
Implementació	6h	Recursos humans	12	72
Total				272

P3.3 Activitats: Pauma				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Materials	15	Pauma	6,5	97,5
Implementació	3h	Recursos humans	12	36
Total				133,5

P3.4 Activitats: Canterers				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Materials	15	Adquisició torns de modelatge	75	750
	15	Ceràmica	2,24	33,6
Implementació	3h	Recursos humans	12	36
Total				819,6

P4. Rutes temàtiques				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Producció	15h	Elaboració del contingut digital	20	300
	12.000	Traducció informació contingut digital	0,1	1.200
	2h	Definició text balisa de sender	20	40
Disseny	3	Disseny gràfic cartell balisa de sender	300	900
Implementació	30	Balisa de sender 10 x 125 cm	50	1.500
	30	Instal·lació balisses de sender	100	3.000
Total				6.940

P5. Senyalització				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Producció	1.250	Adequació i correcció del text	0,1	125
	2.500	Traducció del text	0,1	300
Disseny	5	Disseny gràfic dels cartells	300	1.500
Implementació	5	Faristol inclinat 420 x 594 mm	780	3.900
	5	Instal·lació	100	500
Total				6.325

P6. Museu digital				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Disseny	1	Guió, elaboració i redacció de continguts	2.000	2.000
	1	Disseny, programació i producció del portal web	4.500	4.500
Producció	1	c. 45 Fotografies	1.000	1.000
	30	Dret a reproducció	35	1.050
	5	Audiovisual c.3min	1.000	5.000
Total				13.550

Resum implementació projecte	
Descripció	Total
Elaboració del projecte	17.500
P1. Centre d'Interpretació Espai Ebre	210.000
P2. Maleta didàctica	5.540
P3.1 Activitat: Clotxa	92,18
P3.2 Activitat: Jota	272
P3.3 Activitat: Pauma	133,5
P3.4 Activitat: Canterers	819,6
P4. Rutes temàtiques	6.940
P5. Senyalització	6.325
P6. Museu digital	13.550
TOTAL	261.172,28

*IVA inclòs.

10.2 PRESSUPOST FUNCIONAMENT ANUAL

Funcionament anual Espai Ebre				
Mòdul	Quantitat	Descripció	Import unitat	Import total
Recursos humans	1	Recursos humans direcció	2.600	36.400
	1	Recursos humans - tècnic	2.000	28.000
	520h	Recursos Humans - guia museu/monument	7	3.640
Activitats	1	Activitats	12.000	12.000
Manteniment	1	Neteja	1.000	14.000
	1	Manteniment	1.100	15.400
Consum	1	Electricitat	2.400	2.400
	1	Aigua	600	600
Comunicació	1	Difusió i publicitat a les xarxes socials	2.000	2.000
Altres	1	Altres despeses	3.000	3.000
			TOTAL	117.440

*IVA inclòs.

10.3 CRONOGRAMA

		Any 1												Any 2												Any 3															
		M1	M2	M3	M4	M5	M6	M7	M8	M9	M10	M11	M12	M13	M14	M15	M16	M17	M18	M19	M20	M21	M22	M23	M24	M25	M26	M27	M28	M29	M30	M31	M32	M33	M34	M35	M36				
Equipament																																									
Concurs públic rehabilitació de l'edifici																																									
Rehabilitació de l'edifici																																									
Museografia																																									
Desenvolupament del guió expositiu																																									
Disseny dels recursos museogràfics	Elaboració de textos																																								
	Traducció de textos																																								
	Creació d'audiovisuals																																								
	Disseny d'elements interactius																																								
	Disseny dels recursos accessibles																																								
	So																																								
Producció exposició	Il·luminació																																								
	Producció recursos																																								
Instal·lació i muntatge																																									
Comunicació i difusió																																									
Disseny de la imatge corporativa																																									
Difusió del projecte	Producció elements publicitaris																																								
	Publicació i instal·lació elements publicitaris																																								
	Contacte mitjans comunicació locals																																								
	Creació i actualització xarxes socials i web																																								
Inauguració																																									
Inauguració																																									
Manteniment																																									
Manteniment																																									

11. CONCLUSIÓ

Imatge ©Júlia Viejobueno

En les pàgines passades heu pogut trobar una proposta de projecte amb la presentació de 6 programes enfocats a impulsar el reconeixement del patrimoni natural i cultural de la Ribera d'Ebre que, com no podia ser d'una altra manera, es troba estretament lligat al pas del riu Ebre per la comarca. En resum, hem vist que és adient i adequat en tant que Móra d'Ebre es troba orfe d'un equipament i iniciativa similars; que reconeix els trets identitaris dels riberencs i riberenques propiciant el reconeixement i posada en valor del patrimoni propi; i que presenta una oportunitat per la revitalització de la comarca en tant que resulta un atractiu turístic que pot suposar un creixement socioeconòmic de la zona relacionat amb el desenvolupament sostenible.

I recordeu, lo riu és vida!

12. BIBLIOGRAFIA

Imatge ©Aloma Masip

- AcuaMed (s.d.): «Centros de interpretación del río Ebro e integración ambiental de áreas de ocio en la ribera del río (Tarragona)- TIVENYS».
<https://www.acuamed.es/es/actuacion/centros-de-interpretacion-del-rio-ebro-e-integracion-ambiental-de-areas-de-ocio-en-la-0>
- Agència Catalana del Patrimoni Cultural (2022, gener): *Informe de públics 2021*.
<https://cultura.gencat.cat/web/.content/dgpc/serveis/agen-cia/documents/transparencia/2021-Informe-ANUAL-de-publics-ACdPC.pdf>
- Aixequem la Ribera d'Ebre i Activa Prospect (2021, octubre): *Pla de reactivació socioeconòmica de la Ribera d'Ebre*.
https://www.riberaebre.org/wp-content/uploads/2021/11/Pla-de-reactivacio-socioeconomica_vd_Ple_ss.pdf
- Ajuntament de Móra d'Ebre (s.d.): «Móra Morisca».
<http://www.moradebre.cat/festa/mora-morisca/>
- ALDOMÀ, I. (2018, desembre): «L'escàs reconeixement patrimonial dels municipis rurals» a *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n.86, p.23-44.
- Aree protette Po Piemontese (s.d.): *Centro di Interpretazione del Paesaggio del Po*. <http://www.parcopopiemontese.it/centri-visita-dettaglio.php?id=1155>
- ARTAL, E.; CASTELLÓ, M.T.; MUNTANÉ, M.; VEA, M. i JORNET, J. (2017): *Els anjubs de la Torre de l'Espanyol*. Ascó: Òptim.gr.
- Associació Nuclear Ascó-Vandellòs (2020, 14 de febrer): «El Centre d'Informació d'ANAV va rebre 2.314 visitants l'any 2019».
<https://www.anav.es/ca/news/centre-dinformacion-danav-va-rebre-2-314-visitants-lany-2019/>
- CASADÓ BURILLO, V. i ANGUERA TERRÉ, M. (2008): «Una comarca de contrastos. Els espais naturals de la Ribera d'Ebre i la Xarxa Natura 2000» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N.19, p.51-88.
- CASTELLVELL, V. (2006): «Viatge amb barca Ebre avall de Pere i Joan Coromines» a *beCEroLes II*. P.51-61.
- Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre (s.d.). <https://riberadebre.org/>
- CID CATALÀ, J. S. (2016): «Bladé: la paraula literària» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N.26, p.189-212.
- — (2019): «L'Ebre, espai i àmbit literari» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N.29, p.271-286.
- COLLAZOS RIBERA, J. A. (2017): «El camí de sirga, l'antecedent del GR99» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N.27, p.53-60.
- Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre (2022, 31 de maig): «Els consells comarcals de les Terres de l'Ebre impulsen un pla de sostenibilitat turística amb una inversió de 6,3 milions d'euros».

- <https://www.riberaebre.org/2022/05/31/els-consells-comarcals-de-les-terres-de-lebre-i-mpulsen-un-pla-de-sostenibilitat-turistica-amb-una-inversio-de-63-milions-deuros/>
- Consorci de Polítiques Ambientals de les Terres de l'Ebre (s.d.): «El Consorci». <https://www.copate.cat/ca/el-consorci>
- EbreDigital (2022, 22 de novembre): «La ministra Ribera diu que resoldran a principi d'any la cessió dels centres d'interpretació d'Aldover, Xerta i Tivenys». <https://ebredigital.cat/2022/11/22/la-ministra-ribera-diu-que-resoldran-a-principi-dany-la-cessio-dels-centres-dinterpretacio-daldover-xerta-i-tivenys/>
- El Punt Avui (2013, 28 de maig): «La Unesco declara les Terres de l'Ebre nova reserva de la biosfera». <http://www.elpuntavui.cat/article/649803-la-unesco-declara-les-terres-de-lebre-nova-reserva-de-la-biosfera.html>
- Enciclopèdia.cat (s.d.): «l'Ebre». <https://www.enciclopedia.cat/gran-enciclopedia-catalana/lebre>
- FABRA, E. i JUAN, I. (2002): «L'Ebre navegable: tradició i modernitat» a *Espais*. N.48, p.108-109.
- Federació Catalana d'Amics del Ferrocarril (2022, 20 d'abril): «Rècord de visitants al Museu del Ferrocarril a Móra la Nova». <https://www.fcac.cat/portal/record-de-visitants-al-museu-del-ferrocarril-a-mora-la-nova/>
- Gencat (s.d.a): «El Pla d'espais d'interès natural de Catalunya». https://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/senp_catalunya/el_pla_despais_dinteres_natural_de_catalunya/index.html
- — (s.d.b): «Fons Europeu de Desenvolupament Regional (FEDER)». https://exteriors.gencat.cat/ca/ambits_dactuacio/afers_exteriors/ue/fons_europeus/fonsuecat/quins_fons_feder/index.html
- — (s.d.c): «Xarxa Natura 2000». https://mediambient.gencat.cat/ca/05_ambits_dactuacio/patrimoni_natural/senp_catalunya/xarxa_natura_2000/index.html
- Grup de Recerca d'Anàlisi Territorial i Estudis Turístics (2011): *Anàlisi Diagnòstic per al Pla de Desenvolupament Local de Móra d'Ebre*. Universitat Rovira i Virgili: Departament de Geografia. <http://eseu.moradebre.cat/Pla%20estrat%C3%A8gic.pdf>
- IDESCAT (2023, 18 de maig): *Manlleu (Osona)*. <https://www.idescat.cat/emex/?id=081120>
- — (2022, 16 de desembre): «PIB i PIB per habitant. Comarques i Aran». <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=aec&n=15336>

- — (2022, 5 de desembre): «Població a 1 de gener. Comarques i Aran, àmbits i províncies». <https://www.idescat.cat/indicadors/?id=aec&n=15224>
- INE (s.d.): «Tarragona: Población por municipios y sexo». <https://www.ine.es/jaxiT3/Datos.htm?t=2900#!tabs-tabla>
- ISTAT (2023, 18 de maig): *Resident population on 1st January: All municipalities*. <https://dati.istat.it/Index.aspx?QueryId=19101&lang=en#>
- JARDÍ SERRES, E. (2012): «L'art de conviure a l'Edat Mitjana a Móra d'Ebre. Aproximació al dia a dia de les tres cultures» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N. 23, p. 131-144.
- LAUNES VILLAGRASA, J. (2012): «Móra d'Ebre, una vila per descobrir» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N. 23, p. 253-266.
- MCGETRICK, B., MOORE, N., PARAMONOVA, D. i SNOPEK, K. (2014): *Volga, Volga, Volga*. <https://volgavolgavolga.strelka.com/>
- MEIX BOIRA, L. (2006): «La Clotxa un menjar tradicional» a *Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta*. N. 44, p. 9-10. <https://raco.cat/index.php/ButlletiCETA/article/view/216844>
- — (2012): «L'escultura a Móra d'Ebre» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N. 23, p. 325-336.
- MILIAN NEBOT, X. (2019): «Dos models d'economies perifèriques antagòniques des de la perspectiva de la justícia ambiental: la Ribera d'Ebre i el Priorat». *Revista Catalana de Dret Ambiental*, vol. 10, n. 2 <https://doi.org/10.17345/rcda2539>
- Museu del Ter (s.d.). <https://www.museudelter.cat/>
- NOGUERA GUILLÉN, J. (1999): «Estudi diacrònic de la Cubeta de Móra (Ribera d'Ebre, Tarragona) des d'època tardorepublicana a l'antiguitat tardana». *Quaderns de prehistòria i arqueologia de Castelló*, n.20, p.267-286. <http://hdl.handle.net/10234/46064>
- Observatori Català de la Joventut (2006): *La realitat juvenil a la Ribera d'Ebre*. Generalitat de Catalunya: Universitat Autònoma de Barcelona. <http://observatoritercersector.org/pdf/recerques/riberaebre.pdf>
- PÉREZ PÉREZ, M. S. (2012): «El carrer Major de Móra d'Ebre» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N. 23, p. 243-250.
- PIÑOL ALABART, J. M. (2020): «La Ribera d'Ebre: Balanç de situació, competitivitat i proposta d'orientació» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N. 30, p. 197-225. <https://raco.cat/index.php/MiscellaniaCERE/article/view/379173>

- PRIORITAT (2018): *Paisatge cultural agrícola de muntanya mediterrània. Candidatura a Patrimoni Mundial de la Unesco Un projecte de futur per al Priorat i per al país*.
<https://www.hotelpriorat-hostals-port.com/sites/default/files/news/Dossier%20Prioritat.pdf>
- — (s.d.): *Prioritat. Un projecte de persones, cultura i paisatge*.
<https://prioritat.org/>
- QUERALT, M. C. i SUBIRATS, M. (1999): «La navegació per l'Ebre. Els vaixells de vapor (1856-1929)» a *Recerca*. N. 3, p. 161
<https://raco.cat/index.php/Recerca/article/view/27090>
- Red Española de reservas de la biosfera (s.d.): «Terres de l'Ebre».
<http://rerb.oapn.es/red-espanola-de-reservas-de-la-biosfera/reservas-de-la-biosfera-espanolas/mapa/terres-de-lebre/ficha>
- Ribera d'Ebre VIVA (s.d.): «Som Ribera d'Ebre VIVA».
<https://www.riberadebreviva.org/som-ribera-debre-viva-2/>
- ROIGÉ VENTURA, X.; BELLAS, L.; SOULIER, V. (2022): «El Museo Virtual de las Fiestas del Fuego del Pirineo. Un museo en línea a partir del patrimonio inmaterial» a *CIMED21 - I Congreso internacional de museos y estrategias digitales*. Editorial Universitat Politècnica de València. P. 151-166.
<https://doi.org/10.4995/CIMED21.2021.12673>
- S.A. (1907, 10 de novembre): «Els ayguats de Catalunya» a *La Il·lustració catalana*. N. 232, p. 4-7.
<https://hemerotecadigital.bne.es/hd/viewer?oid=0001407673>
- SABATÉ, D. (1986): «L'artesanía de la pauma: història d'un procés» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N.4, p.41-49.
- SÀEZ, J. M. (1985): «Ceràmica popular a Miravet» a *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*. N. 2, p. 48-56.
<https://raco.cat/index.php/MiscellaniaCERE/article/view/204937>
- Terres de l'Ebre. Reserva de la biosfera (s.d.). «Reserva de la biosfera de les Terres de l'Ebre».
<https://www.ebrebiosfera.org/ca/copate/reserva-de-la-biosfera-de-les-terres-de-lebre>
- United Nations General Assembly (1987): *Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future*.
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
- VIDAL MARCOS, J. M. (2018): *L'Ebre: ruta fluvial indispensable per a l'abastiment de la Catalunya baixmedieval*. [Treball de Final de Grau: Universitat de Barcelona]. Repositori digital de la UB.

13. ANNEX

Imatge ©Aloma Masip

1. Taula comparativa per municipis dels habitants de la Ribera d'Ebre entre l'any 1998 i l'any 2022.

	1998	2022	Diferència
Ascó	1.711	1.601	-110
Benissanet	1.016	1.169	153
Flix	4.316	3.426	-890
Garcia	533	527	-6
Ginestar	829	790	-39
Miravet	806	682	-124
Móra d'Ebre	4.832	5.585	753
Móra la Nova	2.703	3.198	495
Palma d'Ebre, La	418	341	-77
Rasquera	805	822	17
Riba-Roja d'Ebre	1.425	1.131	-294
Tivissa	1.763	1.643	-120
Torre de l'Espanyol, La	663	598	-65
Vinebre	445	407	-38

2. Accions desenvolupades pel programa Ribera d'Ebre Viva relacionades amb la millora del Gr-99 des de l'any 2011.

Des de l'any 2011 s'han desenvolupat les següents accions:

- [2012 – Estudi per a la implementació del Pla d'acció per al desenvolupament turístic de la Ribera d'Ebre](#)
- [2013 – Projecte per a la millora de la competitivitat de la indústria turística mitjançant la consolidació dels productes turístics de la Ribera d'Ebre](#)
- [2013 – Estudi de col·laboració públic-privada per al desenvolupament de l'oferta turística a l'entorn del GR-99](#)
- [2014 – Assistència tècnica per a la dinamització turística de la Ribera d'Ebre mitjançant la col·laboració públic-privada](#)
- [2014 – Definició de l'estratègia de desenvolupament turístic en base al GR-99](#)
- [2016 – Assistència tècnica per a la implementació de l'estratègia de desenvolupament turístic en base al GR-99](#)
- [2019 – Assistència tècnica per a l'estructuració de l'oferta de senderisme i cicloturisme a la comarca de la Ribera d'Ebre](#)
- [2020 – Assistència tècnica per a la implementació de l'estratègia de desenvolupament de l'oferta de senderisme i cicloturisme a la Ribera d'Ebre 2020](#)
- [2021 – Assistència tècnica per a la consolidació dels productes turístics de la Ribera d'Ebre](#)

3. Captura de pantalla de Google Maps del cartell que anunciava l'obra i la subvenció d'un suposat Centre d'interpretació a Móra d'Ebre.

4. Llegendes de Beanta. Fragment inclòs al llibre *Ciutat de Llops* d'Andreu Carranza.

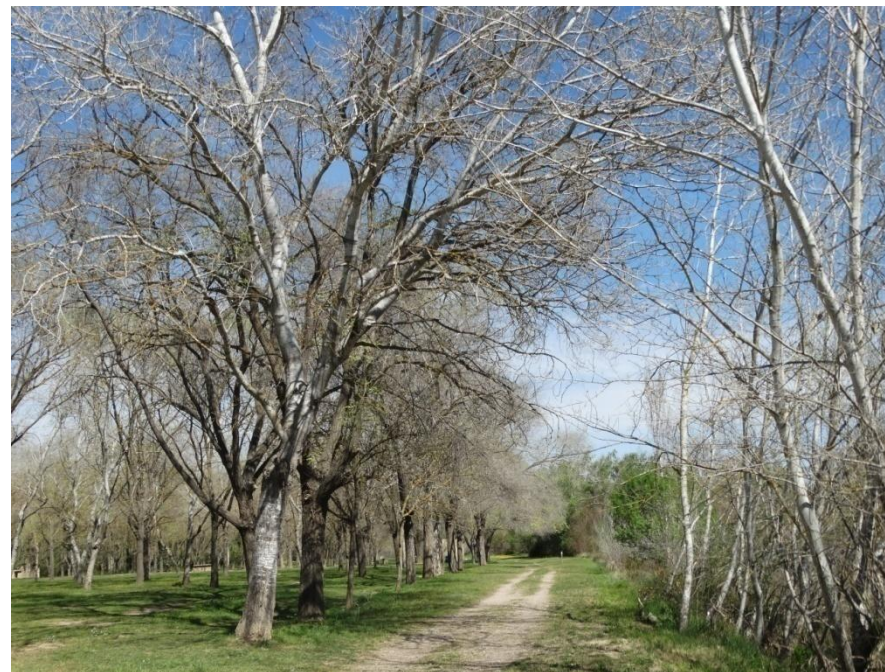
«Circulava una llegenda molt antiga, arcaica, una llegenda de formació del paisatge i del riu Ebre. Barrufemes era una divinitat primigènica, una mena de Tità, que ja podia adoptar forma antropomòrfica. El mite conta que Barrufemes estava enamorat de la nimfa Beanta, la divinitat femenina ebrenca. Beanta, de gran bellesa, es banyava al llac que hi ha més amunt i quedava tancat al pas de l'Ase. Concretament, la cubeta on està situat Ascó, Vinebre i la Torre de l'Espanyol. D'allí queia una cascada i es formava un riu que, més avall, davant la cova del Colom, es perdia pel riu subter-

rani. Beanta es va enamorar del primer home que va arribar a aquestes contrades, un jove que es deia Tormo, i segons explicaven era l'únic supervivent del continent de l'Atlàntida. Ella, enamorada, es va quedar prenyada d'ell, i al cap de nou mesos la parella esperava el fruit del seu amor a la cova del Colom, sota la gran cascada. Al fill li van posar Iber. Barrufemes, boig de gelosia, amb la seua descomunal força va obrir la muntanya en dos i tota l'aigua del llac va córrer avall pel pas de l'Ase. La nimfa no podia morir, La massa d'aigua se la va endur avall just quan va acabar d'infantar. Tormo va morir ofegat. Només es va salvar el seu fill Iber, que és l'avantpassat de les tribus de la vall de l'Ebre. Beanta, les dones d'aigua —d'aljubs, cadolles, cisternes i basses— i les seues germanes —les dones encantades de les coves, dels boscos i de les obagues— van agafar Barrufemes. El van empresonar, més avall, entre Benifallet i Miravet, tot just contra la paret d'un abisme, davant l'illa Negra. I així es va formar el riu Ebre, que travessa el pas de l'Ase i el pas de Barrufemes.» Andreu Carranza, *Ciutat de Llops*.

5. Plaques commemoratives de les riudes a Móra d'Ebre a l'escalinata de l'Església de Sant Joan Baptista. ©Aloma Masip

6. Aubadera de Móra d'Ebre. ©Aloma Masip

7. Club Nàutic de Móra d'Ebre. ©Aloma Masip

8. Plaça de Baix de Móra d'Ebre. ©Aloma Masip

9. Passeig del Pont de Móra d'Ebre. ©Aloma Masip

10. Plaça de l'Estrella de Móra d'Ebre. ©Aloma Masip

11. Marge de pedra seca. ©Júlia Viejobueno.

12. Pont de Móra d'Ebre enderrocat el 1938. Font: Móra d'Ebre Turisme <http://moradebreturisme.cat/els-imprescindibles/pont-darcades/>

13. *Figura masculina*, Julio Antonio (1908). Dibuix. Font: MNAT
<https://www.dipta.cat/mamt/colleccio/obres/figura-masculina>

14. *Cap de dona, còpia d'una làmina*, Julio Antonio (1r ¼ del segle XX). Dibuix. Font: MNAT
<https://www.dipta.cat/mamt/colleccio/obres/cap-de-dona-copia-duna-lamina-0>

15. Mapa Banderoles publicitàries a l'Avinguda Comarques Catalanes de Móra d'Ebre i a ambdues rotondes d'accés a Móra d'Ebre ubicades a la C-12 i la N-420. Font: Elaboració pròpia.

